

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 14.01.2025 r.

Poz. 132

Podpisany przez:

Jacek Zbigniew Karpiński

Data: 14.01.2025 13:40:24

UCHWAŁA NR XII.62.2024 RADY MIEJSKIEJ W CZŁUCHOWIE

z dnia 18 grudnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2025 - 2028”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1465 z późniejszymi zmianami) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292) Rada Miejska w Człuchowie uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje „Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2025-2028”, stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta.

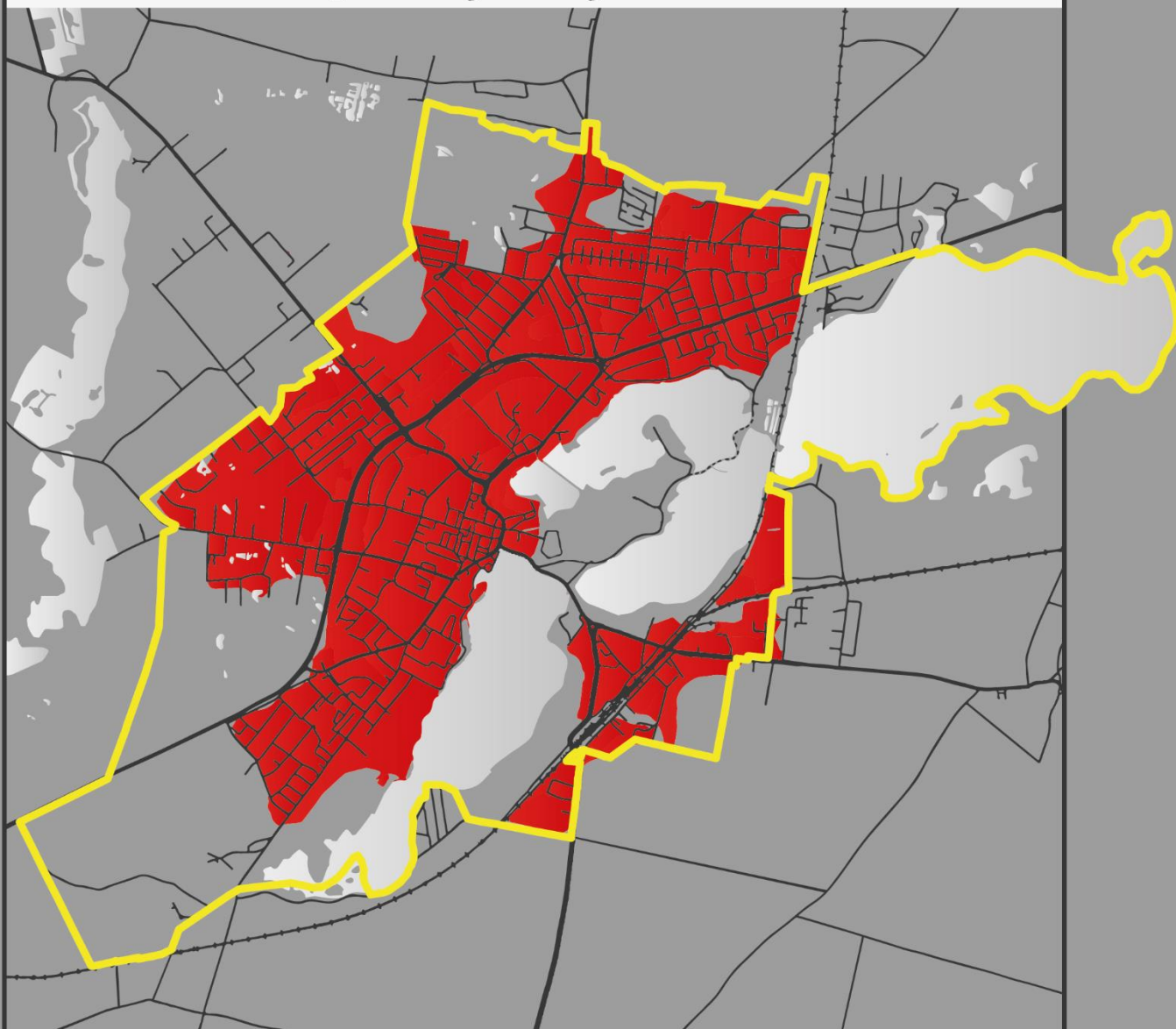
§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego i wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2025r.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Mariusz Przyszlak

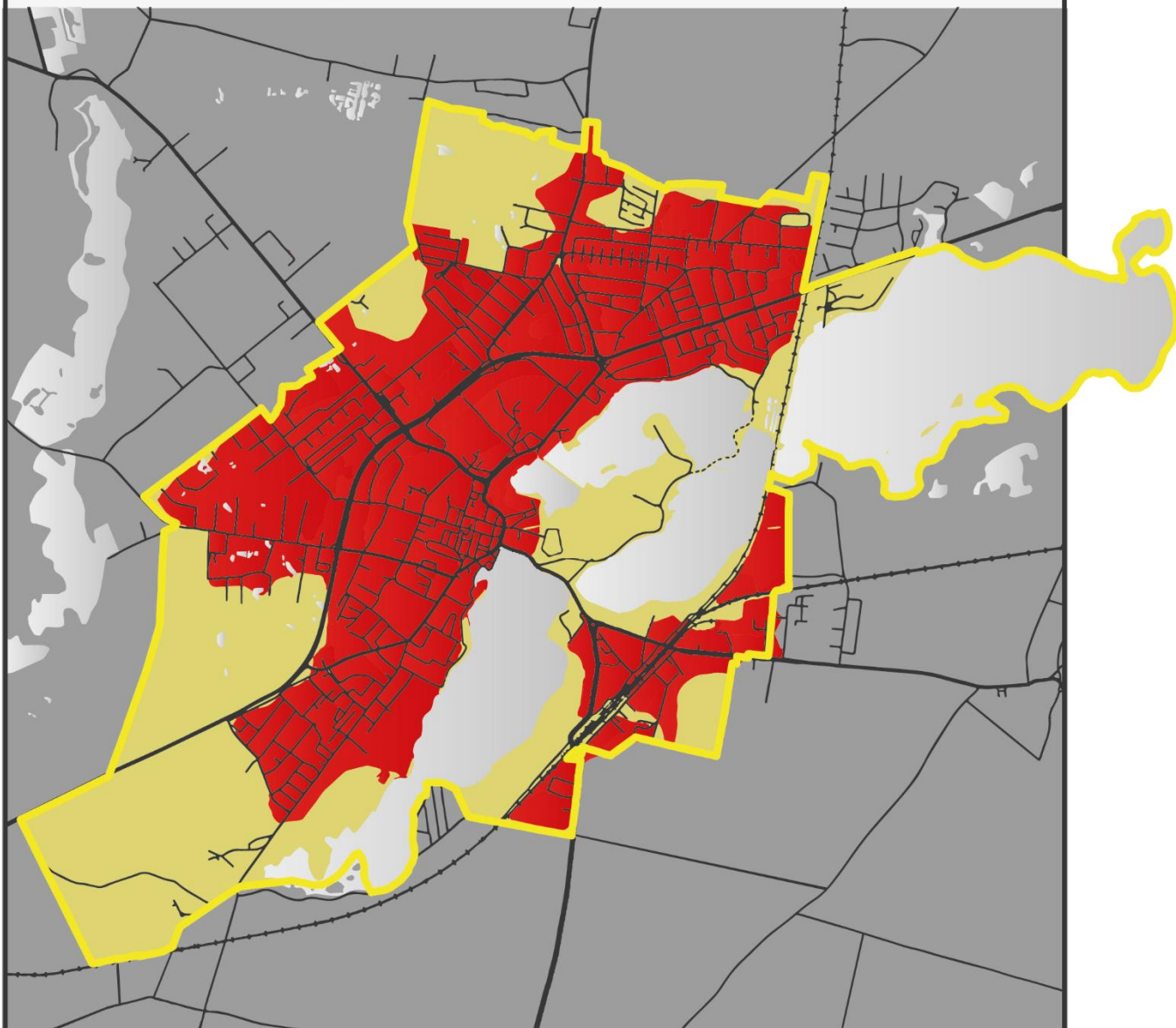
Załącznik do uchwały Nr XII.62.2024
Rady Miejskiej w Człuchowie
z dnia 18 grudnia 2024 r.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów

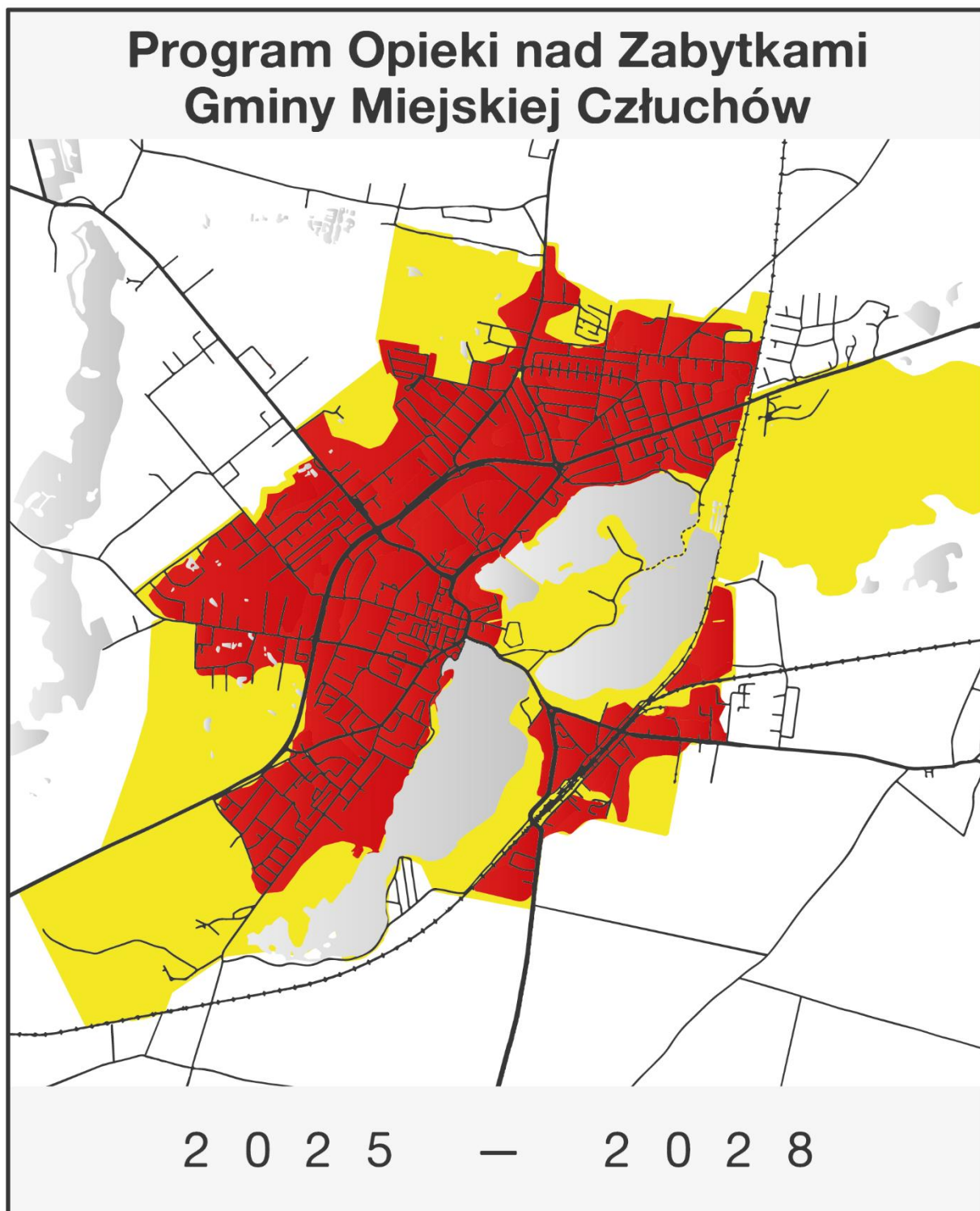

2 0 2 5 — 2 0 2 8

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów

2 0 2 5 — 2 0 2 8

Opracowanie MAPS Studio Sp. z o.o.

Zespół autorski:

Anna M. Pyziak

Izabela Hyża

Karolina Czuwara

Spis treści

1.	Wprowadzenie	6
2.	Uwarunkowania i realizacja programu	7
2.1.	Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami.....	7
2.2.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	7
2.3.	Najważniejsze uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa na poziomie krajowym 10	
2.3.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 10	
2.3.2.	Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026..	12
3.	Najważniejsze uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa	15
3.1.	Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2022-2030.....	15
3.2.	Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Człuchowa 16	
3.3.	Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego.....	17
4.	Diagnoza zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta Człuchów	24
4.1.	Charakterystyka miasta	24
4.2.	Zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa	28
5.	Ewidencja zabytków miasta Człuchowa.....	29
6.	Charakterystyka i zasoby dziedzictwa kulturowego miasta	36
6.1.	Zabytki archeologiczne	36
6.2.	Zabytki nieruchome.....	38
6.2.1.	Zespół zamku krzyżackiego	39
6.2.2.	Park miejski „Lasek Luizy”	39
6.2.3.	Układ urbanistyczny	40
6.2.4.	Kościół św. Jakuba Apostoła	41
6.2.5.	Centrum Kształcenia Ustawicznego przy ul. Szczecińska 8 w Człuchowie	41
6.2.6.	Kamienica przy ul. Królewskiej 13	42
6.2.7.	Zabytkowy budynek Poczty	43
6.2.8.	Budynek administracyjny dawnego Browaru Leya.	43
6.2.9.	Dwór, Al. Wojska Polskiego 5.	44

6.3.	Zabytki ruchome.....	44
6.4.	Dziedzictwo kulturowe.....	44
6.5.	Uwarunkowanie przestrzenne	52
6.5.1.	Ochrona konserwatorska i rewitalizacja przestrzeni miejskiej.....	52
6.5.2.	Kluczowe przestrzenie podlegające ochronie konserwatorskiej	52
6.5.3.	Historyczne place miejskie	52
6.5.4.	Sugerowane działania dla wybranych przestrzeni:	52
6.5.5.	Rekomendacje dla stref ochrony konserwatorskiej w aktach planowania przestrzennego szczebla lokalnego:	53
6.6.	Historyczne trakty i szlaki.....	54
7.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta analiza szans i zagrożeń	56
8.	Założenia programu opieki nad zabytkami.....	58
8.1.	Cel główny	58
8.2.	Priorytety i działania	58
9.	Zarządzanie programem.....	61
9.1.	Realizatorzy i podmioty współpracujące we wdrażaniu programu	61
10.	Źródła finansowania programu	62
10.1.1.	Unijne	63
10.1.2.	Krajowe	71
10.1.3.	Regionalne	76
10.1.4.	Fundacje	76
10.1.5.	Pozostałe formy wsparcia	78
11.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami (Monitoring i ewaluacja)	78
12.	Słownik pojęć	82
13.	Zestawienie indeksów	84
13.1.	Mapy.....	84
13.1.	Schematy.....	84
13.2.	Tabele	84
13.1.	Zdjęcia	84

1. Wprowadzenie

Zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego ma kluczowe znaczenie dla kulturowej identyfikacji, budowania wartości i poczucia tożsamości mieszkańców, a także planowania społeczno-gospodarczego rozwoju wykorzystującego kapitał bazujący na lokalnych zasobach.

Niniejszy dokument został opracowany w związku z obowiązkiem wynikającym z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (Dz. U. 2024 poz. 1292).

Opracowanie programu można podzielić na trzy kluczowe fazy:

- **Fazę poznawczą** – polegającą na zebraniu i analizie istniejących dokumentów o charakterze strategicznym i planistycznym, opracowanych na poziomie kraju, województwa, powiatu, gmin, a także rozpoznaniem zasobu dziedzictwa kulturowego powiatu i gmin.
- **Fazę analiz i wniosków** – polegającą na analizie stanu dziedzictwa w oparciu o zebrane w fazie poznawczej dane oraz określenie szans i zagrożeń, dla zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego.
- **Fazę programowania** – polegającą na sformułowaniu założeń strategicznych programu wraz ze wskazaniem źródeł finansowania i opracowaniem systemu monitoringu i ewaluacji.

W programie przedstawione zostały zagadnienia prawne związane z ochroną zabytków i kluczowe dokumenty związane z przedmiotowym tematem na poziomie państwa, województwa powiatu oraz gminy. W programie dokonano diagnozy zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie miasta Cztuchowa. W celu ustalenia celów, priorytetów oraz kluczowych działań w opiece nad zabytkami dokonano analizy SWOT. Ponadto podniesiono kwestie dotyczące zarządzania programem, w tym wskazano realizatorów oraz podmioty współpracujące we wdrażaniu programu, możliwe źródła finansowania oraz sposoby monitoringu i ewaluacji programu.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym województwa pomorskiego Burmistrz sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Miasta. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

Wskazane w obecnym dokumencie kierunki działań są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i gminnymi dokumentami programowymi oraz odpowiadają aktualnym ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

2. Uwarunkowania i realizacja programu

2.1. Podstawa prawna opracowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami wynika z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ust 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – Dz.U. 2024 poz. 1292). Zgodnie z ww. artykułem, burmistrz miasta sporządza program na okres 4 lat.

Art. 21. ww. ustawy warunkuje, że podstawą do sporządzania programu opieki nad zabytkami przez gminę jest ewidencja zabytków, której sposób prowadzenia szczegółowo określa Załącznik do obwieszczenia Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. (poz. 56).

2.2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Ochrona zabytków została zadeklarowana jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 5, art. 6 ust. 1, art. 86, Dz. U. z 2009 r. nr 114, poz. 946).

Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków stanowi ustawowe zadanie samorządów na poziomie wojewódzkim (art. 11 ust. 2. pkt 7. ustawy z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 2024 poz. 566), powiatowym (art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 5.06.1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz.U. 2024 poz. 107) i gminnym (art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8.03.1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2024 poz. 1465).

Kluczowym aktem prawnym, stanowiącym podstawę krajowych regulacji w zakresie ochrony zabytków, jest ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2024 poz. 1292). Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami, należy uwzględnić przede wszystkim:

Tabela 1. Kluczowe przepisy Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece Nad Zabytkami w kontekście opracowania programu ochrony zabytków.

przepis	zakres
art. 3	Definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, w tym m.in.: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.
art. 4	Wskazuje, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu, w szczególności przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: „Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

przepis	zakres
art. 5	Określa na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez właściciela, wskazując na zapewnienie warunków: „naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku, oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.
art. 6	Stanowi dopełnienie art. 3 będąc katalogiem otwartym zabytków objętych ochroną prawną. Zgodnie z ust. 1, ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania, podlegają: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, zabytki archeologiczne. Ust. 2 stanowi, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.
art. 7	Określa formy ochrony zabytków, do których zaliczono: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
art. 16. 1.	Wskazuje radę gminy jako organ tworzący park kulturowy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
art. 17	Określa zakazy i ograniczenia, które mogą być ustanowione na terenie parku kulturowego.
art. 18	Zakłada obowiązek uwzględniania przy sporządzaniu i aktualizacji analiz oraz studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, wydaniu decyzji administracyjnych, związanych z ustaleniem lokalizacji lub realizacji inwestycji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także zapisów zawartych w programach opieki nad zabytkami.
art. 19	Wskazuje na konieczność uwzględnienia w procesie tworzenia dokumentów planistycznych ochrony: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. Ponadto nakazuje uwzględnienie w dokumentach planistycznych zapisów programu opieki nad zabytkami oraz dopuszcza ustalenie, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

przepis	zakres
art. 20	Zakłada konieczność uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
art. 21	Wskazuje, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.
art. 22	Określa kompetencje do prowadzenia ewidencji zabytków na poziomie krajowym, wojewódzkim i gminnym, oraz określa jakie zabytki powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.
art. 89	Określa organy ochrony zabytków: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w którego imieniu, zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków; wojewoda, w którego imieniu, zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Źródło: opracowanie własne.

Ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami uzupełniają akty wykonawcze – rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dotyczące poszczególnych zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami. W części z nich znajdują się regulacje obowiązujące również administrację samorządową¹.

Zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są także w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Natomiast zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt. 15 cytowanej ustawy **zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych – co wskazuje w przypadku zabytków, do których tytuł prawny gmina posiada, na konieczność prowadzenia w zależności od potrzeb prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tych obiektach.**

Z zapisów ustawy z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw wynika dla gminy obowiązek uwzględniania wymagań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej w sporządzanych przez gminę planie ogólnym, oraz szczególnie miejscowych planach zagospodarowania

¹ Do najważniejszych – z punktu widzenia administracji samorządowej – aktów wykonawczych do u.o.z. można zaliczyć:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 29 września 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

przestrzennego, w decyzjach o ustaleniu lokalizacji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy.

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych,
- ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

Warto także zaznaczyć, że problematyka ochrony zabytków, jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego, znalazła się również w wielu międzynarodowych konwencjach ratyfikowanych także przez Polskę. Należą do nich m.in.:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 r., przyjęta na Konferencji Międzynarodowej w Hadze oraz Drugi Protokół z 26 marca 1999 r. o ochronie i poszanowaniu dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych (błękitna tarcza).
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r., zobowiązująca do ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom swojego dziedzictwa kulturowego.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1972 r., stanowiąca, że dziedzictwo archeologiczne stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument działań historycznych i naukowych”.
- Europejska konwencja krajobrazowa z 22 października 2000 r., dotycząca wdrażania polityki ochrony krajobrazu jako dziedzictwa kulturowego, zwracająca uwagę na współpracę na szczeblu regionalnym i lokalnym dotyczącą m.in. krajobrazu transgranicznego.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 20 października 2005 r., dotycząca ochrony różnorodności form wyrazu kulturowego, tworzenia warunków rozwoju kultur i swobodnego oddziaływania na płaszczyźnie lokalnej, krajowej, międzynarodowej.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 17 października 2003 r., ratyfikowana przez Polskę 8 lutego 2011 r.

2.3. Najważniejsze uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa na poziomie krajowym

2.3.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2025-2028 jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Polityka ta została zawarta w głównych dokumentach strategicznych powstających na poziomie krajowym² takich jak:

² Analizie poddano wyłącznie dokumenty z aktualnym horyzontem czasowym ich obowiązywania

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z 14 lutego 2017 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju jest instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji w horyzoncie roku 2020 i 2030, określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR. Wdrażanie tych projektów oraz stopień realizacji celów rozwojowych, określony wskaźnikami, będzie przedmiotem rozbudowanego systemu monitoringu i ewaluacji. Pozwoli to na zarządzanie realnymi procesami w gospodarce – i, w miarę potrzeb, aktualizowanie zarówno listy, jak i zakresu projektów³.

W części IV dokumentu – Kierunki interwencji w pkt. 4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej uznano, że: Inwestycje w kulturę wpływają nie tylko na ekonomiczny rozwój i wzrost konkurencyjności, ale także na wzmocnienie kapitału społecznego. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną – kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności. Dzięki tym kompetencjom i uczestnictwu w kulturze społeczeństwo buduje z jednej strony tożsamość, szacunek do tradycji, poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii, z drugiej zaś kreatywność, innowacyjność, otwartość i tolerancję⁴.

Wśród działań zaplanowanych do realizacji do 2030 r. znalazły się m.in.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).
- Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kreatywność) 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.. Cel głównym Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków, który odnosi się do zagadnień jednego z obszarów wpływających na osiągnięcie celów Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju: Kapitał ludzki i społeczny.

Dokument jest również powiązany z realizacją działań wskazanych w poszczególnych obszarach dla wszystkich trzech celów szczegółowych Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

³ *Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju...*, s. 6.

⁴ *Ibidem*, s. 216.

Cel główny Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 doprecyzowują trzy cele szczegółowe:

Cel szczegółowy 1: Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne, poprzez usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami;

Cel szczegółowy 2: Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich, poprzez tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę;

Cel szczegółowy 3: Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju, poprzez wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwoju kompetencji zawodowych na rzecz branż kreatywnych.

2.3.2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Zgodnie z u.o.z.: W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 84). Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 86), na okres 4 lat (art. 85 ust. 2). W krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się, w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji (art. 85 ust. 1).

Obecnie obowiązuje przyjęty przez Radę Ministrów Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026⁵. Głównym celem Programu jest "Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce", który będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe oraz przypisanych im osiem kierunkowych działań tzn.:

1. Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości, realizowanego poprzez podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju, ochronę zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, realizację międzynarodowych zobowiązań.
2. Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków, w tym cyfryzacja procesów administracyjnych, wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków oraz reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami.
3. Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja), w ramach którego przewidziano: wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian

⁵ Uchwała Nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. w sprawie "Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026"

klimatycznych, edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W sposób bezpośredni jednostkom samorządu terytorialnego dedykowane są dwa kierunki działań i zaplanowane w ich obszarze projekty to jest:

Kierunek działań 1.2: Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości - Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych. Zasadniczym celem zadania jest wzmocnienie oraz usprawnienie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie lokalnym przez wsparcie samorządów w zakresie opracowywania planów ochrony parków kulturowych i zarządzania nimi. Parki kulturowe są jedną z form ochrony zabytków i ochrony krajobrazu kulturowego, stanowią ważne narzędzie zarządzania dziedzictwem kulturowym na poziomie lokalnym. Ich ustanowienie powinno wynikać z dobrego rozeznania dziedzictwa kulturowego w gminie oraz ze świadomości istnienia wyróżniającego się krajobrazu kulturowego wartego specjalnej ochrony. Dlatego powinno być decyzją przemyślaną i dobrze uzasadnioną, jak chce tego ustawodawca, a także konsultowaną ze społecznością lokalną i pozytywnie zaopiniowaną przez WKZ. Konsekwencją podjęcia uchwały powołującej park kulturowy jest konieczność przygotowania w uzgodnieniu z WKZ planu ochrony parku. Taki plan wymaga również zatwierdzenia przez Radę Gminy.

Kierunek działania 3.1: Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych, a w nim działanie polegające na wsparciu procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami. Zaplanowano opracowanie wsparcia dla przeciwdziałania zmianom klimatycznym na poziomie lokalnym w formie aktualnych wytycznych dotyczących tworzenia modelowych gminnych programów opieki nad zabytkami. Dodatkowo, przygotowany zostanie poradnik skierowany do właścicieli zabytków i inwestorów realizujących nowe inwestycje, przekształcających tradycyjny krajobraz historyczny. Poradnik ten będzie zawierał projekty domów harmonijnie wpisujących się w otaczającą zabudowę zabytkową. Niezbędne będzie również uwzględnienie zmian wynikających z nowelizacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Dokumenty na poziomie krajowym dotyczące opieki i ochrony nad zabytkami w sposób ogólny wyznaczają kierunki działań programu gminnego.

Dokumenty strategiczne na poziomie terytorialnie niższym nawiązują do wskazań na poziomie regionu. Również program opieki nad zabytkami dla Gminy Miejskiej Człuchów został sporządzony w nawiązaniu do głównych założeń tych dokumentów.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego 2030⁶

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego 2030 został przyjęty 29 grudnia 2016 r. Jest dokumentem o charakterze długookresowym i określa zasady i kierunki kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa.

⁶ Uchwały Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r.

Zagadnienia związane z ochroną zabytków, dziedzictwem kulturowym, rozwojem usług z nimi związanymi oraz ich dostępnością, stanowią integralną część dokumentu.

Uwarunkowania wewnętrzne dla działu ranga usługowa ośrodków oraz rozmieszczenie i dostępność usług publicznych w zakresie kultury, a szczególnie muzeów, wskazują na instytucje, które swoją działalnością i zasięgiem mają charakter regionalny i ponadregionalny. Dla Cztuchowa taką instytucją wskazaną w PZPWP 2030 jest Muzeum Regionalne w Cztuchowie.

W dokumencie zawarto informację, że największą frekwencją jako placówki muzealne niezmiennie cieszą się te zlokalizowane w Gdańsku, Malborku i Gdyni.

W dziale poświęconym turystyce i rekreacji, szczegółowiej przechodząc do turystyki krajoznawczej, która wykorzystuje bogate walory historyczno-kulturowe w zakresie dziedzictwa kulturowego na szczeblu krajowym wskazano Krajny i bezpośrednio Cztuchów.

Również w dziale środowisko kulturowe i jego ochrona, wskazano wiele elementów poświęconych zabytkom, dobrze zachowanym zabytkowym założeniom miast i wsi z okresu średniowiecznej lokalizacji oraz z późniejszych okresów, w tym jako przykład lokowanych w średniowieczu właśnie Cztuchów. Ponadto we wskazanych dziełach architektury i budownictwa, a szczególnie zespołach zamkowych lub ich pozostałościach wymieniono Zamek w Cztuchowie.

W podstawowych wyzwaniach determinujących kierunki zmian w strukturze funkcjonalno-przestrzennej województwa w perspektywie roku 2030 wskazano, że istotnym jest⁷:

„stworzenie przestrzennych warunków, które pozwolą wykorzystać kreatywność mieszkańców, wzmocnić współpracę na rzecz innowacyjnego wykorzystania potencjału gospodarczego, naukowego, kulturalnego oraz zasobów i walorów przyrodniczo-kulturowych”

Kolejnymi elementami utwierdzającymi konieczność wsparcia i ochrony dziedzictwa kulturowego i zasobów kulturowych są:

- zasady polityki przestrzennego zagospodarowania województwa:

„zasada zintegrowanej ochrony - polega na integralnej ochronie wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia;”

- pożądane zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym województwa w wyniku realizacji Celu 1.:

„ograniczenie działań negatywnie wpływających na walory krajobrazowe (w tym kompozycję urbanistyczną istniejących założeń) i zwiększenie skuteczności ich ochrony”

- Kierunek polityki przestrzennego zagospodarowania województwa 1.3.

„Rozwijanie ośrodków upowszechniających kulturę oraz dziedzictwo kulturowe Pomorza o znaczeniu krajowym i regionalnym,”

⁷ Ibidem

- Zasada kształtowania ponadregionalnych i regionalnych tras rowerowych, na które składają się:

Międzyregionalne:

- Trasa Zamków Polski Północnej (12)
- Naszyjnik Północy (16)

Regionalne:

- Trasa nr 134

- działania i przedsięwzięcia polityki przestrzennej, służące realizacji kierunku 2.3.:

Wykorzystanie turystyczne zasobów i walorów kulturowych regionu przez rozwój infrastruktury turystycznej w miejscowościach położonych na szlakach kulturowych:

- Szlak zamków gotyckich

- działania i przedsięwzięcia polityki przestrzennej, służące realizacji kierunku 3.2.:

- „Utrzymanie w dobrym stanie zasobów dziedzictwa kulturowego objętych ochroną konserwatorską prawną (rejestr zabytków) oraz ustawową (ewidencja zabytków), w szczególności zabytkowych układów urbanistycznych, urbanistyczno-krajobrazowych i ruralistycznych oraz licznych zamków, zespołów pałacowo-parkowych, dworskich, kościołów i założeń klasztornych, obiektów budownictwa przemysłowego i obronnego, obiektów militarnych i fortyfikacyjnych.”
- „Kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych zabytkowych założeń przestrzennych obszarów historycznych, obiektów i zespołów zabytkowych (zwłaszcza zespołów pałacowo-parkowych i dworskich), historycznych (zwłaszcza średniowiecznych) układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy.”
- Obejmowanie ochroną w formie parków kulturowych miejsc o wysokich i wyjątkowych wartościach, gdzie została zachowana historyczna struktura przestrzeni i szczególne walory przyrodniczo-krajobrazowe: Człuchów - zespół kulturowo-krajobrazowy zamku i starego miasta z otoczeniem;
- „Wpisanie najcenniejszych obiektów, zespołów zabudowy i układów przestrzennych stanowiących dobra kultury współczesnej do rejestru zabytków, w celu objęcia ich ochroną konserwatorską.”

3. Najważniejsze uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa

3.1. Strategii Rozwoju Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2022-2030

Strategia uwzględnia kwestie ochrony i opieki nad zabytkami, które w dokumencie dotyczą wspierania działań związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego i historycznego. Strategia zakłada renowację zabytków architektonicznych, włączanie ich w programy rewitalizacyjne oraz nadawanie im nowych funkcji użytkowych, co ma wspierać cele społeczne, kulturalne i turystyczne. Ochrona zabytków jest również elementem szerszych działań rewitalizacyjnych, które obejmują zdegradowane obszary miasta, zwiększając ich wartość i atrakcyjność w kontekście lokalnej tożsamości i rozwoju turystyki.

3.2. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Czluchowa

W studium i planach miejscowych zgodnie z art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ustala się strefy ochrony konserwatorskiej, w obszarze których obowiązują ograniczenia, zakazy oraz nakazy, zapewniające ochronę prawną znajdujących się w ich obszarze zabytków. Uwzględniając charakter prawny i cel sporządzania planów, studium stanowi adekwatną formę ochrony głównie historycznych układów urbanistycznych, ruralistycznych oraz zespołów budowlanych.

W Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego poza analizą historii osadnictwa zaczerpniętą z monografii pt.: „Czluchów. Obrazek historyczno–statystyczny z przeszłości Pomorza” autorstwa Konstantego Kościńskiego uwzględniono badania z lat 1965 oraz 1985, które wskazały lokalizacje osad, czy cmentarzysk. Analizy i badania pozwoliły na wskazanie w punkcie trzecim kierunki ochrony dziedzictwa kulturowego stref ochrony konserwatorskiej:

„Ochroną konserwatorską objęte są obszary wpisane do rejestru zabytków i w trakcie wpisu do rejestru, tj.:

1) Układ urbanistyczny dawnego śródmieścia, nr rejestru zabytków A - 386, decyzja z dnia 20. 12 .1965 r., nr KL.IV-Oa/103/65.

2) Zespół zamku krzyżackiego, nr rejestru zabytków A - 54, decyzja z dnia 25. 05 .1955 r., nr 89.

3) Zespół przestrzenny Lasku Luizy - nr rejestru zabytków A - 1820, decyzja z dnia 04.12.2007 r., nr PWKZ.R.4190/7/2330/2007 oraz decyzja z dnia 03.12.2007r. PWKZ.R.4190/12/2331/2007”⁸

Zgodnie z zapisami określono następujące wytyczne dla wskazanych stref ochrony konserwatorskiej:

- Przeprowadzenie badań archeologicznych we wschodnim kwartale przyrynkowym. Uzyskany w wyniku prac archeologicznych materiał zabytkowy wzbogaci wiedzę o mieście, pozwoli na prawidłowe opracowanie wniosków konserwatorskich w zakresie rozplanowania zabudowy kwartału, a także przyniesie bogaty materiał zabytkowy (przedmioty codziennego użytku), które wzbogacą ekspozycje i zbiory muzeum, podnosząc wartość zbiorów ekspozycji historycznych, co z kolei będzie miało duże znaczenie dla budowania świadomości społecznej i podnoszenia atrakcyjności propozycji turystycznych.
- Położenie nacisku na ochronę i uczytelnienie staromiejskiego układu lokacyjnego.
- Wprowadzenie zabudowy we wschodnie kwartały przyrynkowe umożliwi uczytelnienie przebiegu ulic, wychodzących z rynku na wschód (od północy i południa).

Wskazano również strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej dla następujących obszarów:

- Przedmieście Południowe – Berlińskie
- Wschodnie Przedmieście

⁸ Jw.

- Przedmieście Kołdowskie

Wytyczne dla stref pośredniej ochrony konserwatorskiej:

W tej strefie podlegają ochronie wyszczególnione, wartościowe obiekty oraz wnętrza zabytkowe

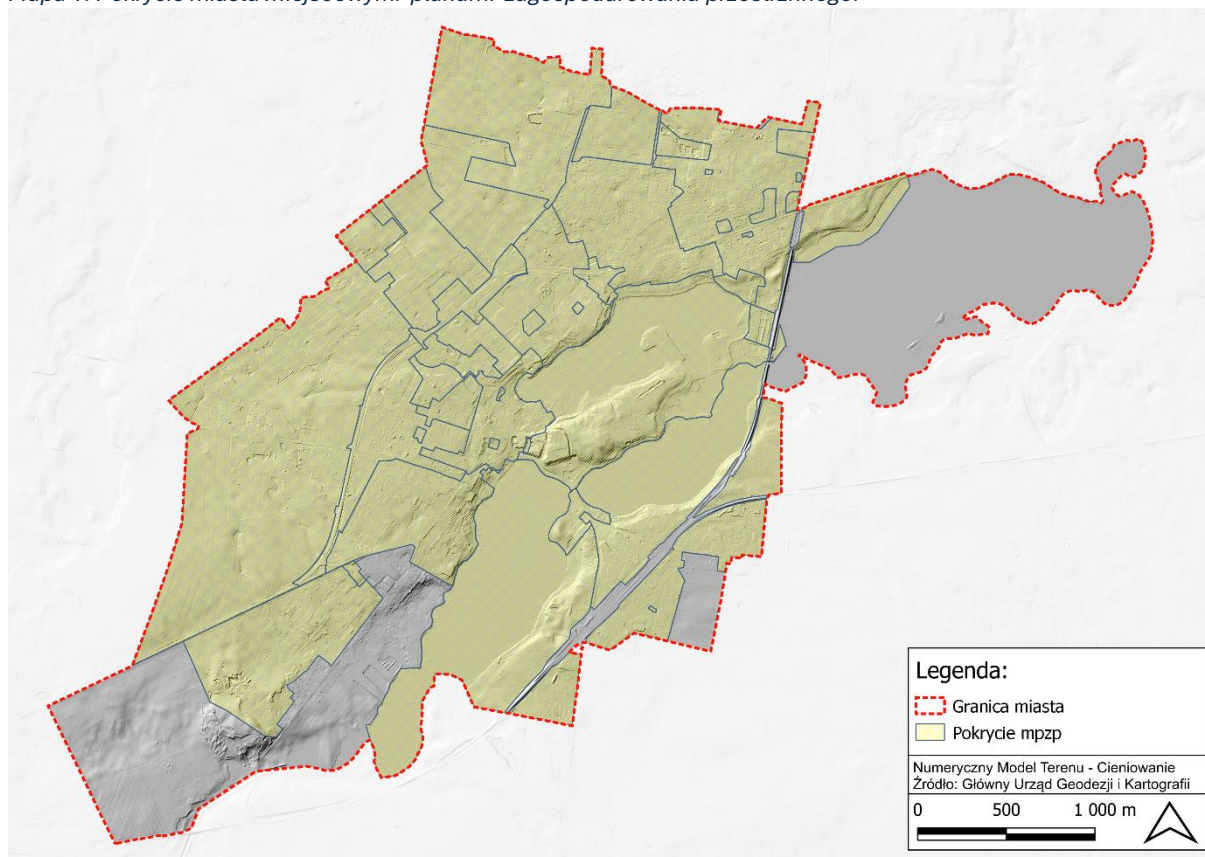
i osie widokowe. Mimo tego, możliwe są tutaj daleko idące przetworzenia, których celem będzie podniesienie estetyki wnętrz urbanistycznych. Nowa zabudowa powinna preferować nowoczesne trendy architektoniczne oraz umiejętnie korzystać ze współczesnych możliwości materiałowych i technicznych. Oznacza to jednak nieustanne dążenie do pełnej harmonii „starego z nowym”. Możliwe jest przemyślane zagęszczenie zabudowy, wzdłuż historycznych traktów al. Wojska Polskiego i Szczecińskiej tam, gdzie takie dopełnienie pierzei mogłoby podnosić architektoniczne walory tych wnętrz.

Niekorzystne jest natomiast rozszerzenie zabudowy o charakterze przemysłowym, zarówno przy ww. ulicach, ale także, a może przede wszystkim, w rejonie ul. Batorego. Znakomite w charakterze i pełne smaku wille oraz pałacyki, położone w pld. pierzei tej ulicy, tracą swoje znaczenie w kontekście rozbudowanej funkcji przemysłowej. Skutkuje to zgubieniem szansy na stworzenie zharmonizowanego, spójnego w zabudowie przedmieścia.

3.3. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Projekty i zmiany miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego analogicznie, jak plan zagospodarowania przestrzennego województwa, podlegają uzgodnieniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Nie została jednak przewidziana procedura, w której wojewódzki konserwator zabytków inicjuje zmianę miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Istotne jest więc, aby po wpisaniu zabytku do rejestru, to organy samorządowe zadbały o jej rozpoczęcie, ponieważ takie działania wpływają znacząco na zmianę stanu prawnego oraz faktycznego.

Mapa 1. Pokrycie miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Źródło: Opracowanie własne.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego, zawierające wytyczne dla obszarów i obiektów o szczególnych walorach:

1. Uchwała Nr XXXII/249/2005 Rady Miejskiej w Cztuchowie z dn. 22 grudnia 2005 roku w sprawie: uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu pod usługi, produkcję i komunikację w rejonie ulicy Jerzego z Dąbrowy w Cztuchowie.

Paragraf	Treść
§7	W zasadach ochrony i kształtowania ładu przestrzennego nałożono obowiązek uzgadniania elewacji budynków z Burmistrzem. Dla zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej określono warunki remontów budynków i prac projektowych z naciskiem na utrzymanie substancji w stanie możliwie niezmienionym, w tym ceramicznych pokryć dachowych, drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej, a kolorystyka obiektów wymaga starannego opracowania.

2. Uchwała Nr XXXII/250/2005 Rady Miejskiej w Cztuchowie z dn. 22 grudnia 2005 roku w sprawie: uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu pod nazwą „Batorego – Kwiatowa” w Cztuchowie.

Paragraf	Treść
§6	Ustalono obowiązek przeprowadzenia archeologicznych badań interwencyjnych o charakterze nadzoru archeologicznego nad pacami ziemnymi w zakresie określonym inwestorowi pozwoleniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Określono warunki remontów budynków i prac projektowych z naciskiem na utrzymanie substancji w stanie możliwie niezmienionym, w tym ceramicznych pokryć dachowych, drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej, a kolorystyka obiektów wymaga starannego opracowania. Ustalono, że wszelkie prace projektowe, rewaloryzacyjne, budowlano-remontowe i konserwatorskie, a także lokalizacja nowych obiektów wymagają opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Nałożono obowiązek uzgadniania elewacji budynków z Burmistrzem.

3. Uchwała NR XXXVII.274.2013 Rady Miejskiej W Człuchowie z dn. 26 czerwca 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego tereny pod zabudowę mieszkaniową, usługi i przemysł w rejonie al. Jana Pawła II, al. Wojska Polskiego i ul. Kasztanowej w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§8 Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego	Określono warunki dla lokalizacji reklam, kolorystykę zagospodarowania, parametry ogrodzeń.
§9 Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu	W paragrafie wskazano obszary chronione, ustalono zasady kształtowania zasobu zieleni, gdzie określono znaczenie wartościowego drzewostanu oraz warunki jego zachowania lub wycinki.
§10 Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej	Cały obszar objęty opracowaniem znajduje się w strefie W. III ograniczonej ochrony archeologiczno-konserwatorskiej. Wskazano obszary i obiekty znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz zabytki wytypowane przez Burmistrza. Ustalono strefę pośredniej ochrony konserwatorskiej.

4. Uchwała Nr LII.367.2014 Rady Miejskiej w Człuchowie z dn. 12 listopada 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu obejmującego fragment al. Jana Pawła II wraz z obszarem przyległym od ul. Koszalińskiej do ul. Szczecińskiej w Człuchowie

Paragraf	Treść
§ 10. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego	Określono obszary i obiekty zabytkowe, znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wytyczne ich ochrony. Wpisane zostały strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej Południowego Przedmieścia Berlińskiego i Zachodniego Przedmieścia

i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej	Kołodowskiego oraz strefy ochrony archeologiczno-konserwatorskiej wraz z zakresem ich ochrony.
--	--

5. Uchwała nr XX.142.2016 Rady Miejskiej w Człuchowie z dn. 31 maja 2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu pod zabudowę mieszkaniową, usługi, komunikację i zieleni obejmującego Stare Miasto z otaczającym śródmieściem w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§6 Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego	W paragrafie wskazano tereny zielone, które stanowią podstawowe elementu systemu przyrodniczego miasta, takie jak drzewo postulowane do objęcia ochroną jako pomnik przyrody, zielone korytarze, aleje drzew, drzewa do zachowania. Dopuszczono rozbudowę systemu przyrodniczego oraz nakazano zachowanie nasadzeń liniowych, zieleni wysokiej. Określono warunki jakie towarzyszą uzasadnionym wycinkom. Wskazano warunki doboru gatunków, również w oparciu o historię miejsca. Nakazano ochronę i właściwe kształtowanie przedpoli ekspozycyjnych terenów o dużych walorach krajobrazowych.
§7 Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego zabytków oraz dóbr kultury współczesnej	Wskazano obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz stanowiska archeologiczne znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w tym strefy pełnej ochrony archeologicznej. Ponadto paragraf określa wymogi ochrony, zakazy, nakazy i wskazania dla obiektów o wartościach historyczno-kulturowych.
§8 Wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych	Wymieniono w oparciu o SUIKZP jakie obszary tworzą system przestrzeni publicznych. Wskazano co zalicza się do terenów zieleni urządzonej i komunikacji. Nałożono obostrzenia dotyczące wyposażenia ogólnodostępnych terenów publicznych. Określono zasady umieszczania reklam i i tablic informacyjnych w strefie pełnej ochrony konserwatorskiej oraz pozostałych obszarach objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Odniesiono się do lokalizowania obiektów tymczasowych.

6. Uchwała nr XXIII.162.2016 Rady Miejskiej w Człuchowie z dnia 03 października 2016 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu obejmującego: Grodzisko, Zamek, Park Miejski Lasek Luizy, Jezioro Miejskie Małe i Ośrodek sportu i Rekreacji (OSiR) nad Jeziorem Rychnowskim w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§5 Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego	W ramach przyjętych zasad znaczny nacisk położono na ochronę dziedzictwa kulturowego – w strefach ochrony archeologiczno – konserwatorskiej; walorów krajobrazowych oraz środowiska przyrodniczego.
§7 Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego zabytków oraz dóbr kultury współczesnej	Wskazano obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz stanowiska archeologiczne znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w tym strefy pełnej ochrony archeologiczno-konserwatorskiej. Dla zabytków wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczonych przez burmistrza w porozumieniu z konserwatorem zabytków ustalono szczegółowe zasady ochrony: wymóg ochrony zachowanych historycznych cech budynków i obiektów takich jak: pokrycie dachu, kąt nachylenia głównych połaci, dyspozycji ścian, detali architektonicznych oraz pierwotnej kolorystyki; wytyczne dotyczące ocieplania budynków; wytyczne dot. remontów, przebudowy, rozbiórki, rozbudowy; Dla stref ochrony archeologiczno-konserwatorskich ustalono wymogi dla wszelkich prac prowadzonych w strefie W.I. (na obszarze Zamku i Wzgórza oraz grodziska) oraz obowiązki postępowania dla pozostałych stref. Strefy W.II oraz W.III określono jako otoczenia zabytku.
§8 Wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych	Wymieniono w oparciu o SUIKZP jakie obszary tworzą system przestrzeni publicznych. Wskazano co zalicza się do terenów zieleni urządzonej i tras z uwzględnieniem historycznego układu ścieżek pieszych i alejek. Nałożono obostrzenia dotyczące wyposażenia ogólnodostępnych terenów publicznych. Określono zasady umieszczania reklam i tablic informacyjnych w strefach ochrony konserwatorskiej oraz pozostałych obszarach objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Ustalono zakaz lokalizowania obiektów tymczasowych.

7. Uchwała nr XXVIII.203.2017 Rady Miejskiej w Cztuchowie z dnia 29 marca 2017 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego przy ulicy Szczecińskiej w Cztuchowie.

Paragraf	Treść
§5 Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego	W ramach przyjętych zasad znaczny nacisk położono na ochronę dziedzictwa kulturowego – w strefach ochrony archeologiczno – konserwatorskiej; walorów krajobrazowych oraz środowiska przyrodniczego.

§7 Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego zabytków oraz dóbr kultury współczesnej	Wskazano obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz stanowiska archeologiczne znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w tym strefy pełnej ochrony archeologiczno-konserwatorskiej. Dla zabytków wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczonych przez burmistrza w porozumieniu z konserwatorem zabytków ustalono szczegółowe zasady ochrony: wymóg ochrony zachowanych historycznych cech budynków i obiektów takich jak: pokrycie dachu, kąt nachylenia głównych połaci, dyspozycji ścian, detali architektonicznych oraz pierwotnej kolorystyki; wytyczne dotyczące ocieplania budynków; wytyczne dot. remontów, przebudowy, rozbiórki, rozbudowy; Dla stref ochrony archeologiczno-konserwatorskich ustalono wymogi dla wszelkich prac prowadzonych w strefie W.I. (na obszarze Zamku i Wzgórza oraz grodziska) oraz obowiązki postępowania dla pozostałych stref. Strefy W.II oraz W.III określono jako otoczenia zabytku.
§8 Wymagania wynikające z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych	Wymieniono w oparciu o SUIKZP jakie obszary tworzą system przestrzeni publicznych. Wskazano co zalicza się do terenów zieleni urządzonej i tras z uwzględnieniem historycznego układu ścieżek pieszych i alejek. Nałożono obostrzenia dotyczące wyposażenia ogólnodostępnych terenów publicznych. Określono zasady umieszczania reklam i tablic informacyjnych w strefach ochrony konserwatorskiej oraz pozostałych obszarach objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Ustalono zakaz lokalizowania obiektów tymczasowych.

8. Uchwała Nr XII. 99.2019 Rady Miejskiej w Człuchowie z dn. 10 października 2019 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego przy ul. Królewskiej oraz przy ul. Rynek w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§ 4. Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego	Nowa zabudowa uzupełniająca zespół zabudowy, rozbudowa, nadbudowa, przebudowa powinna harmonijnie wpisywać się w istniejące zagospodarowanie. Określono strefę pełnej ochrony konserwatorskiej oraz ograniczoną strefę ochrony archeologiczno-konserwatorskiej. Ustalono warunki dla nowej zabudowy, w tym zasady materiałowe.

9. Uchwała Nr XXIII.190.2020 Rady Miejskiej w Człuchowie z dn. 29 października 2020 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu od Ronda Miast Partnerskich do południowej granicy administracyjnej miasta, obejmującego Jezioro Miejskie w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§6 pkt. 5. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej	Objęto ochroną zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków, w tym zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczone przez Burmistrza w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Ustalono nakaz ochrony zachowanych historycznych cech budynków i obiektów, ustalono warunki dla ocieplania budynków oraz warunki rozbiórki i wymiany obiektów.

10. Uchwała NR XLII.353.2022 z dnia 30 czerwca 2022 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu położonego przy ul. Plantowej obejmującego Jezioro Urzędowe w Człuchowie.

Paragraf	Treść
§ 6. Zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.	Część terenu 2ZP/WS wskazana na rysunku planu stanowi Układ Urbanistyczny Miasta Człuchowa, wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Pomorskiego, dla którego obowiązują przepisy odrębne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi. Część obszaru objętego planem miejscowym, w tym tereny 1M/U, 3K, 4M/U, 5KDD, 6M/U oraz część terenu 2ZP/WS, znajduje się w strefie ograniczonej ochrony konserwatorsko-archeologicznej VIII miasta polokacyjnego. Wszelkie roboty ziemne lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia, wymagają przeprowadzenia badań archeologicznych, ustalanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. W granicach obszaru planu, w terenach 7WS, 10MN/U, 11MN/U, 12MN/U, 13KDW, 14KX, 15KX, 16ZP/WS, 17MN, 18KDW, 19MN/U, 20U, 22KX, 23KDW, 24MN, 25KX, 26KDW, 27MN, 28KDD, 29MN, 30KDW, 31MN, 35KDW, 36MN, 37KDL, 39MN/U, 49MN, 50ZNN znajdują się stanowiska archeologiczne objęte strefami ochrony konserwatorskiej. Wszelkie roboty ziemne lub zmiany działalności w tych strefach wymagają badań archeologicznych ustalanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Na obszarze planu znajdują się również zabytki nieruchome wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków, w tym budynek przemysłowy (przepompownia) przy ul. Garbarskiej 9 oraz budynki mieszkalne i administracyjne wyznaczone przez Burmistrza Miasta Człuchowa w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, takie jak budynki przy ul. Jacka i Agatki 1 i 3 oraz przy ul. Plantowej 2. Obiekty te podlegają nakazowi ochrony historycznych cech budynków, zakazowi nadbudowy, docieplenia zewnętrznego z cegłą lub detalem architektonicznym, a także zakazowi zmiany wymiarów otworów

	okiennych i drzwiowych. Dopuszcza się remonty, przebudowy oraz adaptację budynków do współczesnych wymogów technicznych, a także prace remontowe lokali mieszkalnych bez konieczności uzgodnień z konserwatorem. W przypadku odkrycia przedmiotu o cechach zabytku w trakcie prac ziemnych stosuje się przepisy odrębne.
--	--

11. Uchwała NR III.12.2024 Rady Miejskiej w Cztuchowie z dn. 21 czerwca 2024 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu szpitala w Cztuchowie.

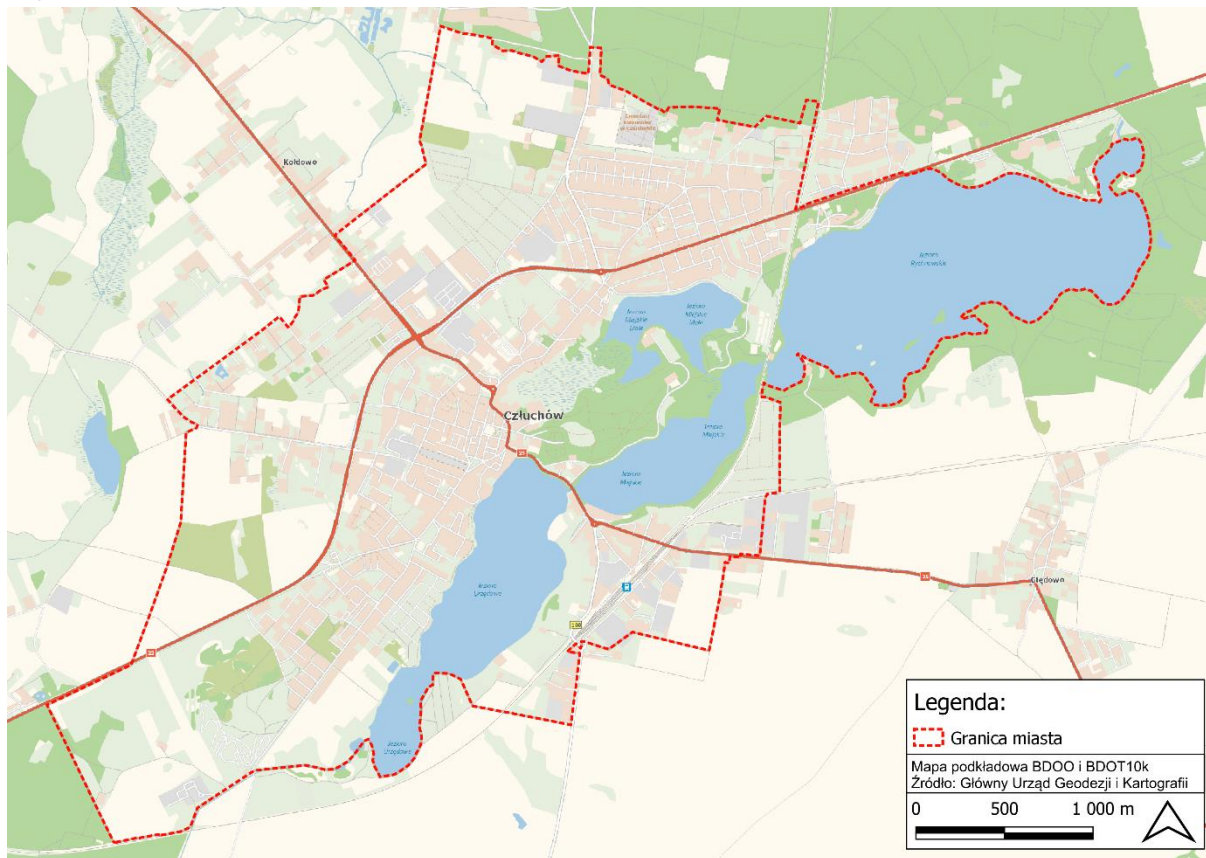
Paragraf	Treść
§6 pkt. 5. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej	W obszarze planu, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu, znajdują się zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków miasta Cztuchowa, tj. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa pomorskiego: budynek szpitala przy ulicy Szczecińskiej 31 oraz kaplica przyszpitalna przy ulicy Szczecińskiej 31.

4. Diagnoza zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego miasta Cztuchów

4.1. Charakterystyka miasta

Cztuchów, miasto położone w województwie pomorskim, pełni funkcję administracyjną jako siedziba powiatu cztuchowskiego oraz gminy wiejskiej Cztuchów. Zajmuje powierzchnię 12,48 km² i znajduje się na obszarze malowniczego Pojezierza Południowopomorskiego, w granicach Pojezierza Krajeńskiego. Ukształtowanie terenu w tej części Polski jest wynikiem działalności lądolodu, który stworzył charakterystyczne formy morenowe oraz pofałdowaną rzeźbę terenu, typową dla regionów pojeziernych.

Mapa 2. Człuchów

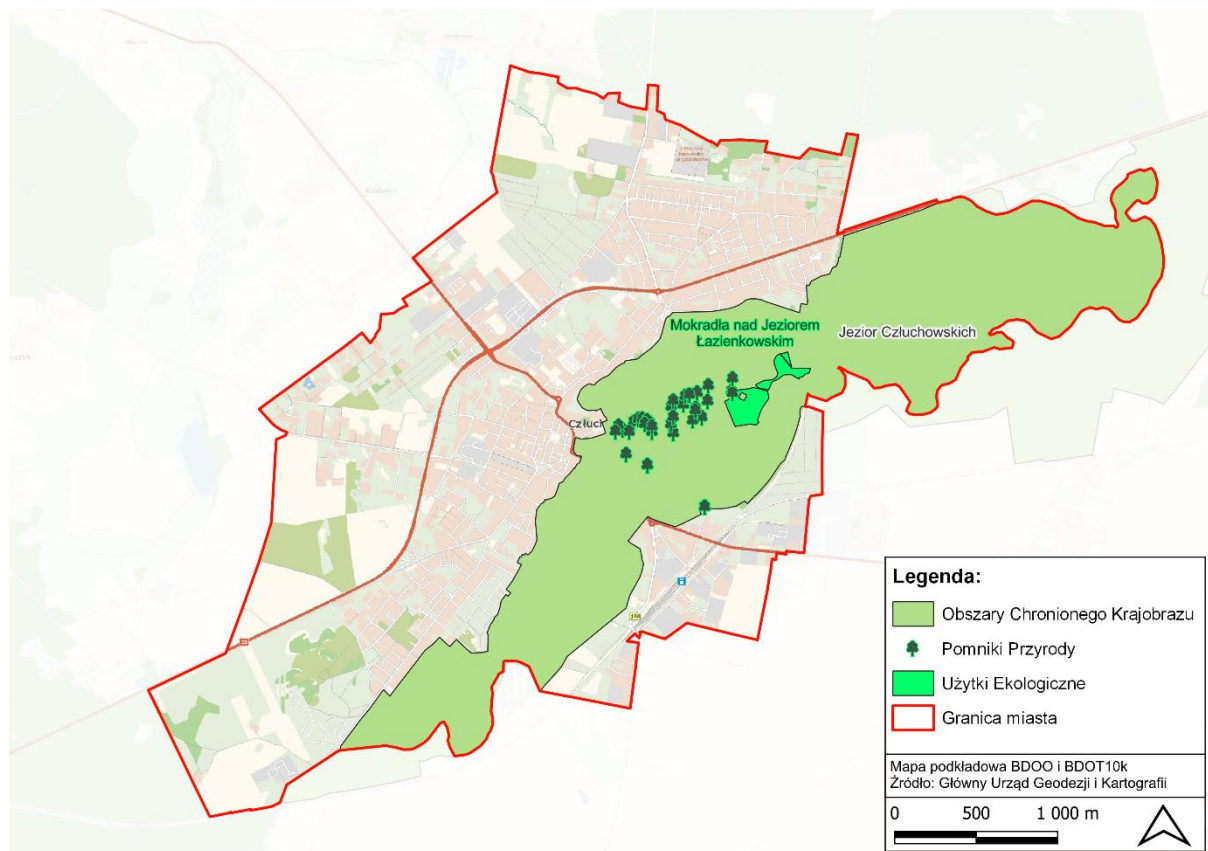
Źródło: Opracowanie własne.

Strategiczne położenie miasta nad kilkoma jeziorami miało istotne znaczenie dla jego rozwoju osadniczego. Największe akweny to Jezioro Rychnowskie (158,7 ha), Jezioro Urzędowe (72,8 ha), Jezioro Miejskie Duże (36,2 ha) oraz Jezioro Miejskie Małe (31,84 ha). Te zbiorniki wodne nie tylko kształtują krajobraz miasta, ale również stanowią ważny zasób przyrodniczy, sprzyjający zarówno rekreacji, jak i gospodarce lokalnej, w tym rozwojowi turystyki.

Człuchów jest również miastem o wysokich walorach przyrodniczych, chronionych na poziomie regionalnym. W granicach miasta znajdują się formy ochrony przyrody, takie jak Obszar Chronionego Krajobrazu, mający na celu zachowanie naturalnego krajobrazu i bioróżnorodności regionu. Na terenie miasta występują także użytki ekologiczne, które obejmują cenne ekosystemy o znaczeniu lokalnym, a także liczne pomniki przyrody, będące przykładami wartościowych przyrodniczo elementów środowiska.

Dzięki swojemu położeniu oraz bogactwu zasobów naturalnych, Człuchów łączy walory krajobrazowe i przyrodnicze z funkcją administracyjną i historyczną, co czyni go istotnym ośrodkiem zarówno w skali lokalnej, jak i regionalnej.

Mapa 3. Obszary chronionego krajobrazu i użytki ekologiczne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony.

Pomniki przyrody występują w dużym skupieniu szczególnie w Lasku Luizy, co prezentuje mapa pomników przyrody, wśród nich można znaleźć aż cztery gatunki drzew:

Tabela 2. Gatunki pomników przyrody

Gatunek	data utworzenia
Buk pospolity (Buk zwyczajny) – <i>Fagus sylvatica</i>	2007-07-28
Klon pospolity (Klon zwyczajny) – <i>Acer platanoides</i>	2007-07-28
Dąb szypułkowy – <i>Quercus robur</i>	2007-07-28
Modrzew europejski – <i>Larix decidua</i>	2007-07-28

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska.

Mapa 4. Pomniki przyrody

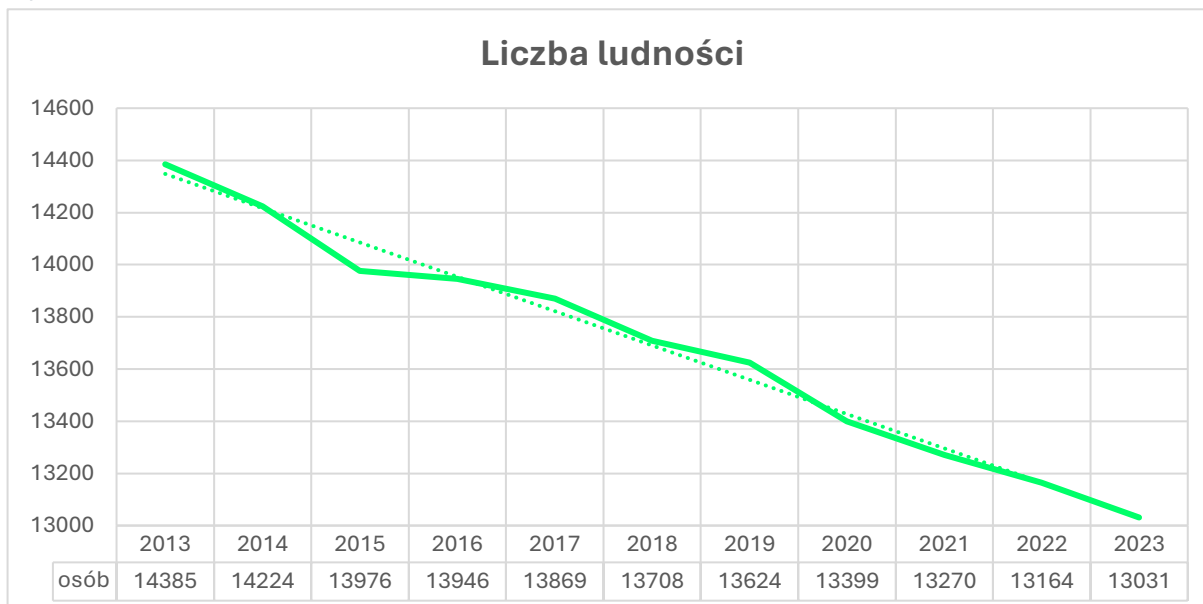
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska.

Spadek liczby ludności, który w 2023 roku wyniósł 13 031⁹ mieszkańców, a zgodnie z prognozami będzie kontynuowany w kolejnych dekadach (11 967 w 2033 r., 10 755 w 2043 r., 9 659 w 2053 r., aż do 8 950 w 2060 r.)¹⁰, może mieć istotny wpływ na ochronę i zarządzanie zabytkami w mieście. Oprócz zmniejszenia wpływów do budżetu z podatków, co ogranicza możliwości finansowania działań konserwatorskich, malejąca populacja osłabia również potencjał społeczności lokalnej do aktywnego uczestnictwa w działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Wraz z ubytkiem mieszkańców zmniejsza się liczba osób, które mogłyby włączać się w inicjatywy lokalne związane z opieką nad zabytkami, co prowadzi do mniejszej dbałości o te obiekty. Dodatkowo, spadająca liczba ludności może zniechęcać potencjalnych inwestorów oraz ograniczać możliwości pozyskiwania funduszy zewnętrznych, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. W rezultacie, miasto może zmagać się z trudnościami w utrzymaniu i renowacji obiektów zabytkowych, a mniejsza aktywność turystyczna, spowodowana zmniejszoną atrakcyjnością kulturową, tylko pogłębi ten problem. Z czasem takie procesy mogą przyczynić się do zaniedbania części zabytków oraz osłabienia roli dziedzictwa kulturowego w kształtowaniu tożsamości miasta.

⁹ Bank Danych Lokalnych: bdl.stat.gov.pl.

¹⁰ Prognoza ludności na lata 2023-2060, Główny Urząd Statystyczny

Wykres 1. Liczba ludności i trend dla Cztuchowa na lata 2013-2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych: bdl.stat.gov.pl

4.2. Zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa

Według wykazu rejestru zabytków nieruchomości województwa pomorskiego (stan na dzień 6.10.2020r.) na terenie miasta Cztuchów znajduje się 5 zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Wykaz zabytków nieruchomości, wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego, przedstawiony w tabeli poniżej.

Tabela 3. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego

Lp.	Adres	Obiekt	Nr w rejestrze zabytków woj. pomorskiego	Data wpisu do rejestru
1	Ul. Kościelna, Dworcowa, Parkowa Cztuchów	zespół zamku krzyżackiego wraz z parkiem, fosami, starymi murami kamiennymi	A – 54	25.05.1955
2	Ul. Królewska Cztuchów	kościół parafialny p.w. Św. Jakuba Apostoła	A – 188	27.09.1960
3	Cztuchów	układ urbanistyczny miasta Cztuchowa	A – 386	20.12.1965
4	Ul. Wojska Polskiego 5 Cztuchów	dwór	A – 387	20.12.1965
5	Cztuchów	park miejski pn. "Lasek Luizy" wraz z kładką bagienną	A – 1820	03.12.2007 i 04.12.2007

Źródło: Opracowanie własne.

Wszystkie obiekty wpisane do rejestru zabytków są objęte ochroną konserwatorską na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w związku z tym na wszelkie działania podejmowane przy tych obiektach, należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Do rejestru zabytków zostały również wpisane dwa zabytki ruchome, wg poniższej tabeli

Tabela 4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Lp.	Obiekt	Nr w rejestrze zabytków woj. pomorskiego	Data wpisu do rejestru
1	Wypożyczenie kościoła parafialnego pw. św. Jakuba Apostoła w Człuchowie	B-72	08.03.1971
2	Obrazy „Portrety trumienne” w kościele pw. Św. Jakuba Apostoła w Człuchowie	26	02.08.1967

Źródło: Opracowanie własne.

5. Ewidencja zabytków miasta Człuchowa

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami na szczeblach wojewódzkich, powiatowych oraz gminnych, a zadaniem gmin jest ochrona zabytków, które znajdują się w ich granicach, zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminna ewidencja zabytków zawiera informacje zarówno o zabytkach ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, jak i o zabytkach nieruchomych, stanowiskach archeologicznych, historycznych układach ruralistycznych oraz urbanistycznych i innych zabytkach nieruchomych, które zostały wyznaczone przez prezydenta, burmistrza lub wójta, w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Ewidencja zabytków miasta Człuchów zawiera 173 zabytków nieruchomych (z czego 82 zabytki nieruchome są ujęte również w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz 5 ujętych w rejestrze zabytków) oraz 28 zabytków archeologicznych. Wykaz kart zabytków nieruchomych objętych gminną ewidencją zabytków oraz wykaz kart zabytków archeologicznych objętych gminną ewidencją zabytków stanowią załącznik do niniejszego opracowania.

Struktura obiektów ujętych w ewidencji zabytków nieruchomych przedstawia się następująco:

Tabela 5. Struktura obiektów ujętych w ewidencji zabytków nieruchomych.

Funkcja obiektu	Udział procentowy
Funkcja mieszkaniowa (mieszkaniowo-usługowa)	58,3%
Funkcja usługowa (administracyjna)	19,8%
Funkcja religijna (religijno-mieszkaniowa)	5,2%
Funkcja historyczna i krajobrazowa	7,3%
Funkcja przemysłowa	3,1%
Układ urbanistyczny	1,0%
Inne	5,3%

Źródło: Opracowanie własne.

Największą grupę pośród zabytków, które zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków stanowią obiekty mieszkalne lub mieszkalno-usługowe. W dalszej kolejności znajdują się budynki o funkcji usługowej lub administracyjnej – szkoły, urzędy i inne, dalej cmentarze, kościoły, zamek wraz z zabudową (mury, fosa, podzamcze), budynki przemysłowe, układ urbanistyczny miasta oraz park.

Tabela 6. Zestawienie Zabytków Nieruchomych Ze Zbioru Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Cztuchów

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków						
1	układ urbanistyczny °	XIV w.	bez nazwy		układ ulic i działek	A – 386
2	zespół zamku krzyżackiego wraz z dawnym cmentarzem, parkiem, fosami, starymi murami kamiennymi°	XIV w.	Kościelna/ Dworcowa/ Parkowa	dz. nr 70/6, 69, 71, 5/8	Historyczna i krajobrazowa	A – 54
3	budynek - Kościół pw. Św. Jakuba Ap.	1644-1647, wieża XVIIIw., , 1926r.	Królewska / Jakuba Wejhera	2	religijny	A – 188
4	budynek dawny dwór	i poł. XIX w.	Wojska Polskiego	5	administracyjny	A – 387
5	Park miejski pn. "LASEK LUIZY" wraz z kładką bagienną	1806 - 1945	Kusocińskiego/ Parkowa / Kościelna	dz. nr 8/5, 8/6, 8/7, 18 - właściciel Skarb Państwa , zarządca trwały Komenda Główna Ochotniczych Hufców Pracy w Warszawie dz. 5/3, 5/5, 5/8, 6, 7, 8/2, 8/3, 8/4, 15, 18/167, 103 - właściciel Gmina Miejska Cztuchów	historyczna i krajobrazowa	A – 1820
zabytki znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków						
6	budynek *	koniec XIX w.	Batorego	15	mieszkalny	
8	budynek*	koniec XIX w.	Batorego	17	mieszkalny	
9	budynek*	koniec XIX w.	Batorego	21	mieszkalny	
10	budynek*	koniec XIX w.	Batorego	22	mieszkalny	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
12	budynek*	koniec XIX w.	Batorego	4	mieszkalny	
13	budynek*	lata 20/30 XX w.	Dąbrowskiego	1	mieszkalny	
15	budynek*	lata 20/30 XX w.	Dąbrowskiego	3	mieszkalny	
16	budynek*	I ćw. XX w.	Dworcowa	1	usługowy	
18	budynek*	XIX/XX w.	Dworcowa	13	usługowy	
19	budynek*	XIX/XX w.	Dworcowa	16	mieszkalny	
20	budynek*	XIX/XX w.	Dworcowa	4	mieszkalny	
22	budynek*	XIX/XX w.	Dworcowa	9	mieszkalny	
23	budynek *	XIX/XX w.	Felczaka	1	mieszkalny	
24	budynek	XIX/XX w.	Felczaka	3 i 3a	mieszkalny	
27	budynek*	XIX/XX w.	Garbarska	9	przemysłowy	
35	budynek*	lata 20/30 XX w.	Kościuszki	10 i 10a	mieszkalny	
36	budynek*	I ćw. XX w.	Kościuszki	2	mieszkalny	
37	budynek *	lata 20/30 XX w.	Kościuszki	4	mieszkalny	
38	budynek*	lata 20/30 XX w.	Kościuszki	6	mieszkalny	
39	budynek*	XIX/XX w.	Kraszewskiego	1	mieszkalny	
41	budynek*	II poł. XIX w.	Kraszewskiego	2	mieszkalny	
43	budynek* Dworzec PKP	koniec XIX w.	Kraszewskiego	dz. nr 24	usługowy	
45	budynek*	XIX w.	Królewska	11	mieszkalny/ usługowy	
46	budynek*	XIX w.	Królewska	14	mieszkalny/ usługowy	
47	budynek*	XIX w.	Królewska	19 i 21	mieszkalny / usługowy	
49	budynek*	1921	Królewska	28	mieszkalny/ usługowy	
50	budynek*	XIX w.	Królewska	5	mieszkalny / usługowy	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
51	budynek* Plebania	XIX w.	Królewska	6	religijny/ mieszkalny	
52	budynek	XIXw.	Królewska / Rynek	13		
53	budynek*	XIX w.	Rynek / Królewska	1	mieszkalny / usługowy	
54	budynek*	lata 20/30 XX w.	Kusocińskiego	1	administracyjny (szkoła)	
55	budynek* stacja uzdatniania wody	pocz. XX w.	Parkowa	1	przemysłowa	
56	budynek*	1882	Parkowa	2	administracyjny (szkoła)	
57	budynek*	XIX w.	Rynek	2	mieszkalny/ usługowy	
58	budynek*	XIX w.	Rynek	5	mieszkalny/ usługowy	
60	budynek*	pocz. XX w.	Słowackiego	12	mieszkalny	
61	budynek*	pocz. XXw.	Słowackiego	14	mieszkalny	
62	budynek*	XIX/XX w.	Słowackiego	18	mieszkalny	
64	budynek*	pocz. XX w.	Słowackiego	7	mieszkalny	
65	budynek*	XIX/XX w.	Słowackiego	8	mieszkalny	
66	budynek *	XIX/XX w.	Słowackiego	16	mieszkalny	
67	budynek*	lata 20/30 XX w.	Sobieskiego	3	administracyjny (Nadleśnictwo)	
68	budynek*	I ćw. XX w.	Sobieskiego	6	mieszkalny/ usługowy	
69	budynek*	I ćw. XX w.	Szczecińska	1	administracyjny (sąd)	
70	budynek*	XIX/XX w.	Szczecińska	10	mieszkalny	
71	budynek*	XIX/XX w.	Szczecińska	15	mieszkalny	
72	budynek*	koniec XIX w.	Szczecińska	18	mieszkalny	
73	budynek*	I ćw. XX w.	Szczecińska	19	mieszkalny	
74	budynek*	XIX/XX w.	Szczecińska	2	mieszkalny	
75	budynek*	XIX/XX w.	Szczecińska	20	administracyjny (Por. Psych. Ped.)	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
76	budynek*	XIX/XX w.	Szczecińska	21	mieszkalny	
81	budynek* Szpital	1892	Szczecińska	31	usługowy	
83	budynek* Kaplica	1892	Szczecińska	31	usługowy	
84	budynek*	1901	Szczecińska	33	administracyjny (Urząd Gminy)	
86	budynek*	I ćw. XX w.	Szczecińska	7	mieszkalny/ usługowy	
87	budynek*	1892	Szczecińska	8	administracyjny (CKU)	
90	budynek* Wieża ciśnień	XIX w.	Średnia	dz. 5/8	przemysłowy	
93	budynek*	XIX/XX w.	Traugutta	1	mieszkalny	
94	budynek*	XIX/XX w.	Traugutta	3	mieszkalny	
95	budynek*	przed 1939r.	Traugutta	4	mieszkalny	
96	budynek*	XIX/XX w.	Traugutta	5	mieszkalny	
97	budynek*	przed 1939r.	Traugutta	6	mieszkalny	
98	budynek*	XIX/XX w.	Traugutta	7	mieszkalny	
99	budynek*	przed 1939r.	Traugutta	8	mieszkalny	
100	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	1	administracyjna (Urząd Miejski)	
101	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	12	mieszkalny	
102	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	13	mieszkalny	
103	budynek* browar Leya	XIXw.	Wojska Polskiego	14	usługowy	
105	budynek* Poczta	1892	Wojska Polskiego	2	usługowy	
106	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	26	mieszkalny	
108	budynek*	II poł. XIX w.	Wojska Polskiego	3	usługowy	
109	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	31	mieszkalny	
111	budynek*	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	34	usługowy	
117	budynek*	XIX/XX w.	Zamkowa	15	mieszkalny/ usługowy	
119	budynek *	XIX/XX w.	Zamkowa	7	mieszkalny	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
zabytki nieruchome wyznaczone przez Burmistrza Miasta Człuchowa						
7	budynek	koniec XIX w.	Batorego	15	gospodarczy	
11	budynek	koniec XIXw.	Batorego	24	usługowy	
14	budynek	lata 20/30 XX w.	Dąbrowskiego	2	mieszkalny	
17	budynek	XIX/XX w.	Dworcowa	10	mieszkalny	
21	budynek	XIX/XX w.	Dworcowa	5	usługowy	
25	budynek*	XIX/XX w.	Felczaka	4	mieszkalny	
26	budynek	XIX/XX w.	Garbarska	4, 4a	mieszkalny	
28	Cmentarz ewangelicki ^o	początek XIXw.	ul. Kościelna	dz. nr 71	historyczna i krajobrazowa	
29	Cmentarz katolicki	poł XIXw.	Plac Bohaterów	dz. nr 11/1	religijny	
30	Cmentarz ewangelicki ^o		Plac Bohaterów	dz. nr 40	historyczny	
31	Cmentarz żydowski	XVIII w.	Wojska Polskiego	dz. nr 20/2	historyczna i krajobrazowa	
32	budynek	XIX/XX w.	plac Bohaterów	3a	usługowy	
33	budynek	XIX/XX w.	Plac Bohaterów	3b	usługowy	
34	budynek		Koszalińska	1	mieszkalny	
40	budynek	XIX/ XX w.	Kraszewskiego	1	gospodarczy	
42	budynek	koniec XIX w.	Kraszewskiego	5	mieszkalny	
44	budynek	XIXw.	Królewska	4, 4a	mieszkalny/ usługowy	
48	budynek	XIXw.	Królewska	24	mieszkalny/ usługowy	
59	budynek	XIX w.	Rynek	10		
63	budynek	XIX/XX w.	Stowackiego	18	gospodarczy	
77	budynek	XIX/XX w.	Szczecińska	23	mieszkalny	
78	budynek	XIX/XX w.	Szczecińska	25	mieszkalny	
79	budynek	XIX/XX w.	Szczecińska	26	mieszkalny	
80	hydrant	XIX/XX w.	Szczecińska	dz. nr 29	hydrant żeliwny	
82	Park przy szpitalu	XIXw.	Szczecińska	31	rekreacyjny	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
85	budynek	XIX/XX w.	Szczecińska	38	mieszkalny	
88	Kapliczka przydrożna	XIXw.	Kamienna	dz. nr 18, 2a	religijna	
89	Kapliczka cmentarna	XIXw.	Szczecińska	dz. nr 11/1	religijna	
91	budynek		Średnia	2	mieszkalny	
92	budynek		Średnia	4	mieszkalny	
104	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	21	mieszkalny	
107	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	28	mieszkalny	
110	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	32	mieszkalny	
112	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	40 i 40a	mieszkalny	
113	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	46 i 46a	mieszkalny	
114	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	50 i 50a	mieszkalny	
115	budynek	XIX/XX w.	Wojska Polskiego	4	mieszkalny	
116	budynek		Wojska Polskiego	67	mieszkalny	
118	budynek	XIX/XX w.	Zamkowa	5	mieszkalny	
120	budynek	XIX/XX w.	Zamkowa	9	mieszkalny	
121	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	2	mieszkalny	
122	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	3	mieszkalny	
123	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	4	mieszkalny	
124	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	5	mieszkalny	
125	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	6	mieszkalny	
126	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	7	mieszkalny	
127	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	8	mieszkalny	
128	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	9	mieszkalny	
129	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	10	mieszkalny	
130	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	11	mieszkalny	
131	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	12	mieszkalny	

Nr karty GEZ	Obiekt	Czas powstania	Nazwa ulicy	Nr budynku lub nr ewid. działki	Funkcja	Numer w rej. zabytków
132	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	13	mieszkalny	
133	Budynek	XIX/XX ww.	Jeziorna	13a	mieszkalny	
134	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	14	mieszkalny	
135	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	14a	mieszkalny	
136	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	15	mieszkalny	
137	budynek	XIX/XX	Jeziorna	15a	mieszkalny	
138	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	16	mieszkalny	
139	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	16a	mieszkalny	
140	budynek	XIX/XX w.	Jeziorna	17	mieszkalny	
141	budynek	XIX/XX w.	Jacka i Agatki	1	mieszkalny	
142	budynek	XIX/XX w.	Jacka i Agatki	3	mieszkalny	
143	budynek Cech Rzemiosł Różnych		Plantowa	2	administracja	

Źródło: Urząd Miejski w Człuchowie.

6. Charakterystyka i zasoby dziedzictwa kulturowego miasta

Na terenie miasta znajduje się wiele cennych zabytków, które stanowią bogaty zasób dziedzictwa kulturowego dla całego regionu. Poza najbardziej charakterystycznym i rozpoznawalnym zabytkiem, jakim jest zamek, znajdziemy również inne, równie ciekawe zabytki, które mają niewątpliwy wpływ na odbiór całości krajobrazu kulturowego miasta.

6.1. Zabytki archeologiczne

Według ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem archeologicznym jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3, ust. 4). Na terenie miasta znajdują się 24 stanowiska archeologiczne, które stanowią bardzo ważny element dziedzictwa kulturowego tego obszaru.

Tabela 7. Zestawienie Zabytków Nieruchomych Ze Zbioru Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Cztuchów

nr karty GEZ	obiekt	czas powstania	obszar AZP	lokalizacja	funkcja
1	osada / punkt osadniczy	późne średn.	26-32/1	obręb 27, 31 działek	mieszkaniowa
2	ślad osadniczy	późne średn.	26-32/2	obręb 27, 14 działek	mieszkaniowa
3	osada / ślad osadniczy	wczesne średn.	26-32/3	obręb 27, 12 działek	mieszkaniowa
4	osada	kultura łużycka	26-32/4		
5	osada	kultura łużycka	26-32/5		
6	osada	wczesne średn., późne średn., nowożytność	26-32/6	obręb 64, mapa 19, 2 działki	upraw ogrodnich
7	ślad osadniczy	nowożytność	26-32/7	obręb 64, mapa 19 i 25, 3 działki	zieleni/upraw rolniczych
8	osada	wczesne średn. IX-X w.	26-32/8	obręb 64, mapa 25, 5 działek	zieleni/ upraw rolniczych
9	ślad osadniczy	kultura łużycka	26-31/9	obręb 64, mapa 25,5 działek	upraw rolniczych
10	ślad osadniczy	późne średn.	26-32/10	obręb 64, mapa 25, 2 działki	upraw rolniczych
11	ślad osadniczy	wczesne średn. IX-X w.	26-32/11	obręb 64, mapa 25, 2 działki	upraw rolniczych
12	ślad osadniczy	kultura łużycka	26-32/12	obręb 64, mapa 25,2 działki	upraw rolniczych
13	ślad osadniczy	kultura łużycka, pomorska, wczesne średn.	26-32/13	obręb 64, mapa 25, 3 działki	upraw rolniczych
14	ślad osadniczy/ punkt osadniczy	kultura łużycka, późne średn.	26-32/14	obręb 27, 17 działek	mieszkaniowa
15	ślad osadniczy	późne średn.	26-32/15	obręb 27, 2 działki	mieszkaniowa
16	ślad osadniczy	późne średn.	26-32/16	obręb 27, 9 działek	mieszkaniowa
17	ślad osadniczy	późne średn.	26-32/17	obręb 27, 17 działek	mieszkaniowa
18	ślad osadniczy	kultura łużycka, późne średn., nowożytność	26-32/18	obręb 27, 8 działek	mieszkaniowa
19	ślad osadniczy	wczesne średn.	26-32/19	obręb 27, 1 działka	upraw rolniczych
20	ślad osadniczy	kultura łużycka	26-32/20	obręb 64, mapa 25, 1 działka	upraw rolniczych

nr karty GEZ	obiekt	czas powstania	obszar AZP	lokalizacja	funkcja
21	ślad osadniczy	kultura łużycka, wczesne średn.	26-32/21	obręb 64, mapa 25, 2 działki	upraw rolniczych
22	ślad osadniczy	kultura łużycka	26-32/22	obręb 64, mapa 22 i 25, 2 działki	kolejowa
23	ślad osadniczy	kultura łużycka, nowożytność	26-32/23	obręb 64, mapa 25, 3 działki	upraw rolniczych
24	ślad osadniczy	kultura łużycko-pomorska, wczesne średn.	26-32/24	obręb 64, mapa 25 i 22, 5 działek	upraw rolniczych
25	założenie zamkowe	wczesne średn. IX-X w.	26-32/72	założenie zamkowe	historyczna i krajobrazowa
26	rynek staromiejski	osadnictwo przedlokacyjne i zabudowa miejska XII/XIII-XX w.	26-32/75	średniowieczny układ urbanistyczny	miejska
27	osada	kultura łużycka, pomorska	26-32/79	średniowieczny układ urbanistyczny	
28	osada	wczesne średn.	26-32/80		

Źródło: Urząd Miejski w Cztuchowie.

6.2. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome będące w szczególności:

- Krajobrazami kulturowymi,
- Układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- Dzielami architektury i budownictwa,
- Dzielami budownictwa obronnego,
- Obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- Cmentarzami,
- Parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- Miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji (art.6 ust. 1 pkt. 1)

W mieście znajdują się 143 zabytki nieruchome z których 5 to zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, 75 zabytków nieruchomych znajduje się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz 63 zabytków nieruchomych wyznaczonych przez Burmistrza Miasta Cztuchowa w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

6.2.1. Zespół zamku krzyżackiego

Niewątpliwie najważniejszym zabytkiem w Cztuchowie jest zespół zamku krzyżackiego wraz z przyległym parkiem, fosami oraz pozostałościami starych kamiennych murów. Zamek, zbudowany z kamienia i cegły, był jednym z największych zamków krzyżackich na Pomorzu. Zakon rozpoczął jego budowę po zakupie Cztuchowa w 1312 r., a ukończono ją około 1365 r. Cały zespół zamkowy składał się z zamku wysokiego oraz trzech przedzamczy, usytuowanych od zachodu, północy i wschodu zamku wysokiego.

Zamek wysoki wzniesiono na planie kwadratu, a jego zabudowania składały się z czterech czterokondygnacyjnych skrzydeł, otaczających wewnętrzny dziedziniec, który ozdobiono krużgankami. W północno-zachodnim narożniku znajdowała się imponująca wieża na planie ośmioboku, która była jednym z najważniejszych elementów obronnych. Całość była dodatkowo zabezpieczona murami obronnymi z basztami oraz fosą, co wraz z naturalnym położeniem nad jeziorem u nasady półwyspu czyniło zamek niezwykle trudnym do zdobycia.

Zdjęcie 1. Zamek

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

W 1454 r., na początku wojny trzynastoletniej, zamek przeszedł w ręce państwa polskiego, a do 1772 r. pełnił funkcję siedziby starostów. W XVIII wieku, wraz z przekopaniem kanału do rzeki Chrzastawy i obniżeniem poziomu jeziora, zamek zaczął tracić swoje znaczenie obronne. W 1793 r. po pożarze miasta mieszkańcy otrzymali zgodę na rozbiórkę części zamku, aby odbudować zniszczone domy.

W 1828 r. gmina ewangelicka wzniosła na ruinach zamku neogotycki kościół, a wieża zamkowa została zaadaptowana na dzwonnice. Dzięki licznym pracom konserwatorskim i restauratorskim, zamek zachował część swojej dawnej świetności, a od 2013 r. w jego murach mieści się Muzeum Regionalne w Cztuchowie. Od 2008 r. prowadzone są tu badania archeologiczne przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, natomiast w zgonie z zaleceniami PZPWP2030 zamek i otaczające go stare miasto znalazły się wśród miejsc predestynowanych do objęcia ochroną w formie parku kulturowego, co 2016 r. Wojewódzki Konserwator Zabytków uwzględnił w Programie opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2016-2019.

Zamek w Cztuchowie, mimo burzliwej historii i licznych zniszczeń, nadal pełni istotną rolę w dziedzictwie kulturowym regionu, zachowując swój unikalny charakter i wartość historyczną.

6.2.2. Park miejski „Lasek Luizy”

Bardzo wartościowym zabytkiem w Cztuchowie jest również park miejski „Lasek Luizy”, który posiada bogatą historię sięgającą około 1800 roku, kiedy to zaczęto tworzyć pierwsze skwery na półwyspie

Kujawy, znajdującym się w pobliżu zamku. W 1807 r., podczas podróży do Tylży, w mieście zatrzymała się królowa pruska Luiza, która zachwyciła się pięknem tego miejsca. Na jej cześć w 1811 r. mieszkańcy nazwali półwysep „Wzgórzem Luizy”.

Park założono w stylu angielskiego parku krajobrazowego, charakteryzującego się swobodnym układem przestrzennym, który harmonijnie łączył się z otaczającą przyrodą. Typowe elementy tego stylu to rozległe otwarte przestrzenie porośnięte wysokimi drzewami, malownicze łąki, nieregularne jeziora oraz łagodne wzgórza.

Całość tworzyła kompozycję nawiązującą do naturalnego krajobrazu, co wpisywało się w romantyczne, niesymetryczne formy typowe dla angielskich parków.

Zdjęcie 2. Lasek Luizy

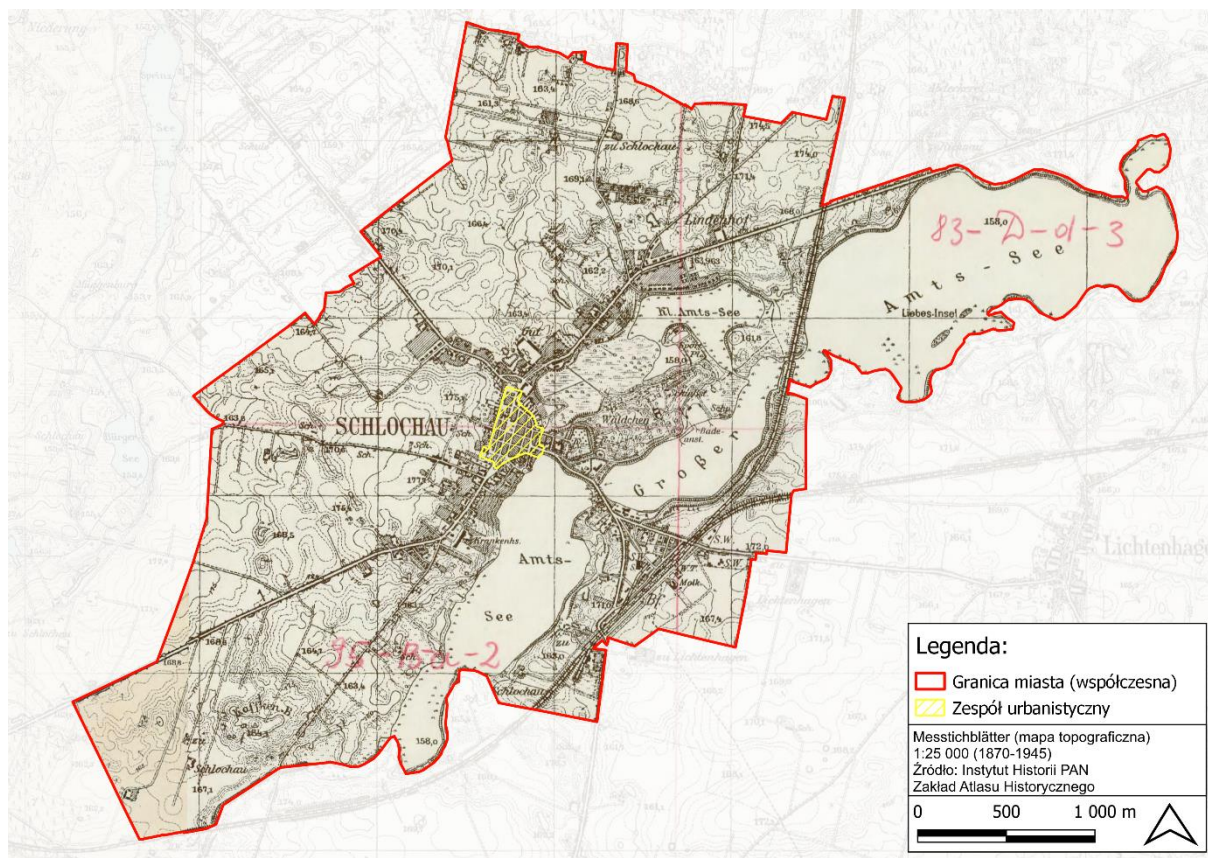
Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

W latach 2007–2013 park został poddany częściowej rewaloryzacji dzięki środkom pochodzącym z Unii Europejskiej. W oparciu o projekt rewaloryzacji kilka wnętrz parkowych zostało zrewitalizowanych zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, natomiast wymaga dalszych nakładów finansowych na prowadzenie dalszych prac rewaloryzacyjnych. Obecnie „Lasek Luizy” stanowi cenny zabytek przyrodniczo-krajobrazowy, który jest nie tylko miejscem odpoczynku dla mieszkańców i turystów, ale również ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Czluchowa.

6.2.3. Układ urbanistyczny

Do rejestru zabytków w 1965 został wpisany układ urbanistyczny miasta Czluchów. Układ średniowiecznej zabudowy miasta przypominał łuk o cięciwie opartej na tracie komunikacyjnym z Księstwa Pomorskiego do Gdańska, łuk natomiast tworzyła ulica Zamkowa. Miejszem centralnym w mieście był rynek. Miasto nie posiadało swoich murów obronnych, w razie najazdów całe miasto ewakuowało się na teren zamku.

Mapa 5. Układ urbanistyczny.

Źródło: Opracowanie własne.

6.2.4. Kościół św. Jakuba Apostoła

W Człuchowie znajduje się jeden kościół wpisany do rejestru zabytków — kościół św. Jakuba Apostoła. Jego budowę rozpoczęto w latach 1644-1647, a na początku XVIII wieku dobudowano do niego wieżę, nadając świątyni charakterystyczny wygląd. W latach 1926-1927 dokonano rozbudowy kościoła, w wyniku której dobudowano nowy korpus nawowy, prostopadle do pierwotnej części budynku. Zmiana ta spowodowała, że dawną nawę przekształcono w transept, a kościół, który pierwotnie był orientowany (oś wschód-zachód), zyskał nową oś północ-południe.

Podczas tej rozbudowy nie tylko zmieniono układ przestrzenny, ale również podwyższono mury kościoła oraz wieżę, co nadało mu bardziej monumentalny charakter. Dzięki tym zmianom kościół św. Jakuba Apostoła stał się ważnym elementem architektonicznym miasta, łącząc w sobie różne style i epoki budowlane, a także stanowiąc świadectwo długiej historii tego miejsca.

6.2.5. Centrum Kształcenia Ustawicznego przy ul. Szczecińska 8 w Człuchowie

Szkoła Miejska (Ludowa) ob. Centrum Kształcenia Ustawicznego, wybudowana w 1892 roku, położona jest przy ul. Szczecińskiej 8 w Człuchowie. Budynek ten, od momentu swojego powstania, pełnił funkcję edukacyjną, co zachowało się do dzisiaj. Na planie z 1929 roku widnieje pod nazwą "Stadtschule",

później przemianowana na "Volksschule". Po II wojnie światowej budynek kontynuował działalność jako szkoła, stając się siedzibą Zespołu Szkół Rolniczych oraz Szkoły Podstawowej nr 1.

Szkoła została wzniesiona w stylu eklektycznym, jako dwukondygnacyjny budynek z cegły, z podpiwniczeniem i drewnianą konstrukcją dachową. Charakterystycznymi elementami architektonicznymi budynku są łukowe nadproża okien oraz ryzalit w elewacji frontowej, który wyróżnia się dekoracjami z płyt ceramicznych z motywami roślinnymi.

Pierwotnie budynek posiadał attykę nad ryzalitem, która została zlikwidowana po 1945 roku. Elewacje, poza zachodnią, wykonane są z cegły licówki w jaśniejszych i ciemniejszych pasmach.

Wnętrze budynku posiada układ pięciopasmowy, gdzie dwa pasma stanowią pierwotnie przelotowe korytarze z klatkami schodowymi. Na drugiej kondygnacji w centralnej części budynku znajduje się aula z drewnianym stropem kasetonowym i pilastrami na ścianach. Pomieszczenia wewnętrzne nie posiadają już oryginalnych dekoracji, zachowano jednak stolarkę okienną i drzwiową.

W latach powojennych budynek przeszedł kilka modernizacji, m.in. przebudowano układ pomieszczeń na parterze oraz zlikwidowano jedno z wejść od strony ulicy. Mimo tych zmian, budynek zachował swoją funkcję edukacyjną i nadal pełni istotną rolę w strukturze szkolnictwa w Człuchowie.

6.2.6. Kamienica przy ul. Królewskiej 13

Dom mieszkalny i handlowy, usytuowany w centrum Człuchowa, został wybudowany w 1905 roku. Obiekt ten znajduje się na dawnym rynku (Markt), w najbardziej eksponowanym miejscu miasta, naprzeciwko kościoła. Początkowo budynek należał do żydowskiego przedsiębiorcy Lewina Soldina i nosił nazwę "Kaufhaus". Po wojnie w 1945 roku został przejęty przez Spółdzielnię Spożywców "Odrodzenie", a później przez WPHW w Słupsku.

Budynek jest przykładem miejskiej kamienicy z przełomu XIX i XX wieku, z charakterystycznym eklektycznym wystrojem elewacji. Trzykondygnacyjny obiekt został wzniesiony z cegły ceramicznej, z licowaną elewacją oraz bogatymi zdobieniami w tynku. Charakterystyczne elementy architektoniczne to m.in. dwukondygnacyjny wykusz w elewacji zachodniej, dekoracyjne pilastry oraz

Zdjęcie 3. Centrum Kształcenia Ustawicznego

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

Zdjęcie 4. Kamienica przy ul. Królewskiej 13

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

półkoliste okna na trzeciej kondygnacji. Dach nad częścią sklepową jest mansardowy, a nad częścią mieszkalną - jednospadowy.

Pomimo przebudów i remontów, w tym zastąpienia dachówki blachą w latach 80., budynek zachował swój historyczny układ wnętrza oraz stolarkę drzwiową i okienną, co czyni go istotnym przykładem miejskiej architektury z początku XX wieku. Budynek pełni obecnie funkcję mieszkálną oraz handlową.

6.2.7. Zabytkowy budynek Poczty

Zabytkowy budynek poczty w Człuchowie, zlokalizowany przy ulicy Wojska Polskiego, został wybudowany w 1892 roku. Fundatorem i właścicielem budynku był miejscowy hotelarz Janke, którego hotel przed II wojną światową znajdował się w sąsiedztwie poczty. Budynek pełnił funkcję lokalnej siedziby telegrafu oraz łączy telefonicznych, co stanowiło ważny element infrastruktury komunikacyjnej tamtych czasów. Na poczcie zatrudnionych było około 30 pracowników, którzy zajmowali się obsługą telegrafu, nadawaniem listów oraz paczek.

Do dziś budynek ten wciąż pełni swoją pierwotną funkcję jako urząd pocztowy, co czyni go nie tylko istotnym elementem miejskiej historii, ale również żywym pomnikiem lokalnej działalności administracyjnej.

Zdjęcie 5. Budynek Poczty

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

6.2.8. Budynek administracyjny dawnego Browaru Leya.

Z dawnych zabudowań browaru Leya pozostał jedynie budynek administracyjny przy drodze. Budynek pochodzi z XIX wieku, podczas wojny nie doznał większych szkód, jednak wykradzono większość jego wyposażenia. Początkowo był własnością Rudolfa Leya, następnie jego żony, a od 1936r. jego syna Arnolda. W 1945r. został jednak przejęty w zarząd i użytkowanie państwowe. Przedsiębiorstwo było później przekazywane różnym przedsiębiorstwom państwowym, mimo to browar wciąż nie został uruchomiony, dopiero w rękach Potczyńskich Zakładów Piwowarsko-Stodowniczych urządzono tam hurtownię i rozlewnię piwa. W ostatnich latach był siedzibą PSS Spółem, aktualnie cały teren browaru jest siedzibą banku.

Zdjęcie 6. Budynek administracyjny browaru Leya.

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

6.2.9. Dwór, Al. Wojska Polskiego 5.

Dwór w Człuchowie to stylowy budynek o pseudobarokowej fasadzie, który pełnił różne funkcje w ciągu swojej historii. Zbudowany w XVIII wieku, w latach 1772–1876 służył jako stacja pocztowa z zajazdem dla dyliżansów. Ostatnim prywatnym właścicielem obiektu był Schnaider. W latach 1945–1963 w budynku mieściło się Państwowe Przedsiębiorstwo Budowlane, a od 1963 roku przeszedł w zarząd PKS.

Obecnie dwór jest siedzibą instytucji państwowych i samorządowych. Budynek jest murowano-szachulcowy, pierwotnie posiadający dwie wieżyczki narożne. Po wojnie został przebudowany – dostawiono nowy budynek, a w ramach późniejszych prac remontowych wyremontowano elewację oraz dobudowano trzecią wieżyczkę.

Dwór położony jest przy ulicy Wojska Polskiego, dawniej noszącej nazwę Konitzerstraße. Budynek jest wolnostojący, usytuowany wyżej w stosunku do ulicy, na skarpie. Posiada prostokątny rzut z półkolistą werandą wejściową oraz prostokątnymi przybudówkami. Dwukondygnacyjny budynek z użytkowym poddaszem jest przykryty dachem dwuspadowym. Charakterystyczne są czworoboczne wieże z dachami iglicowymi.

Elewacja frontowa wyróżnia się osiową symetrią, z facjatą i werandą na osi oraz barokowymi detalami, w tym zdobionymi oknami. Wnętrza budynku zostały przebudowane, ale zachowały niektóre oryginalne elementy, takie jak drewniane schody z tralkową balustradą. Obiekt posiada instalacje wodno-kanalizacyjną oraz centralne ogrzewanie. Aktualnie jest siedzibą instytucji państwowych i samorządowych.

Zdjęcie 7. Dwór, Al. Wojska Polskiego 5.

Fot.: Anna Pyziak, MAPS Studio Sp. z o.o.

Budynek murowano-szachulcowy, pierwotnie z dwiema wieżyczkami narożnymi, po wojnie został przebudowany i dostawiono nowy budynek, później wyremontowano elewację i dobudowano trzecią wieżyczkę.

6.3. Zabytki ruchome

Na terenie miasta Człuchowa obiekty ruchome wpisane do rejestru zabytków stanowią wyposażenie kościoła parafialnego pw. Św. Jakuba Apostoła.

6.4. Dziedzictwo kulturowe

Dziedzictwo kulturowe jest terminem odnoszącym się do wielu płaszczyzn. Jego złożoność wynika już z samych składowych, bowiem zarówno „dziedzictwo”, jak i „kultura” są różnokierunkowe. Słowa te, to idee posiadające kilka wymiarów, poruszających cały wachlarz aspektów, ze wszystkich dziedzin ludzkiego życia, dotyczą szeregu jego przejawów. Dziedzictwo kulturowe jest trudne do zdefiniowania, ponieważ sztywne ramy ograniczają jego właściwą istotę.

Pojęcie to dotyczy bowiem nieograniczonego spektrum. Należy też zwracać uwagę na to, iż ma ono charakter ewolucyjny, ponieważ zawiera fizyczny oraz duchowy dorobek poprzednich i obecnych pokoleń, z odniesieniem do nadchodzących czasów. Można uznać, że dziedzictwo kulturowe jest procesem. To cały zbiór elementów tworzących tożsamość każdego człowieka, lokalnej społeczności, a w jeszcze rozleglejszym kontekście — tożsamość narodową, ogólnoludzką. Zakres artefaktów, rzeczy czy czynników nas kształtujących i tym samym wchodzących w skład dziedzictwa kulturowego, reaguje, zmienia się, powiększa z upływem lat oraz kolejnych generacji. Ponadto obejmuje środowiskowe skutki wynikające z działalności ludzkiej na przestrzeni dziejów.

Podejmując się sprecyzowania materii i odniesienia się do jej sedna, w pierwszej kolejności zostanie uporządkowany oraz usystematyzowany obszar zagadnienia.

W następnym kroku objaśnienia skoncentrują się na wskazaniu wybranych, adekwatnych przykładów dotyczących dziedzictwa kulturowego dla gminy miejskiej Cztuchów¹¹.

Dziedzictwo kulturowe uściśla i klasyfikuje trzy określenia:

- materialne
- niematerialne
- naturalne

Materialne dziedzictwo kulturowe odnosi się do zabytkowych miejsc, budynków i wszystkich, innych, stacjonarnych obiektów istotnych dla architektury, archeologii, nauki, religii lub technologii, jako dziedzictwa nieruchomego. W jego skład mogą wchodzić ich integralne elementy, jak płaskorzeźby, freski, witraże, duże, przemysłowe instalacje etc. Natomiast takie exemplum materialnego dziedzictwa, którymi są obrazy, książki, ubrania, wszelkiego rodzaju sprzęty, narzędzia itd., stanowią dziedzictwo ruchome.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe konstituuje się z niefizycznych przejawów — historii, postaw, zachowań, relacji, legend — obecnych w ponadjednostkowym wymiarze. Są to określone przekonania, czynności, sprzężenia typowe dla grupy osób, np. mieszkańców konkretnego miasta, wsi, gminy, powiatu, województwa, regionu, kraju, a w najszerszej, uniwersalnej perspektywie — w globalnym ujęciu. Te wartości, metody działania, więzi (spisane i niespisane, formalne i nieformalne, unormowane tudzież należące jedynie do uzusu — nienormowanej praktyki) przejawiają się w zwyczajach, regułach, tradycjach, ideach. Ich składowymi są język, gwara, folklor, obyczaje, obrzędy, w tym religijne, artystyczna ekspresja, sposób formułowania oraz wyrażania opinii, oceny, wyobrażeń, twierdzeń, poglądów, refleksji

¹¹ Cztuchów dawniej znany jako Stuchów (kaszubski — Cztuchòwò, niemiecki — Schlochau), to malownicze miasto w województwie pomorskim, pełniące funkcję siedziby zarówno gminy miejskiej, ale też wiejskiej oraz powiatu cztuchowskiego. Wzmiankowany już w XII wieku, jako osiedle pomorskie, prawa miejskie uzyskał w 1348 roku. Miasto położone jest w otoczeniu czterech jezior: Urzędowego, Miejskiego Małego, Miejskiego Dużego i największego z nich — jeziora Rychnowskiego. Historycznie Cztuchów przynależał do Pomorza Gdańskiego, a od samego Gdańska dzieli je 136 km na południowy zachód. Natomiast według regionalizacji fizycznogeograficznej Polski leży na Pojezierzu Północnokrajeńskim.

duchowych, estetycznych, politycznych, ekonomicznych itp., ale również system czy zasady ogólnego funkcjonowania w danej społeczności, tworzenia związków, wspólnoty.

Naturalne dziedzictwo, określane także jako przyrodnicze, przedstawia niemniej (od wyżej wymienionych) ważną część całościowej spuścizny — ogółu dziedzictwa. W odróżnieniu od materialnego i niematerialnego dorobku, natura (w kolokwialnym sformułowaniu, ułatwiającym zrozumienie tegoż) nie jest per se wytworem ludzkim. Składa się na nią fauna oraz flora — nieodzowne dla siebie, ożywione części. Te nierozzerwalne światy zwierząt oraz roślin dopełnia oraz przede wszystkim kształtuje klimat formowany przez podstawowe trzy, rudymenarne czynniki: krążenie powietrza, obieg ciepła, wody, a ponadto czynniki geograficzne — układ lądów, oceanów, wysokość nad poziomem morza. Należy wyodrębnić i zaliczyć również komponent geologiczny, w tym geomorfologiczny, paleontologiczny oraz mineralogiczny. Są to faktory przyrody zastane przez człowieka, na które oddziałuje — adaptuje, przekształca, wykorzystuje, będąc ściśle z nimi powiązanym. Szczególnie w ostatnich czasach wymiar ekologii traktowany jest jako newralgiczny lub nabrzmiały — w obliczu katastrof, determinujących kondycję danego obszaru oraz ludzi żyjących w danym miejscu. W perspektywie dziedzictwa wagę przywiązuje się do aspektów ochrony i regeneracji środowiska naturalnego. Piecza, troska, czy nawet odbudowa ekosystemu/ ekosystemów, zielonych płuc albo rzadkich tudzież ginących gatunków, ras — to działania o wartości nie do przecenienia dla obecnych oraz przyszłych generacji — „biologicznej schedy”.

Gwoli komentarza wykładni: kultura oraz natura nie stoją w opozycji, dychotomii. Natomiast z poziomu opisu dziedzictwa, natura (to, co z nią związane), stanowi jej część. Przyjmując szersze stanowisko — ogólne, holistyczne spojrzenie — relacja jest odwrotna i to naturalne dziedzictwo wchodzi w rozleglejszy zakres świata przyrody. W prezentowanym ujęciu wyjściową pozostaje ogniskujący zakres dziedzictwa kulturowego.

W spektrum owego dziedzictwa wchodzi kulturowy krajobraz będący przestrzenią dziejowo uformowaną przez ludzi. Zakładając chronologię procesów, w uproszczeniu, są to przeobrażenia naturalnego krajobrazu przez (co najmniej jedną) grupę kulturową, cywilizację na przestrzeni lat. Krajobraz ten powstaje niejako na styku środowiska naturalnego z oddziaływaniem człowieka. Ingerencja tego kontaktu może przybierać różne formy i stopień, ale mowa o przebiegu trwającym dłuższy okres — wieki. Wymienione „uniwersa” aktualnie sprzęgają się mocno, rozległe, wieloaspektowo. Rzeczony krajobraz tłumaczy się też jako obszar geograficzny, powstały w następstwie wpływów środowiskowych i kulturowych, z których wyłania się specyficzna struktura nazywana regionalną odrębnością. Wylistowanie przykładów uznaje się za liczman, bowiem antropopresja¹² to zjawisko powszechne, przyjmowane jako fakt, o wymiarze masowym, wszechobecnym. Coraz mniej jest nieprzeobrażonych, nietkniętych terenów, dlatego tak wyjątkową wartość przedstawia „dzika przyroda”. Poszanowanie naturalnego dziedzictwa oraz świadome kształtowanie kulturowego krajobrazu, z pożytkiem dla przyrody, mogą wyznaczyć sukces,

¹² antropopresja — całość poczynąń ludzi (zarówno umyślnych i nieprzewidzianych, losowych) wpływających na przyrodę; mogących przedstawiać rozliczne stopnie natężenia, nasilenia czy zasięgu; posiadających najczęściej symptomatyczny, negatywny skutek (np. wyrąb lasu, zanieczyszczenie wody, powietrza itp.)

a nawet warunkować przetrwanie, populacji danego rejonu. Krajobraz kulturowy jest prężnym polem badań dotyczącym ochrony naturalnego środowiska oraz postaw związanych z integracją, przemieszczaniem się, podróżowaniem. Te trzy aspekty pokazują kierunki zadań, wyznaczając drogi — pożądane rozwiązania, które powinno się przedsięwziąć, mając na celu korzystne rezultaty. Zrównoważony rozwój, opanowana dynamizacja turystyki, współpraca, partycypacja społeczna przy jednoczesnej edukacji, wspieraniu aktywności proekologicznych, zapobieganiu degradacji przyrody, w tym jej zanieczyszczeniu czy ginięciu, wymieraniu stworzeń (nie tylko tych zagrożonych) powoduje nieszkodliwy rozmiar wzrostu, rozwoju danej społeczności. Jakość najbliższego otoczenia, nienadmiernie eksploatowanego, ma zasadnicze znaczenie w pierwszej kolejności dla jego mieszkańców. Daje potencjał w prywatnym oraz zawodowym wymiarze, dotykając niemal każdego aspektu życia — zdrowia (fizycznego i psychicznego), rekreacji, rozrywki, doznań estetycznych.

Drugim sposobem formującym pojęcie dziedzictwa kulturowego jest ujęcie mikro i makro, czyli ze względu na różny zasięg znaczeniowy.

Dla jednych dana rzecz będzie przedstawiać niebagatelną wartość, wchodząc w poczet dziedzictwa kulturowego, gdy dla innych ów wytwór może być czymś nieznanym i niezrozumiałym. Podobna sytuacja ma odniesienie do wagi miejsc. Są jednak takie, które mają ogólnoświatową pozycję, ponieważ pełnią zasadniczą rolę dla większości osób, niezależnie od ich proveniencji, rasy czy religii. Te bieguny wyznaczają rozpiętość skali dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym oraz globalnym. Do kryteriów, które stanowią niejako o charakterze dziedzictwa kulturowego, należą:

- dziedzictwo regionalne, endemiczne miejsca, zabytki lokalne
- dziedzictwo o znaczeniu krajowym, miejsca uznane przez Prezydenta RP za Pomniki Historii
- Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO

W powyższej perspektywie, w pierwszej kolejności, mamy ukazane dziedzictwo kulturowe w wymiarze mikro. Bowiem każdy obiekt, uznany przez „tutejszych” za tzw. „swoj”, drogocenny egzemplarz, cenione miejsce, okolica, stają się cegiełkami budującymi „małą ojczyznę” oraz społeczność lokalną — jej integralność, tożsamość w rudymenarnym wyobrażeniu o tym, co ważne i bliskie.

Następnym zbiorem, do którego zaliczają się obiekty i miejsca, nie mniej, ani też nie bardziej od poprzednich istotne, jest zbiór tworzący dziedzictwo kulturowe w formacie krajowym. Ono modeluje tożsamość społeczną oraz jest kluczowym czynnikiem w konstrukcji społeczeństwa obywatelskiego.

Dla Polski tą kategorią zabytków są obiekty czy miejsca zatwierdzone przez Prezydenta RP.

Skalę zamyka optyka makro. Wejście w zakres światowego dziedzictwa kulturowego warunkuje uniwersalny duch i/lub forma obiektu, tudzież miejsca, tak by ich rangę mógł zrozumieć niemal każdy, bez względu na pochodzenie, poglądy, wyznanie itp. Uhonorowuje się je wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Ponad to, są również eksponaty, lokalizacje, tereny stanowiące o tożsamości makro-regionu. Zaliczają się do nich te uznane za część europejskiego dziedzictwa kulturowego i sygnowane Znakami Europejskiego Dziedzictwa.

W przytoczonej klasyfikacji nie należy stosować granic albo wartościowania poszczególnych obiektów, miejsc względem siebie. Może bowiem zdarzać się tak, iż pewien zbytek wyróżnia i chroni więcej niż jeden dokument. Tak samo ze strony osądu dotyczącego cenności albo ważności poszczególnych przykładów dziedzictwa kulturowego, gradacja wydaje się bezprzedmiotowa.

Tymczasem na uwagę zasługuje przypadek, okoliczności, w których najbardziej egalitarnym¹³ sposobem tworzenia dziedzictwa kulturowego, są te kreowane w miejscach, z którymi ktoś czuje się związany emocjonalnie, przez fakt narodzin, wychowania lub zamieszkania. Poczucie możliwości nakreślenia przez daną jednostkę przyszłości, swoista sprawczość, której fundamentami są świadomość, ugruntowana tożsamość, tzw. korzenie — to składowe niewyczerpanej energii. Tą moc niesie i zarazem odzwierciedla dziedzictwo kulturowe. Jest ono czynnikiem progresu, impulsem lokalnego rozwoju. Ową siłę, potencjał widać w Gminie Miasto Człuchów, ponieważ działalności i postawy mieszkańców, struktura terenu, kultywowanie historii oraz integracja z naturą, wyrażają ducha „małej ojczyzny”.

Zachowując porządek, poniżej zobrazowano podgrupy dziedzictwa kulturowego właściwe oraz znamienne dla Gminy Miasto Człuchów. Przytoczona próba jest intencjonalna, ułożona metodycznie, planowo. Z zastrzeżeniem, iż selekcji przykładów dokonano w sposób dyskrecjonalny¹⁴, subiektywny, ale z uwzględnieniem indywidualnych i reprezentacyjnych dla rzeczony gminy, miasta warunków doboru. Herb Człuchowa, jako jeden z kluczowych znaków miasta jest symbolicznym przykładem dziedzictwa kulturowego, które może przyjmować różne formy¹⁵. Odzwierciedla on historię, tradycje i tożsamość lokalnej społeczności.

Emblemat przedstawia białą głowę wołu o złotych rogach na czerwonej tarczy, skierowaną w heraldycznie lewą stronę. Wizerunek ten ilustruje siłę, wytrwałość, determinację mieszkańców. Złote rogi nadają świadczą o bogactwie i stabilności — wartości pielęgnowanych przez wieki.

Kontrastowe tło herbu wyraża odwagę oraz gotowość do podejmowania wyzwań. Dobór kolorów — czerwień, złoto i biel jest charakterystyczny dla tradycji heraldycznych, przywołując na myśl nie tylko

¹³ egalitarny — dążący do równouprawnienia, zrównania <https://sjp.pwn.pl/sjp/egalitarny;2556033.html>

¹⁴ dyskrecjonalny — tu w rozumieniu: zastrzeżony, fakultatywny, indywidualny

¹⁵ ...przykładowo od drobnego elementu znakowania skuwki długopisu, przypinki, przez graficzny wyróżnik pieczęci, element Systemu Identyfikacji Miasta, aż po duże formy wkomponowane w przestrzeń, jak rozległy kłęb, kompozycja, kwietna ułożona w kształcie herbu czy płaskorzeźby itp.

estetykę, ale również historię oraz status miasta. Prosta i dostojna głowa wołu wprowadza odbiorcę w atmosferę Cztuchowa, gdzie od pokoleń ceniona jest praca oraz siła charakteru.

Początki herbu sięgają XIV wieku, kiedy wizerunek głowy zwierzęcia po raz pierwszy pojawił się na miejskiej pieczęci. W tamtym okresie Cztuchów był siedzibą komandorii Zakonu Krzyżackiego, a symbolika herbu nawiązywała do dawnego herbu Ziemi Cztuchowskiej, silnie powiązanej z Krzyżakami. Wizerunek herbowy, który przetrwał do dzisiejszych czasów, przechodził przez wieki zmiany.

Obecny herb, przyjęty w 2007 roku, został zaprojektowany przez heraldyka Tadeusza Matwijewicza, który powrócił go do tradycyjnej postaci, a jednocześnie nadając elementom współczesniejszą formę. Mieszkańcy zaakceptowali symbol jako bliski ich tożsamości, oddający historyczny kontekst. Biała barwa wołu, czy jego złote rogi nawiązują do dawnych wartości — prostoty, siły oraz szacunku dla pracy — a czerwone tło podkreśla dziejową wagę, charakter.

Herb Cztuchowa wpisuje się także w długą tradycję heraldyki miejskiej w Polsce, rozwijającą się od XIII wieku. Proces kształtowania herbów często odzwierciedlał potrzeby i ambicje lokalnych społeczności, z elementami takimi jak mury, baszty czy wieże symbolizującymi prawo do niezależności. W odróżnieniu od wielu innych miast Cztuchów wybrał wizerunek mocnego, wytrwałego stworzenia, co podkreśla znaczenie siły oraz wytrwałości, zamiast militarnych skojarzeń. Herb pozostaje świadectwem ikonicznej długowieczności i ważnego miejsca Cztuchowa w narracji całego regionu. Wizerunek ten to spójny symbol, który mówi o tożsamości miasta, jego przeszłości oraz wartościach, jakie współczesne pokolenia chcą przekazywać kolejnym.

Przedstawienia trudniejszego aspektu, niematerialnego dziedzictwa kulturowego posłuży przykład stacji benzynowej CPN — Centrala Produktów Naftowych na Pomorzu Zachodnim (...) w 1947 roku otworzyła w Cztuchowie „Skład Dystrybucyjny CPN”¹⁶ — to pierwsza stacja paliw w Polsce. Zdjęcia uwieczniające obiekt należą do materialnego dziedzictwa kultury, podobnie jak sławiące ją na łamach prasowe opisy. Owej stacji nie ma, ale jej wymiar niematerialnego dziedzictwa okazuje się nie do zatarcia. Po dziś dzień daje paliwo wyobraźni, budując swego rodzaju symbol Cztuchowa w kontekście ówczesnej postępowości. Dla osób zapoznających się z miastem fakt ten okazuje się nie tylko ciekawostką, ale zapadającym w pamięć ewenementem, którym mieszkańcy dzielą się z dumą. Najwcześniejsza stacja w kraju, napędza połączenie skojarzeń, dzięki przekazywanej informacji, zyskując ponadczasowy wymiar, chociaż daremnie szukać po niej śladu, na ulicy Plantowej gdzie rozpoczęła swe podwoje..

¹⁶ Cztuchów — moje miasto | Szkice z przeszłości, Z. Matyła, Cztuchów 2014

Pierwsza w Polsce stacja benzynowa w Człuchowie, wykonana kompleksowo z prefabrykatów (tworzyw sztucznych)¹⁷

Naturalne dziedzictwo kulturowe, najkrócej ujmując, dotyczy się fauny oraz flory. Naukowe nazewnictwo określa ją jako różnorodność biologiczną. Polega ona na wielorakości i unikatowości życia na każdym poziomie jego organizacji. Obejmuje dyferencje genów, gatunków czy ekosystemów. Naturalne dziedzictwo kulturowe dotyka również elementów geologicznych, a tym samym geomorfologicznych, mineralogicznych, paleontologicznych itp. W tym ujęciu ochrona rzadkich zwierząt, roślin, określonych terenów jest równorzędna z opieką i zachowaniem naturalnego dziedzictwa. Walory te są tożsame dla miejsc, które mają wpływ na zamieszkujących lub odwiedzających je ludzi i odwrotnie. Bowiem na styku przyrody oraz człowieka pojawia się pojęcie krajobrazu kulturowego. Kategoryzuje się go jako obszar ukształtowany historycznie w rezultacie działalności człowieka. Przestrzeń taka łączy przymioty natury i cywilizacji. W ważkim temacie ekologii, krajobraz kulturowy przedstawia wynik przeobrażenia środowiska przez daną społeczność (lub społeczności) na przestrzeni wieków. Perspektywę tą można tłumaczyć na zasadzie antropologicznie zmienionego obszaru, w rozumieniu geograficznym, wynikłego z wpływu i wzajemnej interakcji oddziaływań natury oraz kultury. W ich efekcie powstaje swoista struktura — regionalna odrębność.

By z poziomu teoretycznego opisu zejść na grunt dóbr przyrody i malowniczego pejzażu miasta Człuchowa wypada podkreślić znaczenie środowiska naturalnego w kontekście branży turystycznej, ale też zalet płynących dla miejscowych. Poszanowanie przyrody, odzwierciedlające się w zrównoważonym rozwoju miasta są bezcenne, stanowiąc niezwykle żywą część jego naturalnego dziedzictwa. Człuchów może szczycić się tym, że granice miasta w pełni obejmują cztery jeziora: Rychnowskie, Urzędowe, Miejskie Duże i Miejskie Małe, złączone w jednej rynnie. Akweny te kreują niepowtarzalny, urokliwy krajobraz oraz są arkadią dla licznych gatunków zwierząt oraz roślin.

¹⁷ *Młody Technik*, autor „nn”, nr 3/1972r., str. 4, Warszawa 1972

Człuchów z lotu ptaka¹⁸ — widok ukazujący majestat ww. jezior

Grupa jezior łącznie z sąsiadującym z nimi lasem (parkiem) miejskim stanowią zieloną tkankę, w którą urzekająco, płynnie wpisuje się urbanistyczna struktura Człuchowa. Odziaływanie oraz przenikanie się tych „światów” przynosi im obopólną korzyść. Ilustrując wzajemną synergię można postużyć się przykładem wybitnych osiągnięć klubów kajakowych — Piast oraz Polstyr. Ich początki datuje się na 1985 rok. Wyszkoliło się w nich wielu medalistów polskich i międzynarodowych zawodów kajakowych. Bliskość wody, sprzyjające okoliczności przyrody stwarzają nie tylko przyjemne warunki do rekreacji, ale są też kuźnią, naturalnym polem do wytaniania talentów — mistrzów Polski i Europy w kajakarstwie. Potencjał wynikający z atutów położenia miasta jest nie do przecenienia, co najmniej na dwóch płaszczyznach: dla czerpiących z niego mieszkańców oraz tego co mogą zaoferować przyjezdnym.

Człowiek „odwzajemnia się” naturze dbając o ekosystem, obejmując opieką oraz formą ochrony zarówno obszary, jak również poszczególne jej elementy.

☼ *Obszary Chronionego Krajobrazu Jezior Człuchowskich* (uchwalony w 1981r., a potwierdzone rozporządzeniami wojewodów — słupskiego i po administracyjnej zmianie — pomorskiego w 1999 r.)

🌿 *Użytek ekologiczny — Mokradła nad Jeziorem Łazienkowskim* (ustanowiony w 2000 r)

🌳 32 pomniki przyrody i jedna, pomnikowa grupa drzew (ukonstytuowane na mocy Rady Miejskiej w Człuchowie nr VII/34/2007 z dnia 28 marca 2007r.) z jej najstarszymi przedstawicielami tj.:

- 🌳 dąb szypułkowy — 264 lat,
- 🌳 dąb szypułkowy — 244 lat,
- 🌳 buk zwyczajny — 214 lat,
- 🌳 modrzew europejski — 183 lat.

¹⁸ <https://czluchow.eu/walory-przyrodnicze>, 02.12.2020

6.5. Uwarunkowanie przestrzenne

6.5.1. Ochrona konserwatorska i rewitalizacja przestrzeni miejskiej

W kontekście historycznego charakteru Czluchowa konieczne jest uwzględnienie szczególnych działań rewitalizacyjnych dla kluczowych przestrzeni i obiektów miasta. Ochrona powinna obejmować zarówno historyczny układ urbanistyczny, jak i konkretne miejsca o wysokiej wartości kulturowej.

6.5.2. Kluczowe przestrzenie podlegające ochronie konserwatorskiej

- **Obszar Zamku i Grodziska** - Zamek Czluchowski, jako jeden z najważniejszych zabytków miasta, powinien być objęty strefą ochrony pełnej. Należy zadbać o rekonstrukcję pierwotnego układu przestrzennego wokół zamku, w tym otaczających murów, fos i dawnych traktów komunikacyjnych. W obszarze Grodziska należy zachować historyczny charakter zieleni oraz odtworzyć układ ścieżek prowadzących do zamku i jeziora.
- **Park Miejski "Lasek Luizy"** - w parku należy odtworzyć historyczny układ alejek i małej architektury, w tym fontanny, ławki i balustrady. Ważnym elementem ochrony jest zachowanie kompozycji zieleni oraz wprowadzenie nasadzeń zgodnych z pierwotnym układem parku.
- **Aleja Jana Pawła II** - wzdłuż alei należy dążyć do harmonizacji nowej zabudowy z historycznym charakterem tej części miasta. Obiekty znajdujące się wzdłuż alei powinny być poddane szczegółowym analizom konserwatorskim, aby zachować ich pierwotny styl architektoniczny.
- **Obszar Jeziora Miejskiego i przyległego Ośrodka Sportu i Rekreacji (OSiR)** - tereny nad Jeziorem Miejskim Małym oraz Rychnowskim powinny uwzględniać ochronę osi widokowych oraz przestrzeni publicznych. Zaleca się rekonstrukcję dawnych pomostów oraz małej architektury w obrębie linii brzegowej.

6.5.3. Historyczne place miejskie

- Rynek oraz dawne przestrzenie targowe należy przywrócić do historycznego układu poprzez rekonstrukcję nawierzchni oraz detali małej architektury.
- Wprowadzenie spójnych rozwiązań estetycznych (np. lamp ulicznych, oznakowania) ma na celu podkreślenie historycznego charakteru tych przestrzeni.

6.5.4. Sugerowane działania dla wybranych przestrzeni:

- **Obszar "Batorego – Kwiatowa" (MPZP: 12 UO)** - w tej części miasta należy zadbać o historyczną zabudowę kwartałową, uzupełniając luki w sposób zgodny z historycznymi założeniami architektonicznymi. Dopuszcza się odtworzenie dawnych traktów komunikacyjnych oraz rekonstrukcję elementów małej architektury.
- **Fragment al. Jana Pawła II – od ul. Koszalińskiej do ul. Szczecińskiej (MPZP: 15 MW, 16 MW, 18 U, 06.MW)** - wprowadzenie stref ochrony konserwatorskiej w celu zachowania ciągłości historycznej zabudowy oraz osi widokowych. W strefie zaleca się ograniczenie wysokości zabudowy do III kondygnacji nadziemnych, z uwzględnieniem proporcji historycznej zabudowy.

- **Grodzisko, Zamek i Park Miejski "Lasek Luizy" (MPZP: 49 MN/MW)** - w obszarze należy dążyć do kompleksowej rewitalizacji, uwzględniając odtworzenie historycznego układu traktów pieszych oraz przywrócenie pierwotnego wyglądu zieleni miejskiej.
- **Tereny od Ronda Miast Partnerskich do południowej granicy miasta (MPZP: 33 U, 20 MW, 27 UM, 19 MW, 18 MW, 17 MW, 21 MW, 2 MN)** - zachowanie historycznych osi widokowych nad Jeziorem Miejskim oraz wprowadzenie spójnych rozwiązań estetycznych dla nowej zabudowy.

6.5.5. Rekomendacje dla stref ochrony konserwatorskiej w aktach planowania przestrzennego szczebla lokalnego:

- Wyklucza się możliwość stosowania dachów płaskich w budynkach frontowych.
- Dla budynków zabytkowych zaleca się wprowadzania nakazu stosowania tynków renowacyjnych, ale tylko na budynkach które muszą zostać pokryte. Należy wprowadzić zakaz stosowania tynków cementowych, gipsowych oraz wapiennych a także tych powstałych w wyniku ich mieszania.
- Prace remontowe powinny opierać się na kontynuacji pierwotnych założeń projektowych oraz powodować jak najmniejszy uszczerbek wartościowej substancji.
- Podczas remontów, przebudowy i innych czynności mających na celu poprawę stanu nieruchomości należy:
 - sprawdzić stan zwilgocenia fundamentów oraz w razie konieczności zastosować osuszanie i odpowiednią izolację;
 - sprawdzić ubytki zaprawy w budynkach ceglanych oraz w razie konieczności uzupełnić zaprawami przeznaczonymi do renowacji, na bazie wapna trasowego lub hydraulicznego.
- Dla budynków zabytkowych należy wprowadzić zakaz obłożenia elewacji materiałem izolacyjnym, ocieplanie pomieszczeń możliwe jest wyłącznie od wewnątrz, aby zachować fasadę w oryginalnym kształcie;
- Elewację budynku należy traktować jako spójną, rytmiczną kompozycję, na którą składają się:
 - strefy międzykondygnacyjne;
 - układy okien i drzwi;
 - podziały zastosowane w oknach;
 - detale architektoniczne;
 - systemy odprowadzania wody deszczowej;
 - zakończenia wywietrzników.
- W razie konieczności wymiana okien powinna odbywać się równolegle w obrębie całej elewacji.
- Wymiana skrzynkowych, drewnianych okien na współczesne, o wysokiej izolacyjności cieplnej i akustycznej, musi odbywać się przy zachowaniu oryginalnych proporcji i podziałów.
- Zakazuje się dobudowy lukarn w budynkach zabytkowych.
- Zakazuje się sytuowania nowych otworów dla okien połaciowych od strony frotowej budynku.

- Zakazuje się dobudowy szczytu windowego za wyjątkiem umieszczenia go w duszy klatki schodowej, bez zmiany jej parametrów wyjściowych.
- Wymiana zwykłych okien na porte-fenêtre dozwolone jest tylko na elewacjach podwórzowych po ówczesnym sprawdzeniu nośności ścian i całej konstrukcji.
- Po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków możliwe jest umieszczenie elementów sprzyjających sytuowaniu zieleni w płaszczyźnie wertykalnej.
- Nowopowstałe budynki powinny być spójne i wzorowane na sąsiedztwie, w tym również elementy elewacji powinny być proporcjonalne do budynków sąsiednich.
- Nowa zabudowa nie może przystaniać osi widokowych oraz zakłócać ekspozycji dominant przestrzennych.
- Należy dążyć do uzupełniania zabudowy kwartałowej.
- Zaleca się ustalenie maksymalnej wysokości zabudowy we wszystkich strefach ochrony konserwatorskiej do III kondygnacji nadziemnych i do 12,0 m oraz zachowaniem proporcji zabudowy sąsiadującej. Dopuszcza się stosowanie niższych wartości zgodnie z zasadą dobrego sąsiedztwa.
- W strefach pełnej ochrony konserwatorskiej należy dążyć do odtworzenia dawnej kompozycji, w tym rekonstrukcji:
 - nawierzchni oraz sieci dróg i ścieżek;
 - układu szaty roślinnej;
 - małej architektury;
 - bram;
 - ogrodzeń;
 - fontann;
 - schodów;
 - balustrad.
- Należy zadbać o spójne nazewnictwo i parametrów dla stref ochrony konserwatorskiej we wszystkich dokumentach miejskich.

6.6. Historyczne trakty i szlaki.

Człuchów, dzięki swojemu strategicznemu położeniu w sieci dawnych traktów komunikacyjnych, od wieków pełnił kluczową rolę jako węzeł dróg handlowych, administracyjnych i pielgrzymkowych. Współczesne szlaki turystyczne opierają się na historycznych trasach, podkreślając ich znaczenie dla rozwoju miasta oraz regionu.

Jednym z najważniejszych szlaków historycznych jest **szlak zamków gotyckich**, który przebiega przez dawne trasy handlowe i wojskowe łączące zamki gotyckie na obszarze Kaszub, Warmii i Mazur. Rozpoczynając się w Człuchowie, obejmuje Zamek Krzyżacki – ważny punkt obronny i administracyjny na średniowiecznych traktach. Szlak ten podkreśla znaczenie dawnej infrastruktury drogowej, wykorzystywanej przez Zakon Krzyżacki do zarządzania i transportu. Współczesne działania

konserwatorskie powinny uwzględniać ochronę otaczających zamek historycznych traktów, które świadczą o dawnej roli komunikacyjnej miasta.

Kolejnym szlakiem osadzonym w dawnych układach komunikacyjnych jest **Pomorska Droga Świętego Jakuba – Droga Człuchowska**. Szlak pielgrzymkowy prowadzi przez historyczne trakty, które od wieków łączyły północ i południe Pomorza. Odcinek Tuchola – Ostrowite – Człuchów wyróżnia się szczególną koncentracją obiektów sakralnych, w tym kościołów pw. św. Jakuba Apostoła. Historyczne drogi, którymi wędrowali pielgrzymi, przecinają Bory Tucholskie i tereny wiejskie, zachowując swój pierwotny, tradycyjny charakter. W kontekście ochrony dziedzictwa konieczne jest zachowanie autentyczności tych tras, w tym ich naturalnych nawierzchni, oraz utrzymanie historycznej zabudowy wzdłuż szlaku.

„Śladami człuchowskich legend i podań” to szlak, który również korzysta z dawnych traktów miejskich i podmiejskich, prowadzących do strategicznych punktów miasta, takich jak rynek, kościół pw. św. Jakuba czy Zamek Krzyżacki. Trasy te nawiązują do historycznego układu urbanistycznego Człuchowa, którego rozwój był uzależniony od funkcji komunikacyjnych traktów. W ramach działań rewitalizacyjnych kluczowe jest odtworzenie dawnych nawierzchni brukowanych oraz zachowanie układów komunikacyjnych, które wzmacniają czytelność historycznego układu miasta.

Cennym uzupełnieniem oferty opartej na historycznych trasach jest rodzinna trasa **„Człuchowski szyfr Jerzego z Dąbrowy”**, prowadząca turystów po najważniejszych zakątkach miasta wzdłuż dawnych traktów miejskich. Trasa ukazuje, jak historyczne układy komunikacyjne nadal wpływają na przestrzenny charakter Człuchowa, zachowując relikty dawnego planowania urbanistycznego.

Historyczne trakty, na których oparte są współczesne szlaki, stanowią istotny element krajobrazu kulturowego Człuchowa. Ich ochrona wymaga:

- **rewitalizacji nawierzchni:** odtworzenie historycznych materiałów, takich jak bruk, oraz utrzymanie naturalnych struktur dróg polnych;
- **zachowania układów przestrzennych:** dbanie o pierwotny przebieg tras, zarówno w obrębie miasta, jak i na terenach podmiejskich, co pozwala na podkreślenie ich historycznego znaczenia;
- **promocji dziedzictwa niematerialnego:** edukacja o funkcji dawnych traktów, zarówno jako szlaków handlowych i pielgrzymkowych, jak i miejsc, które wpłynęły na rozwój urbanistyczny miasta.

Zintegrowane podejście do ochrony historycznych traktów i szlaków turystycznych pozwoli na pełniejsze wykorzystanie ich potencjału jako narzędzia promocji dziedzictwa kulturowego, jednocześnie wspierając działania konserwatorskie w Człuchowie.

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego miasta analiza szans i zagrożeń

Analiza SWOT jako metoda badawcza służy do oceny mocnych stron, słabości, szans i zagrożeń związanych z danym obszarem badawczym. Poprzez identyfikację tych czynników badacze mogą lepiej zrozumieć kontekst badawczy oraz opracować strategie wykorzystujące unikalne atuty, minimalizujące ograniczenia, wykorzystujące szanse rozwoju i zarządzające potencjalnymi zagrożeniami, co przyczynia się do skuteczniejszego osiągnięcia celów badawczych.

Tabela 8. Analiza SWOT – mocne i słabe strony

Mocne strony		Słabe strony
	— Bogate dziedzictwo kulturowe: Istnienie wielu historycznych i kulturowych zabytków oraz unikatowych miejsc, które przyciągają uwagę turystów i podkreślają bogatą historię i tradycje miasta; — Zaangażowanie społeczności lokalnej: aktywna społeczność lokalna, instytucje kultury oraz organizacje pozarządowe angażujące się w ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego, co sprzyja jego zachowaniu i rozwojowi; — Bogactwo i różnorodność oferty muzealnej oraz liczny zasób zabytków oraz dziedzictwa kulturowego miasta stanowi atrakcyjną ofertę turystyczną, przyciągającą odwiedzających z różnych regionów i krajów.	
	— Brak miejsc ewidencjonowania, przechowywania i promowania zabytków ruchomych; — Wysoka konkurencyjność ze strony innych jednostek samorządowych w województwie; — Postępujący proces znacznego niszczenia obiektów zabytkowych; — Zły stan techniczny części obiektów; — Brak dostępu do części obiektów zabytkowych będących własnością prywatną; — Niewystarczające zaplecze hotelowo-konferencyjne konieczne dla rozwoju turystyki indywidualnej i biznesowej; — Brak świadomości społeczeństwa na temat istotności dziedzictwa kulturowego; — Brak opracowań studium krajobrazu miasta uwzględniającego ochronę krajobrazową obiektów zabytkowych, układu ruralistycznego, cennych ekspozycji panoram widokowych.	

Tabela 9. Analiza SWOT - szanse i zagrożenia.

Szanse		Zagrożenia
	— Uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym, zwłaszcza w obszarze istniejących obiektów zabytkowych; — Wzrost znaczenia i wartości zabytków oraz lokalnych tradycji jako produktu turystycznego; — Poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzenie nowoczesnych systemów informacji turystycznej; — Współpraca z instytucjami na terenie województwa w celu utworzenia powierzchni wystawienniczej i magazynowej dla zabytków ruchomych i archeologicznych; — Wzmacnianie postaw obywatelskich, dzięki działaniom kulturalno-edukacyjnym oraz rozwojowi organizacji pozarządowych; — Atrakcyjna oferta dla nowych mieszkańców, zachęcająca ich do poznania bogatej historii miasta i integracji z lokalną społecznością; — Działania na szczeblu krajowym zmierzające do likwidacji tzw. białych plam w dostępie do kultury; — Możliwość pozyskania funduszy z programów grantowych i dotacji na projekty związane z konserwacją i restauracją zabytków; — Współpraca międzysektorowa stanowi szansę na tworzenie partnerstw i kooperację między sektorami publicznym, prywatnym i społecznym w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego; — Edukacja i programy kulturalne związane z dziedzictwem kulturowym stanowią szansę na wzrost świadomości kulturowej mieszkańców oraz ich aktywne zaangażowanie w procesy ochrony i promocji zabytków. — Możliwość wykorzystania nowoczesnych technologii, takich jak wirtualne spacery po zabytkach czy rekonstrukcje wirtualne, do promocji i zachowania dziedzictwa kulturowego.	— Brak wystarczających środków finansowych na realizację inwestycji rozwojowych z zakresu kultury; — Ograniczone środki finansowe przeznaczone na konserwację i restaurację zabytków mogą prowadzić do ich degradacji i utraty wartości kulturowej; — Bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych, w tym w ramach dostosowania ich do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz standardów energetycznych; — Brak regularnych prac konserwatorskich może prowadzić do zniszczenia zabytków przez czynniki atmosferyczne, erozję i dewastację. — Duża konkurencja o środki zewnętrzne; — Skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne; — Silna konkurencja ze strony innych gmin; — Szybka rozbudowa tkanki mieszkaniowej może stanowić zagrożenie dla dziedzictwa zabytkowego, grożąc utratą lokalnej charakterystyki miasta oraz wartości kulturowej. Rozbudowa kosztem zabytkowych terenów może prowadzić do zaniedbania i degradacji historycznego krajobrazu; — Rozbieżności w ocenie wartości dziedzictwa kulturowego oraz konflikty między różnymi grupami interesów mogą prowadzić do opóźnień w podejmowaniu decyzji i działań na rzecz jego ochrony; — Brak systematycznej ewidencji zabytków ruchomych może prowadzić do utraty ich śladu lub nawet kradzieży, gdy nie są one odpowiednio monitorowane i zabezpieczone; — Brak ewidencji zabytków ruchomych może utrudnić skuteczne zarządzanie nimi, w tym planowanie konserwacji, promocji czy udostępniania ich dla celów edukacyjnych i kulturalnych; — Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez inwestycje agresywne widowisko takie jak fotowoltaika i turbiny wiatrowe.

8. Założenia programu opieki nad zabytkami

8.1. Cel główny

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2025-2028 ma stanowić źródło wsparcia, koordynacji, a nade wszystko inspiracji do działań w sferze ochrony, edukacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Jego opracowanie i uchwalenie nie powinno być traktowane jedynie jako realizacja przez gminę zadania ustawowego. Przewiduje się w nim aktywne poszukiwanie tych czynników i wartości, które dają szansę na szeroko rozumiany rozwój miasta: kulturowy, społeczny, polityczny, turystyczny, a także ekonomiczny.

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy oraz analizy SWOT, biorąc pod uwagę zasób dziedzictwa Gminy Miejskiej Człuchów oraz jego stan, a także mając świadomość niedostatecznego wykorzystania potencjału płynącego z posiadanych zasobów, wyznaczono cel główny Programu Opieki nad Zabytkami, którym jest: **„Stworzenie kompleksowego planu ochrony, rewaloryzacji i promocji dziedzictwa kulturowego Miasta Człuchów, który będzie zarazem zwiększał atrakcyjność i dostępność obiektów historycznych oraz angażował społeczność lokalną w procesy decyzyjne i opiekę nad dziedzictwem”**.

8.2. Priorytety i działania

Realizacja Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Miejskiej Człuchów na lata 2025-2028 będzie się odbywać w oparciu o cztery priorytety:

- I. Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego Miasta Człuchowa;
- II. Zwiększenie atrakcyjności i dostępności obiektów dziedzictwa kulturowego Miasta Człuchowa;
- III. Budowanie tożsamości i promocja dziedzictwa Człuchowa;
- IV. Uspółecznienie / partycypacja społeczna w procesach ochrony, opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym Miasta Człuchowa.

W ramach każdego z nich ustalone zostały kierunki działań i przypisane im działania do zrealizowania w okresie 2025–2028.

Tabela 10. Priorytety i działania POnZ.

Priorytet	Kierunki działań	Działania
I. Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego Miasta Człuchowa	Współpraca z instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę zabytków	Współpraca z Powiatowym Inspektorem Nadzoru Budowlanego w zakresie nadzoru nad stanem zachowania zabytków;
	Zarządzanie i aktualizacja rejestru zabytków	Bieżąca weryfikacja i aktualizacja zasobu Gminnej Ewidencji Zabytków: • bieżące monitorowanie zasobu GEZ – waloryzacja zabytków pod kątem wyłączeń lub planowanych włączeń; • aktualizacja kart adresowych zgodnie z obowiązującym wzorem; • wytypowanie wartościowych układów urbanistycznych do ujęcia w GEZ; • próba identyfikacji zasobów dziedzictwa niematerialnego miasta;

Priorytet	Kierunki działań	Działania
	Koordinacja działań międzywydziałowych	Koordinacja prac referatów miasta; w zakresie substancji zabytkowej oraz dziedzictwa niematerialnego w szczególności w zakresie jednostek inwestycji, pozyskiwania środków pozabudżetowych, finansów, planowania przestrzennego, oraz zaangażowanie lokalnej społeczności;
	Edukacja i informacja społeczna	Wyprzedzające kampanie informacyjne dot. ogólnomiejskich projektów realizowanych w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
	Planowanie przestrzenne i zrównoważony rozwój	Opracowanie specjalistycznych wytycznych w ramach planowania przestrzennego, które uwzględnią ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym istniejących obiektów zabytkowych, poprzez wprowadzenie stref ochrony zabytków i ograniczenie intensywności zabudowy w ich otoczeniu.
	Wsparcie finansowe dla dziedzictwa kulturowego	Utworzenie systemu miejskich dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, położonym na obszarze Cztuchowa.
	Współpraca partnersko-instytucjonalna	Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
	Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Gminie Miejskiej Cztuchów	Realizacja ochrony krajobrazu kulturowego i ekspozycji zespołów zabytkowych poprzez uwzględnienie w planach miejscowych i dokumentach planistycznych rozwiązań wypracowanych w porozumieniu z organami ochrony zabytków, chroniących je przed nieodwracalnym zniszczeniem przez agresywne widowisko inwestycje, szczególnie fotowoltaikę oraz turbiny wiatrowe.
III. Budowanie tożsamości i promocja dziedzictwa Cztuchowa.	Wykorzystanie i eksponowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego	Wykorzystanie lokalnych walorów kulturowych dla rozwoju działalności gospodarczych o charakterze turystycznym; poprzez stworzenie systemu ciągów pieszych i ścieżek rowerowych (szlaków kulturowych) pozwalających na propagowanie tych wartości i ich ochronę.
		Zachowanie i wyeksponowanie lokalnych wartości przestrzennych poszczególnych części miasta.
		Wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury.

Priorytet	Kierunki działań	Działania
	Wprowadzenie nowoczesnych systemów informacji turystycznej	Wprowadzenie nowoczesnych systemów informacji turystycznej, takich jak mobilne aplikacje czy interaktywne tablice informacyjne, które ułatwią dostępność do zabytków i zwiększą atrakcyjność dla turystów.
		Wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak wirtualne spacery po zabytkach, aplikacje mobilne czy rekonstrukcje wirtualne, do promocji i zachowania dziedzictwa kulturowego, co przyciągnie uwagę nowych pokoleń i zwiększy świadomość kulturową społeczeństwa.
	Współpraca partnersko-instytucjonalna	Rozwój współpracy z innymi samorządami i instytucjami poprzez organizację spotkań, konferencji i projektów wspólnego promowania dziedzictwa kulturowego regionu
		Nawiązanie współpracy z właścicielami prywatnych obiektów zabytkowych w celu umożliwienia dostępu do nich dla społeczeństwa poprzez organizację dni otwartych, wystaw czy wydarzeń kulturalnych.
IV. Uspółecznienie / partycypacja społeczna w procesach ochrony, opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym Miasta Człuchowa	Współpraca z organizacjami pozarządowymi i społecznością lokalną	Współpraca Miasta z NGO-sami
		Współpraca w typowaniu lokalnych zasobów zabytków do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków;
		Wykorzystywanie wiedzy profesjonalistów pracujących w administracji publicznej i organizacjach oraz miłośników zabytków oraz społecznych opiekunów zabytków
	Angażowanie społeczności lokalnej	Wspieranie aktywności społeczności lokalnej poprzez organizację konkursów, wydarzeń kulturalnych i warsztatów, które angażują mieszkańców w ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego, budując silną więź społeczną i poczucie wspólnoty.
		Realizacja projektów partycypacyjnych, które umożliwią mieszkańcom aktywne uczestnictwo w procesach zarządzania dziedzictwem kulturowym, np. poprzez crowdfunding na konserwację zabytków lub wspólne projekty artystyczne.
		Organizacja dni dedykowanych zabytkom, podczas których mieszkańcy mają możliwość zwiedzania zabytkowych obiektów i uczestnictwa w warsztatach oraz spotkaniach z ekspertami, co zachęca do aktywnego zaangażowania w ich ochronę.

Priorytet	Kierunki działań	Działania
	Umożliwienie udziału mieszkańców w procesach decyzyjnych	Stworzenie dedykowanej platformy online lub regularnych spotkań, gdzie mieszkańcy mogą wyrażać swoje opinie, pomysły i obawy dotyczące dziedzictwa kulturowego miasta oraz uczestniczyć w procesach podejmowania decyzji. Umożliwienie udziału mieszkańców, ekspertów z dziedziny ochrony zabytków i przedstawicieli władz lokalnych, które będą brały udział w opracowywaniu i monitorowaniu strategii ochrony dziedzictwa kulturowego.

Źródło: Opracowanie własne.

9. Zarządzanie programem

9.1. Realizatorzy i podmioty współpracujące we wdrażaniu programu

Władze Miasta Człuchowa pełnią kluczową rolę jako realizatorzy Programu Opieki nad Zabytkami. Jednakże istnieje elastyczność w delegowaniu części zadań oraz alokowaniu środków finansowych do instytucji kulturalnych, kościołów oraz organizacji pozarządowych, które działają w imieniu samorządu. W ramach tego programu realizacja zadań może odbywać się zarówno poprzez partnerskie porozumienia, jak i poprzez działania niezależne oraz autonomiczne, przy zachowaniu zasady subsydiarności. To oznacza, że opieka nad zabytkami może być sprawowana na najniższym możliwym szczeblu, z wykorzystaniem lokalnych zasobów i ekspertyz, co sprzyja skuteczniejszemu zarządzaniu dziedzictwem kulturowym Człuchowa. Dzięki temu kompleksowemu podejściu, zaangażowanie różnorodnych podmiotów społecznych staje się kluczowym czynnikiem w ochronie i promocji zabytków miasta.

Schemat 1. Podmioty zaangażowane we wdrażanie programu.

Urząd Miasta:

- Odpowiedzialny za koordynację i nadzór nad realizacją programu, przygotowywanie dokumentacji oraz podejmowanie działań administracyjnych związanych z ochroną zabytków na terenie miasta.

Konserwator Zabytków:

- Pełni rolę eksperta ds. ochrony zabytków i udziela konsultacji w sprawach związanych z konserwacją, restauracją i użytkowaniem zabytków na terenie miasta.

Organizacje pozarządowe:

- Mogą współpracować z urzędem miasta w zakresie promocji, edukacji oraz działań na rzecz ochrony i rewitalizacji zabytków.

Lokalne instytucje kulturalne:

- Mogą być zaangażowane w organizację wydarzeń kulturalnych, wystaw, warsztatów czy konkursów promujących dziedzictwo kulturowe miasta.

Spółeczność lokalna:

- Odgrywa kluczową rolę w identyfikacji, ochronie i promocji lokalnych zabytków poprzez aktywny udział w działaniach rewitalizacyjnych, pielęgnacji tradycji oraz dbaniu o dziedzictwo kulturowe swojej miejscowości, w tym szczególnie społeczni opiekunowie zabytków i miłośnicy zabytków.

Sektor prywatny:

- Firmy, przedsiębiorstwa oraz fundusze prywatne mogą współpracować z miastem poprzez sponsoring, udzielanie dotacji lub realizację projektów inwestycyjnych, które przyczyniają się do ochrony i rewitalizacji zabytków.

Źródło: Opracowanie własne.

10. Źródła finansowania programu

Aby zrealizować założenia Programu, konieczne jest zapewnienie odpowiednich źródeł finansowania. Środki pochodzące z budżetów gminy mogą okazać się niewystarczające, dlatego warto poszukać wsparcia zewnętrznego, pochodzącego z różnych programów i projektów, zarówno na poziomie wyższych jednostek administracyjnych, takich jak województwo, kraj, jak i Unia Europejska.

Schemat 2 Formy finansowania realizacji programu.

Dotacje i granty:

- Organizacje rządowe, lokalne instytucje kulturalne oraz fundacje często udzielają dotacji na projekty związane z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego

Dotacje z UE:

- Programy i fundusze Unii Europejskiej mogą być wykorzystane na finansowanie projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w ramach programów wspierających rozwój lokalny i regionalny

Turystyka i sponsoring:

- Wpływy z turystyki, zwłaszcza w miejscach o znaczeniu historycznym, mogą być wykorzystane na finansowanie remontów i promocję zabytków. Ponadto, firmy mogą być zainteresowane sponsoringiem zabytków w celu zwiększenia swojej widoczności i prestiżu

Crowdfunding:

- Platformy crowdfundingowe mogą być wykorzystane do pozyskiwania środków na remonty zabytków poprzez zaangażowanie społeczności lokalnej i entuzjastów dziedzictwa kulturowego.

Partnerstwa publiczno-prywatne:

- Współpraca między sektorem publicznym a prywatnym może przynieść dodatkowe środki finansowe na projekty zabytkowe. Firmy mogą przyczynić się do finansowania remontów i modernizacji w zamian za korzyści promocyjne lub korzyści podatkowe.

Przychody własne:

- Niektóre zabytki mogą generować przychody ze sprzedaży biletów wstępu, wynajmu przestrzeni na wydarzenia lub sklepów z pamiątkami, które mogą być reinwestowane w dalsze prace konserwatorskie i promocję

Źródło: Opracowanie własne.

10.1.1. Unijne

Program regionalny - Fundusze europejskie dla Pomorza 2021-2027

W ramach programu regionalnego Fundusze europejskie dla Pomorza 2021-2027, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej, zaplanowano, że program będzie realizował cele polityki spójności, ukierunkowując dotacje na działania związane z przeciwdziałaniem degradacji zabytków i poprawą ich stanu, powiązane z celami gospodarczymi i społecznymi, przywracaniem wartości obiektom i zespołom zabytkowym poprzez nadanie im nowych funkcji lub rozwój dotychczasowych, służących celom społecznym, kulturalnym i turystycznym, a także wzmacnianiem walorów kulturowych przestrzeni publicznych w zabytkowych układach urbanistycznych i ruralistycznych, co ma wspierać aktywizację społeczną oraz promować dobre praktyki zgodne z ideą Nowego Europejskiego Bauhausu..

Kreatywna Europa

Kolejnym źródłem finansowania jest program **Kreatywna Europa**, którego celem jest zapewnienie wsparcia finansowego dla sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego, realizowany przez Unię Europejską. W ramach edycji na lata 2021-2027 program przeznaczył 2,4 mld euro na finansowanie projektów w obszarze kultury i sztuki. W roku 2024 na dzień sporządzenia programu łącznie otwartych i planowanych naborów ze schematów dofinansowania (patrz Tabela 8.) jest dziewięć.

Program ma na celu promowanie różnorodności kulturowej i dziedzictwa europejskiego, rozwijanie kompetencji zawodowych oraz zwiększanie dostępu do kultury

i dzieł audiowizualnych dla publiczności w Europie. Jest realizowany poprzez trzy główne komponenty: MEDIA, Kultura oraz międzysektorowy.

Komponent MEDIA jest kluczowym wsparciem dla sektora audiowizualnego w Europie, skupiając się na wzmocnieniu jego zdolności i promocji transnarodowego obiegu europejskich dzieł audiowizualnych. Obejmuje producentów filmów i gier komputerowych, dystrybutorów, organizatorów festiwali, oraz inicjatywy edukacyjne. Popiera tworzenie sieci profesjonalistów, adaptację do digitalizacji oraz rozwój potencjału firm. Priorytetem jest ułatwianie koprodukcji, promocja projektów na rynkach krajowych i międzynarodowych, wspieranie dystrybucji kinowej i internetowej, oraz budowanie widowni dla dzieł europejskich. W nowej edycji programu Kreatywna Europa 2021-2027, duży nacisk zostanie położony na wsparcie sektora w związku z pandemią COVID-19, wzmacnianie współpracy międzynarodowej oraz promowanie zrównoważonego rozwoju i równości płci w sektorze.

Tabela 11. Schematy dofinansowania w kompetencji MEDIA

Schemat dofinansowania	Warunki	Klaster
European Co-Development	O dofinansowanie mogą ubiegać się firmy, których głównym celem i działalnością jest produkcja audiowizualna.	CONTENT
European Slate Development	WNIOSKODAWCA MUSI UDOWODNIĆ, ŻE:	
European Mini-Slate Development	✓ od 2017 r. wyprodukował utwór referencyjny – animowany, dokumentalny lub fabularny (film lub serial) o łącznej długości 24 minut (w przypadku projektów nieliniowych limity te nie obowiązują), który był dystrybuowany w kinach, nadawany w telewizji lub na platformach cyfrowych w przynajmniej 3 krajach innych niż kraj wnioskodawcy do dnia upływu terminu składania wniosków; ✓ dystrybucja lub emisja utworu referencyjnego muszą mieć charakter komercyjny; pokazy podczas festiwali nie są akceptowane jako dystrybucja komercyjna; ✓ firma wnioskodawcy była jedyną firmą produkującą albo – w przypadku koprodukcji – firmą wnioskodawcy była większościowym koproducentem w planie finansowania lub producentem delegowanym lub nazwisko dyrektora generalnego firmy albo jednego z jej udziałowców zostało wymienione na ekranie w napisach końcowych jako nazwisko producenta lub producenta delegowanego.	
TV and Online Content	O dofinansowanie mogą ubiegać się firmy, których głównym celem i działalnością jest produkcja audiowizualna.	
Video Games and Immersive Content Development	Wnioski mogą składać firmy będące producentami/developerami gier wideo, firmy oferujące development oprogramowania służącego rozrywce – studia XR (extended reality) oraz firmy zajmujące się produkcją audiowizualną, zarejestrowane w krajach uczestniczących w kompetencji MEDIA i będące w bezpośrednim lub większościowym posiadaniu obywateli tych krajów. Wnioskodawca musi udowodnić, że: ✓ wyprodukował lub przeprowadził development gry lub projektu immersyjnego, które były komercyjnie dystrybuowane w okresie od 1 stycznia 2021 r. do daty złożenia wniosku; ✓ posiada większość praw autorskich do projektu, który będzie realizować (należy przedstawić odpowiednie umowy);	

Schemat dofinansowania	Warunki	Klaster
	✓ w przypadku adaptacji (np. dzieła literackiego, audiowizualnego, komiksu itp.) posiada większość związanych z nią praw.	
Markets & Networking	Firmy prywatne, organizacje niekomercyjne, stowarzyszenia, fundacje, NGO, samorządy itp., które są zarejestrowane w jednym z krajów uczestniczących w komponencie MEDIA, a ich właścicielem lub głównym udziałowcem musi być obywatel jednego z tych krajów.	BUSINESS
European Film Distribution	Europejski dystrybutor kinowy, posiadający prawa do filmów w danym kraju, prowadzący dystrybucję kinową (ustalona data premiery, zaplanowana, kontrolowana i przeprowadzona kampania dystrybucyjna i promocyjna), zaangażowany w działania komercyjne zmierzające do znalezienia szerokiej widowni dla filmów wyświetlanych w kinach. Firmy zarejestrowane i działające w jednym z krajów uczestniczących w komponencie MEDIA i będące w większościowym lub całkowitym posiadaniu obywateli tych krajów.	
European Film Sales	Firmy prywatne, organizacje niekomercyjne, stowarzyszenia, fundacje, NGO, samorządy itp., które są zarejestrowane w jednym z krajów uczestniczących w komponencie MEDIA, a ich właścicielem lub głównym udziałowcem musi być obywatel jednego z tych krajów.	
Innovative Tools and Business Models		
MEDIA 360°		
Networks of European Cinemas	Europejskie kina niezależne, które tworzą sieć składającą wniosek, mogą otrzymać wsparcie finansowe na przeprowadzenie kwalifikowalnych działań. Kwalifikowalnymi członkami sieci mogą być wyłącznie europejskie kina niezależne, które: ✓ wyświetlają europejskie filmy w pierwszym okresie ich wyświetlania, tj. w ciągu dwunastu miesięcy od daty krajowej premiery danego filmu. Kwalifikowalne mogą być też kina, które przeznaczają nie więcej niż 30% swoich pokazów na retrospektywy lub powtórne wyświetlenia; ✓ posiadają system sprzedaży biletów i raportowania liczby wejść; ✓ posiadają przynajmniej jeden ekran i 70 miejsc siedzących; ✓ oferują przynajmniej 300 pokazów rocznie w przypadku kin posiadających jeden ekran oraz przynajmniej 520 pokazów rocznie w przypadku kin posiadających więcej niż jeden ekran, z zastrzeżeniem, że są to kina funkcjonujące przez przynajmniej 6 miesięcy w roku – kina funkcjonujące przez okres krótszy niż 6 miesięcy w roku (kina letnie, plenerowe) muszą oferować przynajmniej 30 pokazów w miesiącu; ✓ miało co najmniej 20 000 widzów w roku poprzedzającym zgłoszenie członkostwa.	AUDIENCE
European Festivals	Schemat jest otwarty dla sieci europejskich festiwali składających się koordynatora oraz co najmniej 3 organizacji członkowskich. Nie więcej niż 20% członków sieci (w tym podmiot koordynujący) może pochodzić z tego samego kraju. FESTIWAL SPEŁNIA KRYTERIA, JEŚLI: ✓ w swoim programie zawiera europejskie utwory audiowizualne, które są wyświetlane szerokiej widowni, jak również akredytowanym międzynarodowym profesjonalistom i prasie; ✓ ma sformułowany regulamin oraz jasne zasady selekcji;	

Schemat dofinansowania	Warunki	Klaster
	✓ jego repertuar w minimum 50% stanowią niekrajowe filmy europejskie, pochodzące z co najmniej 15 krajów uczestniczących w komponencie MEDIA.	
European VoD Networks and Operators	Platforma wideo na żądanie (VoD) to podmiot umożliwiający osobom fizycznym wybieranie utworów audiowizualnych z centralnego serwera do oglądania na zdalnym ekranie poprzez przesyłanie strumieniowe i/lub pobieranie. Kwalifikują się platformy VoD oferowane przez nadawców i dostawców usług internetowych. Wnioskodawca musi przedstawić katalog lub katalog zbiorczy (w przypadku kilku partnerów zaangażowanych w konsorcjum), w skład, którego wchodzi: ✓ co najmniej 500 dostępnych utworów audiowizualnych; ✓ co najmniej 30% utworów audiowizualnych z krajów uczestniczących w komponencie MEDIA; ✓ katalog zawierać utwory audiowizualne z co najmniej 5 krajów uczestniczących w komponencie MEDIA, reprezentujących co najmniej 5 różnych języków urzędowych Unii Europejskiej.	
Films on the Move	O dofinansowanie może ubiegać się firma, która jest europejskim (zarejestrowanym i działającym w jednym z krajów komponentu MEDIA i prowadzonym przez obywatela jednego z tych państw) agentem sprzedaży wyspecjalizowanym w komercyjnej eksploatacji filmu przez marketing i sprzedaż licencji dystrybutorom lub innym firmom wprowadzającym film za granicą. Agent sprzedaży musi też mieć podpisaną międzynarodową umowę sprzedaży zapewniającą prawa do sprzedaży filmu do co najmniej 15 krajów uczestniczących w MEDIA.	
Subtitling of Cultural Content	W ramach zadania muszą zostać przygotowane napisy do co najmniej 300 godzin wysokiej jakości różnorodnych europejskich treści kulturowych i reportażowych, w co najmniej 5 językach krajów uczestniczących w komponencie MEDIA oraz rozpowszechnianie online tych napisów w co najmniej 20 krajach (w tym co najmniej 5 krajach uczestniczących w komponencie MEDIA, reprezentujących różne języki). Utwory objęte działaniem muszą mieć wysoką kulturową wartość dodaną (na przykład mogą obejmować filmy fabularne, seriale telewizyjne, filmy dokumentalne, magazyny telewizyjne i programy o wymiarze kulturowym poruszające różnorodne tematy, takie jak historia, podróże, śledztwa, sztuka, kultura, nauka, geopolityka i społeczeństwo).	

Komponent Kultura stanowi integralną część Programu Kreatywna Europa, dedykowaną zarówno instytucjom publicznym, jak i prywatnym organizacjom oraz innym podmiotom z sektorów kultury i kreatywnego. Jego głównym celem jest promowanie europejskiej kultury i sztuki poprzez zwiększanie mobilności artystów i dzieł kultury, rozwijanie współpracy międzynarodowej, budowanie europejskiej widowni oraz adaptowanie sektorów kultury i kreatywnych do nowych technologii cyfrowych i innowacji.

W ramach Komponentu Kultura można ubiegać się o dofinansowanie w ramach czterech obszarów grantowych:

Projekty współpracy europejskiej – kolejny nabór zostanie ogłoszony jesienią 2024 roku.

Obszar grantowy, który wspiera działania kulturalne oparte na współpracy międzynarodowej podmiotów z sektora kultury i/lub kreatywnego. Ich celem jest międzynarodowy obieg dzieł i twórców, budowanie publiczności oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę. Projekty te przyczyniają się również do zmniejszenia śladu węglowego sektorów, cyfryzacji, wdrażania technologii w kulturze, budowania potencjału sektorów oraz rozwoju poszczególnych dziedzin, takich jak architektura czy dziedzictwo kulturowe.

Projekty te mają realizować jedną z następujących kategorii:

- Transnarodowe tworzenie i obieg europejskich dzieł i artystów poprzez współpracę ponadnarodową, zwiększającą europejski wymiar procesu artystycznego i twórczego.
- Innowacje, które stanowią narzędzie niezbędne dla rozwoju sektora i jego konkurencyjności, obejmujące rozwój i eksperymentowanie z nowymi praktykami lub modelami.

Projekty muszą także realizować co najmniej jeden z poniższych priorytetów:

- Zwiększenie dostępu do kultury i uczestnictwa w niej, jak również zaangażowanie publiczności.
- Promowanie i wzmacnianie integracji społecznej w kulturze poprzez dialog międzykulturowy oraz wsparcie osób niepełnosprawnych, należących do mniejszości i grup marginalizowanych.
- Przyczynianie się do Europejskiego Zielonego Ładu, w tym Nowego Europejskiego Bauhausu, poprzez praktyki przyjazne dla środowiska i podnoszenie świadomości ekologicznej.
- Pełne wykorzystanie nowych technologii w celu zwiększenia konkurencyjności sektorów kultury i kreatywnych oraz przyspieszenie ich cyfrowej transformacji.
- Budowanie współpracy transnarodowej w ramach europejskiego sektora kultury i kreatywnego, włączając zachęcanie organizacji lokalnych do działań na poziomie międzynarodowym.

Priorytetem rocznym na 2024 rok jest wsparcie ukraińskiego sektora kultury i kreatywnego, mające na celu odpowiedź na konsekwencje wojny w Ukrainie poprzez wspieranie ukraińskich organizacji kulturalnych i artystów oraz przygotowanie do powojennej odbudowy sektora.

Wsparcie obiegu literatury europejskiej – nabór trwa do 16 kwietnia 2026 r.

Obszar grantowy, który wspiera działania związane z tłumaczeniem, publikacją, dystrybucją i promocją utworów literackich, powstał w ramach programu Kreatywna Europa - komponent Kultura. Jego celem jest zwiększenie dostępu do wysokiej klasy

literatury europejskiej oraz wsparcie kulturowej i językowej różnorodności w Unii Europejskiej i poza nią. Projekty w tym obszarze mają na celu wzmocnienie międzynarodowego obiegu i różnorodności europejskich dzieł literackich poprzez tłumaczenia z rzadziej używanych języków, dotarcie do nowych odbiorców, zwłaszcza młodych ludzi, oraz wzmocnienie konkurencyjności sektora książki, zachęcając do współpracy księgarń i bibliotek. Dodatkowo, projekty muszą przestrzegać zasady godziwego wynagrodzenia pisarzy i tłumaczy oraz uwzględniać dostarczanie ukraińskim uchodźcom i przesiedleńcom europejskich lub ukraińskich książek w języku ukraińskim. Kluczowe elementy projektów obejmują wkład w różnorodność literatury, strategię dystrybucji i promocji, wzmocnienie współpracy w sektorze oraz poszanowanie zasady uczciwego wynagradzania. Projekty muszą także uwzględniać tematy przekrojowe, takie jak inkluzywność, równość płci i ochrona środowiska naturalnego, zgodnie z zasadami programu Kreatywna Europa 2021-2027.

Platformy europejskie – nabór wniosków jest cykliczny, przy obecnych założeniach będzie trwał do roku 2027.

Obszar grantowy wspiera międzynarodowe projekty, które głównie koncentrują się na zwiększeniu widoczności i rozpowszechnianiu talentów wschodzących europejskich artystów oraz ich dzieł zarówno w Europie, jak i poza nią. Oprócz tego, projekty mają na celu wspieranie obiegu twórców i ich prac, wzmacniając ich rozpoznawalność i widoczność zarówno w Europie, jak i na arenie międzynarodowej. Istotnym aspektem jest także zwiększenie dostępu do kultury i sztuki oraz promowanie uczestnictwa w życiu kulturalnym poprzez budowanie i rozwój publiczności oraz tworzenie nowych i zrównoważonych przestrzeni kultury i sztuki, w tym uwzględnienie aspektów związanych z zieloną transformacją sektorów kultury i kreatywnego.

Projekty te powinny być zgodne z polityką kulturalną UE, ze szczególnym uwzględnieniem warunków pracy artystów. Priorytetowe działania platform europejskich obejmują wspieranie wschodzących talentów w dziedzinie kultury, zwiększanie uczestnictwa w kulturze, wzmocnienie współpracy kulturalnej w UE i poza nią oraz wsparcie wykorzystania nowych technologii w sektorze kultury.

Zgodnie z wymaganiami formalnymi, platformy te powinny opracować wspólną strategię artystyczną oraz dążyć do wypracowania "europejskiej" marki. Projekt powinien również zapewnić wsparcie co najmniej 50 wschodzących artystów rocznie, a co najmniej 70% przyznanej kwoty rocznie powinno być przeznaczane na program artystyczny. Platformy europejskie powinny również dążyć do rozwoju i kontynuacji projektu, budując silną pozycję i zwiększając liczbę swoich członków na dłuższą metę.

Sieci europejskie - nabór wniosków jest cykliczny, przy obecnych założeniach będzie trwał do roku 2027

Obszar grantowy wspiera projekty realizowane przez międzynarodowe sieci współpracy kulturalnej, które mają na celu zwiększenie zdolności europejskich sektorów kultury i kreatywnego do promowania i wspierania młodych talentów, innowacji oraz przyczyniania się do rozwoju sektora, włącznie z tworzeniem nowych miejsc pracy.

Priorytetowymi działaniami sieci są promowanie sprawiedliwego, równego i różnorodnego sektora kultury, walka z dyskryminacją oraz wspieranie celów Europejskiego Zielonego Ładu. Projekty powinny skupić się przynajmniej na jednym z poniższych priorytetów:

- Zwiększenie dostępu do kultury i uczestnictwa w niej, włącznie z zaangażowaniem i rozwojem publiczności.
- Budowanie potencjału w europejskim sektorze kultury i kreatywnym poprzez zachęcanie organizacji do działań na poziomie międzynarodowym.
- Wkład w Europejski Zielony Ład, zwłaszcza poprzez propagowanie bardziej zrównoważonych praktyk w sektorze.
- Pomoc europejskim sektorom kultury i kreatywnym w wykorzystaniu nowych technologii w celu zwiększenia konkurencyjności.

Działania te obejmują rozwój współpracy międzynarodowej, transfer wiedzy, współtworzenie nowych rozwiązań oraz upowszechnianie dobrych praktyk na poziomie europejskim.

Komponent międzysektorowy w ramach programu Kreatywna Europa stanowi istotne wsparcie dla międzynarodowych inicjatyw, które opierają się na partnerskiej współpracy organizacji i instytucji z różnych sektorów, takich jak kultura, sektor kreatywny i audiowizualny. Jego głównym celem jest promowanie nowatorskich podejść i rozwiązań, które integrują te sektory w celu tworzenia, udostępniania, dystrybucji i promocji treści kulturalnych.

Poprzez wspieranie eksperymentalnych podejść i wdrażanie innowacyjnych technologii, komponent międzysektorowy stawia na rozwój twórczości kulturowej, z uwzględnieniem jej potencjału rynkowego. Dodatkowo, wspiera działania mające na celu zachowanie pluralizmu mediów informacyjnych oraz promowanie transnarodowej współpracy politycznej w obszarze kultury i sztuki.

W ramach Komponentu międzysektorowego można ubiegać się o dofinansowanie w ramach czterech obszarów grantowych:

Creative innovation lab – nabór trwa do 25 kwietnia 2024 (nabór wniosków jest cykliczny, przy obecnych założeniach będzie trwał do roku 2027)

Ten schemat ma na celu wsparcie rozwoju innowacyjnych narzędzi, modeli i rozwiązań cyfrowych, które znajdą zastosowanie zarówno w sektorze audiowizualnym, jak i w innych sektorach kultury i kreatywnych.

Cele schematu obejmują wspieranie konkurencyjności, współpracy, obiegu, widoczności, dostępności, różnorodności i zwiększania liczby odbiorców we wszystkich sektorach kultury i kreatywnych.

Projekty muszą skupiać się na jednym lub kilku z następujących tematów:

1. Virtual Worlds: Rozwijanie nowych środowisk promocji europejskich treści oraz zwiększenie zaangażowania widowni i konkurencyjności branży treści cyfrowych w Europie.
2. Innowacyjne narzędzia biznesowe: Opracowywanie narzędzi umożliwiających produkcję, finansowanie, dystrybucję lub promocję, wykorzystujących nowe

technologie (np. sztuczną inteligencję, big data, blockchain, światy wirtualne, NFT itp.), przy jednoczesnym zapewnieniu przejrzystości i uczciwego wynagradzania twórców i artystów.

3. Gromadzenie i analiza danych: Wykorzystanie danych do przewidywania trendów w tworzeniu treści i rozwoju widowni, poprawiając jakość serwisów subskrybowanych i zwiększając wartość treści kultury europejskiej dostępnych online.
4. Działania proekologiczne: Opracowywanie działań mających na celu zmniejszenie wpływu na środowisko sektora audiowizualnego i innych sektorów kultury, zgodnie z inicjatywą Europejskiego Zielonego Ładu i nowego europejskiego Bauhausu.

Poprzez te działania, schemat wspiera innowacyjne podejścia do promowania i rozwijania europejskich treści kulturowych w cyfrowym środowisku oraz promuje zrównoważony rozwój sektora kultury i kreatywnego.

News – monitoring and defending media freedom and pluralism.

Grant bezpośredni na dalszy rozwój Media Pluralism Monitor (MPM) – narzędzia służącego ocenie zagrożeń dla pluralizmu mediów w Unii Europejskiej. MPM wykorzystuje różnorodne wskaźniki, które obejmują aspekty prawne, gospodarcze oraz społeczno-demograficzne, umożliwiając kompleksową analizę tej kwestii.

News – journalism partnerships – nabór wniosków jest cykliczny, przy obecnych założeniach będzie trwał do roku 2027

Wsparcie działań związanych z ochroną wolności prasy, jej pluralizmu oraz rozwojem umiejętności korzystania z mediów, szczególnie w kontekście przeciwdziałania dezinformacji w Internecie, stanowi istotny element tego programu.

Kwalifikujące się działania:

Temat 1: Partnerstwa dziennikarskie - Współpraca

Projekty mogą mieć na celu rozwijanie lepszych modeli biznesowych i sposobów monetyzacji, eksperymentowanie z nowymi strategiami dotarcia do większej liczby odbiorców, budowanie społeczności i strategii marketingowych, tworzenie wspólnych standardów zawodowych i technologicznych, rozwój nowych modeli redakcyjnych oraz sieciowania redakcji i innych form współpracy między mediami informacyjnymi w UE. W kontekście treści, projekty mogą dążyć do poprawy efektywności i jakości relacji dziennikarskich poprzez innowacyjną współpracę dziennikarską, testowanie nowych metod i formatów produkcji oraz propagowanie wysokich standardów produkcji medialnej poprzez wymianę najlepszych praktyk.

Temat 2: Partnerstwa dziennikarskie - Pluralizm

Działania w ramach tego tematu powinny skupić się na sektorach mediów informacyjnych mających istotne znaczenie dla demokracji i aktywnego udziału obywatelskiego, takich jak media lokalne i regionalne, dziennikarstwo niezależne i śledcze, oraz podmioty dostarczające informacje istotne dla interesu publicznego. Projekty powinny koncentrować się na innowacyjnych rozwiązaniach finansowania niezależnych mediów oraz aktywnych podmiotów w tych sektorach, wspierając rozwój, dostępność i zasięg

informacji oraz zwiększając zaangażowanie odbiorców i budując społeczność wokół niezależnych mediów.

News – media literacy – nabór wniosków jest cykliczny, przy obecnych założeniach będzie trwał do roku 2027

To podejście opiera się na wspieraniu umiejętności korzystania z mediów, co ma na celu rozwój krytycznego myślenia i zdolności analitycznych obywateli wobec mediów, a także przeciwdziałanie dezinformacji. Wspiera się innowacyjne inicjatywy transgraniczne i społecznościowe, które mają na celu poprawę umiejętności korzystania z mediów w zmiennym krajobrazie mediów cyfrowych, biorąc pod uwagę różnorodność zachowań użytkowników w różnych grupach wiekowych.

Projekty kwalifikują się, jeśli obejmują co najmniej dwa z następujących obszarów:

1. Dzielenie się i rozwijanie najlepszych praktyk w zakresie umiejętności korzystania z mediów, uwzględniających zmieniający się ekosystem medialny oraz promowanie współpracy międzyregionowej w Europie.
2. Opracowywanie interaktywnych narzędzi internetowych w celu rozwiązania aktualnych i przyszłych wyzwań mediów, w tym dezinformacji.
3. Tworzenie materiałów i narzędzi umożliwiających obywatelom krytyczne podejście do mediów, rozpoznawanie dezinformacji i skuteczną reakcję na nią.
4. Rozwój umiejętności korzystania z mediów dostosowanych do zmieniającego się środowiska medialnego, w tym technik manipulacyjnych i produkcji mediów opartych na sztucznej inteligencji.

Możliwe rodzaje działań to m.in.: tworzenie i dystrybucja wielojęzycznych i wielokulturowych materiałów, opracowywanie narzędzi dla obywateli i trenerów, rozwój innowacyjnych rozwiązań technologicznych, szkolenia dla obywateli i nauczycieli oraz organizacja wydarzeń publicznych i warsztatów.

10.1.2. Krajowe

Finansowanie ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Do głównych instytucji dysponujących środkami, które umożliwiają realizację działań związanych z opieką nad zabytkami, należą Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzki Konserwator Zabytków oraz organy stanowiące, takie jak gminy, powiaty i samorządy województw. Jedną z form finansowania może być dotacja udzielona przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na dofinansowanie prac związanych z konserwacją zabytku. O taką dotację mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, takie jak osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, które są właścicielami lub posiadaczami zabytków wpisanych do rejestru lub posiadające takie zabytki w trwałym zarządzie. Dotacja celowa z budżetu państwa może zostać przyznana na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych związanych z zabytkiem. Minimalna kwota wnioskowanej dotacji, na przykład w ramach programu MKiDN "Ochrona Zabytków", wynosi 25 000 złotych. Dotacja ta może pokryć nawet do 100% nakładów, w zależności od rangi lub stanu zabytku.

Od 2005 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza **roczne** nabory do programów, z których finansowane są zadania z zakresu kultury, podobnie jak w przypadku programu „Ochrona Zabytku” można się ubiegać o środki z programów:

Program	Cel programu
Badanie polskich strat wojennych	Strategicznym celem programu jest wsparcie działalności instytucji w kwestii badań proveniencyjnych odnośnie do strat wojennych poniesionych w związku z II wojną światową w zakresie zbiorów pochodzących z kolekcji publicznych, prywatnych i związków wyznaniowych. Wspierane są kwerendy archiwalne, digitalizacja źródeł, wydawnictwa, konferencje, szkolenia, budowa stron internetowych i organizacja wystaw poświęconych stratom wojennym lub badaniom proveniencyjnym.
Czasopisma	Misją programu jest promowanie najbardziej wybitnych czasopism kulturalnych o zasięgu ogólnopolskim. Obejmuje on wsparcie zarówno dla renomowanych tytułów z długą historią i ugruntowaną pozycją na rynku, jak i dla tych, które w ostatnich latach zdobyły status opiniotwórczych i zyskały znaczący wpływ.
Edukacja artystyczna	Misją programu jest podniesienie standardów edukacji artystycznej w Polsce poprzez udzielanie wsparcia finansowego najbardziej innowacyjnym projektom adresowanym do uczniów, studentów i absolwentów szkół oraz uczelni artystycznych.
Edukacja kulturalna	Celem programu jest wspieranie zadań z zakresu edukacji kulturalnej, ważnych dla rozwoju kapitału społecznego.
Groby i cmentarze wojenne w kraju	Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.
Infrastruktura domów kultury	Celem programu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury.
Infrastruktura kultury	Celem programu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze.
Infrastruktura szkolnictwa artystycznego	Głównym celem programu jest poprawa warunków kształcenia artystycznego poprzez modernizację oraz rozbudowę infrastruktury szkół, placówek i uczelni artystycznych.
Kultura cyfrowa	Głównym celem programu jest umożliwienie dostępu i ponownego wykorzystania zasobów cyfrowych w celach edukacyjnych, popularyzacyjnych i naukowych, przy uwzględnieniu digitalizacji i opracowania zasobów dziedzictwa kulturowego.
Kultura Dostępna	Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej.

Program	Cel programu
Kultura ludowa i tradycyjna	Celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.
Literatura	Celem programu jest wspieranie wartościowych, niekomercyjnych publikacji literackich, szczególnie tych angażujących się w zachowanie tożsamości kulturowej i narodowej. Program skupia się na debiutach pisarskich, literaturze dla dzieci i młodzieży oraz zapewnieniu dostępności publikacji osobom ze specjalnymi potrzebami.
Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju	Celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.
Ochrona zabytków	Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
Ochrona zabytków archeologicznych	Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.
Promesa dla Kultury	Celem programu jest efektywne wykorzystanie funduszy europejskich na rozwój kultury poprzez dofinansowanie wkładu własnego oraz kosztów niekwalifikowanych związanych z celami kulturalnymi w ramach programów europejskich.
Promocja czytelnictwa	Celem programu jest wspieranie promocji czytelnictwa poprzez dofinansowywanie innowacyjnych programów promujących praktyki czytelnicze oraz wsparcie dla przedsięwzięć promujących znaczące zjawiska literatury współczesnej.
Wspieranie działań muzealnych	Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliai i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.
Wydarzenia artystyczne dla dzieci i młodzieży	Celem programu jest wspieranie profesjonalnych wydarzeń artystycznych o różnym zasięgu, skierowanych do dzieci i młodzieży do 18. roku życia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Danych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Fundusz Kościelny - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

Wsparcie zabytków sakralnych na terenie miasta, po spełnieniu określonych wymogów może ubiegać się o finansowane z Funduszu Kościelnego.

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43 budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Wsparcie przekazywane jest corocznie. Na rok 2024 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2024 będzie wynosić 200.000,00 zł. Jednakże ministerstwo zastrzega sobie, że w uzasadnionych przypadkach, uwzględniających ważny interes społeczny, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji może udzielić wyższej dotacji niż 200.000,00 zł.

Fundusz Kościelny skierowany do kościelnych osób prawnych, które mogą ubiegać się o przyznanie dotacji na remonty i prace konserwatorskie obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej.

Obecnie można składać wnioski dla zadań związanych:

1. ze wspomaganiem kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej, kościelnej działalności oświatowo-wychowawczej i opiekuńczo-wychowawczej, a także inicjatyw związanych ze zwalczaniem patologii społecznych oraz współdziałania w tym zakresie organów administracji rządowej z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi;
2. z finansowaniem składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne duchownych;
3. oraz z konserwacją i remontem obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt, czyli na remonty i konserwację zabytkowych obiektów sakralnych i kościelnych. Takie działania często obejmują wręcz działania interwencyjne, czyli remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, a także wykonanie instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej. W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich, jak ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się wprawdzie prac dotyczących otoczenia obiektu (np. chodników, ogrodzeń itp.), ale zakresem planowanych prac konserwatorskich i robót budowlanych mogą być objęte tzw. obiekty kościelne.

Narodowy Instytut Dziedzictwa

Narodowy Instytut Dziedzictwa to państwowa instytucja kultury, wspierająca Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz instytucje publiczne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Jego misją jest zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń poprzez ustalanie standardów ochrony zabytków, edukację społeczną na temat wartości kulturowego dziedzictwa oraz gromadzenie i dzielenie się wiedzą na temat dziedzictwa. Instytut uznaje, że zarówno materialne, jak i niematerialne dziedzictwo są nieodłączną częścią naszej historii i stanowią fundament przyszłego rozwoju Ojczyzny.

W ramach swojej działalności Instytut przyznawał dotacje w trzech zakresach:

- **Wspólnie dla dziedzictwa** – program ma na celu tworzenie warunków do zrównoważonej ochrony dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystania dla rozwoju społecznego. Skierowany do organizacji pozarządowych, umożliwia ubieganie się o dofinansowanie działań adresowanych głównie do społeczności lokalnych. Działania te obejmują m.in. prace porządkowe przy zabytkach,

inwentaryzację i dokumentację dziedzictwa kulturowego, wspieranie tradycji rękodzielniczych oraz działania edukacyjne i popularyzacyjne. W wyniku naboru wniosków w 2023 roku przyznano dofinansowanie na realizację 29 zadań, a budżet ósmej edycji programu wynosił 1 220 000,00 zł. Od 2016 do 2022 roku program zaangażował ponad 1100 organizacji pozarządowych i prawie 5000 wolontariuszy.

- **Niematerialne – przekaz dalej** – program ma na celu wspieranie projektów związanych z zjawiskami wpisanymi na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Poprzez wzmocnienie przekazu pokoleniowego, ochronę i popularyzację tych zjawisk, poprzez realizację programu stara się zwiększyć świadomość społeczeństwa na temat ich roli w kulturze lokalnej i ogólnopolskiej. Skierowany głównie do organizacji pozarządowych, program umożliwia ubieganie się o dofinansowanie działań dokumentujących, wspierających przekaz międzypokoleniowy oraz prowadzących działania edukacyjne. Realizowany od 2023 r., program ma kontynuować swoją działalność w kolejnych latach. Dofinansowanie pochodzi ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- **Ochrona zabytków archeologicznych** – program ma na celu świadomą i zrównoważoną ochronę dziedzictwa archeologicznego in situ zgodnie z przepisami prawa i normami międzynarodowymi. Poprzez wsparcie instrumentów ochrony konserwatorskiej oraz promowanie wyników badań archeologicznych, program stara się wzmocnić działania mające na celu zachowanie dziedzictwa archeologicznego. Realizowane zadania, takie jak weryfikacja zabytków archeologicznych i opracowanie wyników badań, są ogłaszane corocznie jesienią w formie naboru wniosków. Fundusze na realizację programu pochodzą z budżetu ministra ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, a Narodowy Instytut Dziedzictwa pełni rolę Instytucji Zarządzającej.

Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Jana Paderewskiego

Fundusz Patriotyczny „Wolność po polsku” promuje polską historię, kulturę i dziedzictwo narodowe. Poprzez różnorodne działania wspiera postawy patriotyczne oraz rozwój świadomości obywatelskiej. Angażuje się także w badania naukowe nad polską myślą społeczno-polityczną, dążąc do pogłębienia zrozumienia i promowania polskiego dziedzictwa kulturowego.

- **Priorytet I** - oferuje wsparcie finansowe dla projektów o różnorodnej tematyce i charakterze. Jest to doskonała okazja dla organizacji, aby zrealizować wydarzenia kulturalne, takie jak lokalne festiwale, koncerty czy wystawy, a także kursy, szkolenia czy spotkania. Dodatkowo, dla organizacji pozarządowych oraz jednostek samorządu terytorialnego dostępna jest pomoc w organizacji imprez upamiętniających tradycję i dziedzictwo, takich jak konferencje czy konkursy naukowe. Dzięki Funduszowi Patriotycznemu możliwe jest także uzyskanie wsparcia przy organizacji rekonstrukcji historycznych oraz uroczystości patriotycznych, upamiętniających ważne postacie i wydarzenia z historii.
- **Priorytet II** - oferuje możliwość ubiegania się o wsparcie finansowe na różnorodne inicjatywy związane z rozwojem infrastruktury i zasobów organizacyjnych. Dofinansowanie może być przeznaczone na zakup

niezbędnego wyposażenia oraz nieruchomości, a także na przeprowadzenie remontów i modernizacji istniejących obiektów. Celem jest wspieranie rozwoju organizacyjnego i instytucjonalnego Wnioskodawców poprzez budowę lub rozbudowę infrastruktury oraz dostarczanie narzędzi niezbędnych do realizacji celów Funduszu. W ramach tego wsparcia Wnioskodawcy wspierani są w budowaniu stabilnych podstaw ich dalszego funkcjonowania, tworzeniu perspektywicznych planów działania i finansowania, a także podnoszeniu standardów pracy i zarządzania organizacją.

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych

Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: www.pfron.org.pl

10.1.3. Regionalne

Coroczne dotacje z budżetu województwa pomorskiego

Samorząd Województwa Pomorskiego corocznie ogłasza nabór wniosków o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego.

Dofinansowanie obejmuje prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane przy mazowieckich zabytkach, w tym m.in. stabilizację konstrukcyjną części składowych, odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych, odnowienie lub odtworzenie okien, zewnętrznych odrzwi i drzwi czy więźby dachowej. Wsparcie może zostać przeznaczone także na działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu czy wykonanie izolacji przeciwwilgociowej.

10.1.4. Fundacje

Fundacja PGNiG S.A. im. Ignacego Łukasiewicza

Misją jest wspieranie dziedzictwa narodowego, kultury, nauki, edukacji oraz sportu. Poprzez różnorodne działania, fundacja propaguje edukację historyczną, buduje tożsamość narodową i pielęgnuje pamięć o polskich bohaterach.

Fundacja działa na rzecz promocji i wspierania różnych obszarów społecznych, takich jak: kultura, nauka, opieka nad zabytkami, pomoc Polonii i Polakom za granicą, rozwój lokalnych społeczności, sport, ochrona zdrowia, pomoc społeczna, rehabilitacja inwalidów, ratownictwo, edukacja, ekologia oraz działalność charytatywna i religijna. Jej działania obejmują szeroki zakres inicjatyw, które służą dobru publicznemu i społecznemu.

Fundacja PGE

Założona w 2011 roku przez PGE Polską Grupę Energetyczną, od lat 10 wspiera różnorodne inicjatywy społeczne, naukowe oraz edukacyjne. Poprzez udzielanie darowizn oraz realizację własnych i partnerskich projektów, promuje obszary takie jak ochrona zdrowia, kultura, dziedzictwo narodowe, edukacja oraz działalność ekologiczna i ochrona środowiska. Jej działania koncentrują się na wspieraniu inicjatyw mających pozytywny wpływ na społeczeństwo, zarówno poprzez wsparcie pracowników Grupy PGE, jak i innych grup społecznych.

Fundacja PGE szczególną uwagę zwraca na obszary takie jak nauka i edukacja, leczenie i ochrona zdrowia, pomoc społeczna, działalność ekologiczna, sport dzieci, młodzieży i osób niepełnosprawnych oraz pielęgnowanie pamięci historycznej. Jest partnerem strategicznym

Procedury wnioskowania o wsparcie są klarowne. Wniosek przechodzi przez etap oceny formalnej, następnie jest rozpatrywany przez Zarząd Fundacji, a w przypadku kwot powyżej 5000 Euro, wymaga także pozytywnej opinii Rady Fundacji. Po zaakceptowaniu wniosku, beneficjent otrzymuje poinformowanie o decyzji, a środki są przebrane na wskazane konto w ciągu 30 dni. Dla kwot przekraczających 5000 Euro wymagana jest dodatkowo podpisana umowa o darowiznę.

Fundacja PGE, dbając o dziedzictwo historyczne, prowadzi projekty takie jak Tablice Pamięci oraz jest mecenasem Wirtualnego Muzeum Polskiego Państwa Podziemnego, angażując się w upamiętnianie polskiego ruchu oporu podczas II wojny światowej.

Fundacja PKN ORLEN – naboro roczne

Poprzednio znana jako Fundacja Petrochemia Dzieciom, powstała w 1997 roku, aby zapewnić wsparcie dzieciom wymagającym specjalistycznej opieki medycznej oraz placówkom służby zdrowia zajmującym się ich leczeniem. Od tego czasu Fundacja ORLEN skupiła się na różnorodnych inicjatywach społecznych, w tym na wspieraniu dzieci pozbawionych naturalnej opieki rodzicielskiej poprzez rozwój rodzinnego domu dziecka i organizowanie letnich wakacji. Fundacja udziela również stypendiów dzieciom z ubogich rodzin oraz promuje edukację, bezpieczeństwo dzieci i wsparcie dla chorych dzieci.

Ponadto Fundacja ORLEN angażuje się w dziedzictwo kulturowe poprzez wsparcie renowacji zabytków, organizację wydarzeń historycznych i upamiętnianie osób zasłużonych dla narodu polskiego. Fundacja ORLEN, będąc fundatorem ORLEN S.A., cieszy się poparciem i środkami finansowymi, które są wykorzystywane na cele społeczne i kulturowe. Wspierając lokalne organizacje i instytucje kultury, Fundacja ORLEN umożliwia rewitalizację miejsc pamięci ważnych dla lokalnych społeczności. Program grantowy, inicjowany w 2018 roku z okazji stulecia niepodległości Polski, odegrał kluczową rolę w zachowaniu lokalnego patriotyzmu i pamięci o przeszłości. Poprzez wspólne działania i wsparcie finansowe, Fundacja ORLEN przyczynia się do integrowania społeczności oraz ochrony dziedzictwa historycznego przed zapomnieniem.

Fundacja KGHM Polska Miedź – nabór ciągły

Założona w 2003 roku, kontynuuje tradycję działalności prospołecznej swojego fundatora, KGHM Polska Miedź S.A., światowego lidera w produkcji miedzi i srebra z ponad 60-letnim doświadczeniem. Działając w czterech obszarach - kultury i tradycji, sportu

i rekreacji, nauki i edukacji oraz zdrowia i bezpieczeństwa - Fundacja KGHM wspiera różnorodne inicjatywy społeczne i kulturalne.

Celem Fundacji jest troska o lokalną tożsamość, tradycje oraz wsparcie finansowe dla obszarów istotnych dla społeczności lokalnych, takich jak szpitale, szkoły, teatry, obiekty sportowe oraz ważne inicjatywy społeczne. Fundacja skupia się również na ratowaniu, pielęgnowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego poprzez wspieranie ochrony zabytków i zachowania lokalnych tradycji.

Projekty Fundacji obejmują ochronę oryginalnych zabytków w regionie, budowanie świadomości historycznej i narodowej, kształtowanie wrażliwości na wartość dziedzictwa kulturowego oraz wspieranie działań mających na celu restaurację, rewitalizację i konserwację obiektów historycznych i architektonicznych.

Beneficjentami darowizn Fundacji są fundacje, stowarzyszenia, muzea, kościoły oraz instytucje kulturalne, które działają na rzecz zachowania i promocji dziedzictwa kulturowego. Fundacja działa poprzez przekazywanie darowizn na odbudowę i rewitalizację zabytków, aby utrzymać je w jak najlepszym stanie i zapewnić ich dostępność dla przyszłych pokoleń.

10.1.5. Pozostałe formy wsparcia

Wsparcie promocji gminy może przybierać różne formy, niekoniecznie związane z nagrodami finansowymi. Istnieją konkursy o zasięgu ogólnopolskim, które oferują prestiż, wsparcie merytoryczne oraz możliwość promocji poprzez objęcie patronatu lub reklamę jako sponsor, partner czy współpracownik.

Przykładem takiego wsparcia jest inicjatywa **"Zabytek Zadbany"**, organizowana z ramienia Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, nadzorowana przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Głównym celem tego konkursu jest promowanie właściwej opieki nad zabytkami. Nagradzane są obiekty, w których przeprowadzono wzorcowe prace badawcze, konserwatorskie, rewitalizacyjne i adaptacyjne, oraz kontynuowane są systematyczne działania na rzecz utrzymania właściwego stanu zabytków.

Kolejnym przykładem jest inicjatywa o nazwie **"Lider Dostępności"**, będąca konkurencją architektoniczno-urbanistyczną. Jej celem jest promowanie projektowania uniwersalnego oraz najlepszych rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Organizatorami tego konkursu są Integracja i Towarzystwo Urbanistów Polskich, a honorowy patronat sprawuje Prezydent RP. W ramach tego wydarzenia jury przyznaje corocznie nagrody w siedmiu kategoriach, uwzględniając również obiekty zabytkowe. Takie inicjatywy nie tylko promują gminę, ale także inspirują do podejmowania działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i tworzenia przestrzeni bardziej dostępnych dla wszystkich.

11. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami (Monitoring i ewaluacja)

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w art. 87 ust. 5 nakłada na zarząd województwa, powiatu, wójtów, burmistrzów oraz prezydentów, sporządzanie co dwa lata sprawozdań z realizacji programów, które weryfikować będą odpowiednio: sejmik województwa, rada powiatu lub rada gminy. W przypadku niniejszego dokumentu zadania te leżą

w kompetencjach rady gminy. Wobec powyższego sprawozdanie z realizacji ww. programu należy przedstawić Radzie Miejskiej Cztuchowa do końca 2027 roku.

Tabela 12. Monitoring.

Działania	Wskaźnik postępu
I. Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego Miasta Cztuchowa	
Współpraca z Powiatowym Inspektorem Nadzoru Budowlanego w zakresie nadzoru nad stanem zachowania zabytków;	1) Liczba przeprowadzonych inspekcji stanu zachowania zabytków w danym okresie oraz raportowanie wyników działań.
Bieżąca weryfikacja i aktualizacja zasobu Gminnej Ewidencji Zabytków:	2) Procentowy udział zabytków zidentyfikowanych do wyłączenia lub włączenia w zasobie GEZ.
• bieżące monitorowanie zasobu GEZ – waloryzacja zabytków pod kątem wyłączeń lub planowanych włączeń;	3) Liczba zaktualizowanych kart adresowych zgodnie z obowiązującym wzorem.
• aktualizacja kart adresowych zgodnie z obowiązującym wzorem;	4) Liczba zidentyfikowanych wartościowych układów urbanistycznych i zasobów dziedzictwa niematerialnego miasta.
• wytypowanie wartościowych układów urbanistycznych do ujęcia w GEZ;	
• próba identyfikacji zasobów dziedzictwa niematerialnego miasta;	
Koordinacja prac referatów miasta w zakresie substancji zabytkowej oraz dziedzictwa niematerialnego w szczególności w zakresie jednostek inwestycji, pozyskiwania środków pozabudżetowych, finansów, planowania przestrzennego, oraz zaangażowanie lokalnej społeczności (m.in. Wydziału Planowania Przestrzennego oraz Wydziału Geodezji i Estetyki Miasta);	5) Liczba zrealizowanych działań koordynacyjnych między różnymi referatami miasta oraz stopień zaangażowania lokalnej społeczności w te działania.
Wyprzedzające kampanie informacyjne dot. ogólnomiejskich projektów realizowanych w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;	6) Ocena efektywności kampanii informacyjnych na podstawie uczestnictwa w spotkaniach informacyjnych oraz stopnia zrozumienia i zaangażowania społeczności lokalnej.
Wspieranie działań związanych z rewitalizacją - aktualizacja gminnego programu rewitalizacji, aktywizacja prac Komitetu Rewitalizacji;	7) Stopień realizacji GPR określony wskaźnikami, których poziom zostanie potwierdzony w okresowej ocenie GPR
	8) Liczba spotkań Komitetu Rewitalizacji
	9) Liczba zrealizowanych projektów rewitalizacyjnych
Opracowanie specjalistycznych wytycznych w ramach planowania przestrzennego, które uwzględnią ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym istniejących obiektów zabytkowych, poprzez wprowadzenie stref ochrony zabytków i ograniczenie intensywności zabudowy w ich otoczeniu.	10) Ustalenie i wdrożenie stref ochrony zabytków oraz ograniczenie intensywności zabudowy w ich otoczeniu, mierzone jako liczba przyjętych i zaimplementowanych wytycznych.
II. Zwiększenie atrakcyjności i dostępności obiektów dziedzictwa kulturowego Miasta	
Utworzenie systemu miejskich dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, położonym na obszarze Cztuchowa	11) Liczba złożonych wniosków o dotacje na prace konserwatorskie lub restauratorskie.
	12) Liczba przyznanych dotacji na prace konserwatorskie lub restauratorskie.
	13) Suma pieniężna przyznanych dotacji w określonym okresie.
Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;	14) Liczba ustalonych warunków współpracy z właścicielami zabytków.
III. Budowanie tożsamości i promocja dziedzictwa Miasta	
Wykorzystanie lokalnych walorów kulturowych dla rozwoju działalności gospodarczych o charakterze turystycznym; poprzez stworzenie systemu ciągów pieszych i ścieżek rowerowych (szlaków kulturowych)	15) Liczba stworzonych szlaków kulturowych (ścieżek pieszych i rowerowych) w mieście.
	16) Liczba turystów korzystających z tych szlaków w określonym okresie.
	17) Stopień zabezpieczenia szlaków kulturowych przed negatywnymi wpływami na ich wartości kulturowe.

Działania	Wskaźnik postępu
pozwalających na propagowanie tych wartości i ich ochronę.	
Wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury;	18) Liczba zorganizowanych działań edukacyjnych, takich jak warsztaty, wykłady czy wystawy. 19) Liczba uczestników tych działań edukacyjnych.
Zachowanie i wyeksponowanie lokalnych wartości przestrzennych poszczególnych części miasta.	20) Liczba przeprowadzonych działań mających na celu zachowanie i wyeksponowanie lokalnych wartości przestrzennych. 21) Stopień wykorzystania lokalnych wartości przestrzennych w celach promocyjnych miasta.
Wprowadzenie nowoczesnych systemów informacji turystycznej, takich jak mobilne aplikacje czy interaktywne tablice informacyjne, które ułatwią dostępność do zabytków i zwiększą atrakcyjność dla turystów.	22) Liczba zainstalowanych mobilnych aplikacji informacyjnych. 23) Liczba interaktywnych tablic informacyjnych zainstalowanych w określonych miejscach miasta. 24) Stopień korzystania z tych systemów informacji turystycznej przez turystów, mierzony na przykład jako liczba pobrań aplikacji.
Wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak wirtualne spaceracje po zabytkach, aplikacje mobilne czy rekonstrukcje wirtualne, do promocji i zachowania dziedzictwa kulturowego, co przyciągnie uwagę nowych pokoleń i zwiększy świadomość kulturową społeczeństwa.	25) Liczba wirtualnych spacerów po zabytkach dostępnych dla publiczności. 26) Liczba pobrań aplikacji mobilnych lub odwiedzeń stron internetowych oferujących rekonstrukcje wirtualne. 27) Stopień zwiększenia świadomości kulturowej społeczeństwa, mierzony na przykład poprzez ankiety lub badania.
Rozwój współpracy z innymi jednostkami samorządowymi w powiecie poprzez organizację spotkań, konferencji i projektów wspólnego promowania dziedzictwa kulturowego regionu	28) Liczba zorganizowanych spotkań i konferencji dotyczących promocji dziedzictwa kulturowego regionu. 29) Liczba projektów wspólnie realizowanych przez jednostki samorządowe w powiecie.
Nawiązanie współpracy z właścicielami prywatnych obiektów zabytkowych w celu umożliwienia dostępu do nich dla społeczeństwa poprzez organizację dni otwartych, wystaw czy wydarzeń kulturalnych.	30) Liczba zorganizowanych dni otwartych, wystaw czy wydarzeń kulturalnych w prywatnych obiektach zabytkowych. 31) Stopień zaangażowania właścicieli prywatnych obiektów zabytkowych w działania promocyjne.
IV. Uspółecznienie / partycypacja społeczna w procesach ochrony, opieki i zarządzania dziedzictwem kulturowym Miasta	
Współpraca UM z NGO-sami	32) Liczba zorganizowanych spotkań UM z NGO-sami. 33) Liczba uczestniczących organizacji pozarządowych. 34) Liczba podejmowanych decyzji lub inicjatyw wynikających ze spotkań.
Współpraca w typowaniu lokalnych zasobów zabytków do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków;	35) Liczba zasobów zabytków zidentyfikowanych do ujęcia w GEZ. 36) Liczba zasobów zabytków zgłoszonych przez społeczność lokalną do ujęcia w GEZ. 37) Stopień zaangażowania społeczności lokalnej w proces typowania zasobów zabytków.
Wykorzystywanie wiedzy profesjonalistów pracujących w administracji publicznej i organizacjach oraz miłośników zabytków i społecznych opiekunów zabytków	38) Liczba profesjonalistów i miłośników zabytków zaangażowanych w projekty lub działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. 39) Stopień wykorzystania wiedzy i doświadczenia profesjonalistów i miłośników zabytków w realizowanych projektach i działaniach.
Wspieranie aktywności społeczności lokalnej poprzez organizację konkursów, wydarzeń kulturalnych i warsztatów, które angażują mieszkańców w ochronę i promocję dziedzictwa kulturowego, budując silną więź społeczną i poczucie wspólnoty.	40) Liczba zorganizowanych konkursów, wydarzeń kulturalnych i warsztatów. 41) Liczba uczestników tych wydarzeń. 42) Stopień zaangażowania mieszkańców w działania ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego.
Realizacja projektów partycypacyjnych, które umożliwią mieszkańcom aktywne uczestnictwo w procesach zarządzania dziedzictwem kulturowym, np. poprzez crowdfunding na konserwację zabytków lub wspólne projekty artystyczne.	43) Liczba zrealizowanych projektów partycypacyjnych. 44) Kwota zebrana poprzez crowdfunding na konserwację zabytków. 45) Liczba wspólnych projektów artystycznych zrealizowanych przez społeczność lokalną.

Działania	Wskaźnik postępu
Organizacja regularnych otwartych dni zabytkowych, podczas których mieszkańcy mają możliwość zwiedzania zabytkowych obiektów i uczestnictwa w warsztatach oraz spotkaniach z ekspertami, co zachęca do aktywnego zaangażowania w ich ochronę.	46) Liczba zorganizowanych otwartych dni zabytkowych. 47) Liczba odwiedzających mieszkańców i turystów. 48) Liczba warsztatów i spotkań z ekspertami zorganizowanych podczas tych dni.
Stworzenie dedykowanej platformy online lub regularnych spotkań, gdzie mieszkańcy mogą wyrażać swoje opinie, pomysły i obawy dotyczące dziedzictwa kulturowego miasta oraz uczestniczyć w procesach podejmowania decyzji.	49) Liczba uczestników regularnych spotkań lub zarejestrowanych użytkowników platformy online. 50) Liczba zgłoszonych opinii, pomysłów i obaw dotyczących dziedzictwa kulturowego. 51) Liczba decyzji podejmowanych na podstawie zgłoszonych opinii i pomysłów.
Umożliwienie udziału mieszkańców, ekspertów z dziedziny ochrony zabytków i przedstawicieli władz lokalnych, które będą brały udział w opracowywaniu i monitorowaniu strategii ochrony dziedzictwa kulturowego.	52) Liczba uczestniczących mieszkańców, ekspertów i przedstawicieli władz lokalnych. 53) Liczba opracowanych strategii ochrony dziedzictwa kulturowego.

12. Słownik pojęć

Crowdfunding — to metoda pozyskiwania środków finansowych poprzez zbieranie drobnych kwot od dużej liczby osób za pośrednictwem platform internetowych lub społecznościowych, zwykle w celu wsparcia projektu, produktu lub inicjatywy.

Dziedzictwo kulturowe — to kluczowy czynnik życia człowieka, fundamentalny składnik jego działalności. Stanowi bowiem o dorobku materialnym, niematerialnym i naturalnym poprzednich oraz obecnych pokoleń. Stanowi wartość (fizyczną i/lub duchową) przekazywaną z generacji na generację i określającą przyszłość, ponieważ jej składowymi są obiekty, miejsca o ponadczasowym wymiarze. Uwzględnia również skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi, ale też między człowiekiem a otoczeniem, na przestrzeni dziejów. Źródła oraz zasoby dziedzictwa kulturowego są nieograniczone. Jednakże konkretne jej przejawy uznawane są w zależności od dokumentu, a tym samym wydających je instytucji (określane mogą być w skali mikro i makro).

Ewidencja zabytków — to systematyczna dokumentacja i rejestracja obiektów, miejsc i elementów o wartości historycznej, artystycznej lub kulturowej. Jest to proces identyfikacji, opisu, klasyfikacji i ewaluacji zabytków, mający na celu zarządzanie i ochronę dziedzictwa kulturowego. Ewidencja zabytków umożliwia śledzenie stanu zachowania zabytków, planowanie działań konserwatorskich oraz wspieranie działań badawczych i edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym. Jest to narzędzie wykorzystywane przez instytucje odpowiedzialne za ochronę zabytków oraz inne zainteresowane podmioty w celu zachowania i promocji wartościowych obiektów historycznych dla społeczeństwa.

Obszar chronionego krajobrazu — to wyznaczona przestrzeń, której głównym celem jest zachowanie wartości krajobrazowych, przyrodniczych i kulturowych poprzez odpowiednie planowanie przestrzenne i zarządzanie środowiskiem. To forma ochrony przyrody, łącząca elementy naturalne i działalność człowieka w celu harmonijnego rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego.

Pomnik przyrody — są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej, ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej, odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów: okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie.

Program Opieki nad Zabytkami — systematyczne działania podejmowane w celu ochrony, konserwacji i promocji zabytków materialnych i niematerialnych. Jest to kompleksowy plan zarządzania dziedzictwem kulturowym, który obejmuje identyfikację, dokumentację, badania, konserwację oraz edukację dotyczącą zabytków.

Spółeczny opiekun zabytków — osoba posiadająca tytuł społecznego opiekuna zabytków nadany starostę na wniosek WKZ. Jest to osoba, która podejmuje działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechnianiem wiedzy o zabytkach.

Stanowisko archeologiczne — to miejsce, na którym odkryto, badano lub przypuszcza się istnienie pozostałości materialnych lub niematerialnych ludzkiej działalności z przeszłości, które mają wartość naukową, historyczną lub kulturową. Stanowisko archeologiczne może obejmować różnorodne obiekty i ślady, takie jak osady, groby, ruiny budowli, przedmioty codziennego użytku czy malowidła naskalne. Badanie stanowisk archeologicznych pozwala na poznanie historii ludzkości, ewolucji kulturowej oraz życia społeczno-gospodarczego i religijnego dawnych społeczności.

Zabytek — nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny — jest to każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy — to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

13. Zestawienie indeksów

13.1. Mapy

Mapa 1. Pokrycie miasta miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.....	18
Mapa 2. Człuchów.....	25
Mapa 3. Obszary chronionego krajobrazu i użytki ekologiczne	26
Mapa 4. Pomniki przyrody.....	27
Mapa 5. Układ urbanistyczny.	41

13.1. Schematy

Schemat 1. Podmioty zaangażowane we wdrażanie programu.	62
Schemat 2 Formy finansowania realizacji programu.....	63

13.2. Tabele

Tabela 1. Kluczowe przepisy Ustawy o Ochronie Zabytków i Opiece Nad Zabytkami w kontekście opracowania programu ochrony zabytków.....	7
Tabela 2. Gatunki pomników przyrody.....	26
Tabela 3. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego	28
Tabela 4. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego.	29
Tabela 5. Struktura obiektów ujętych w ewidencji zabytków nieruchomych.	29
Tabela 6. Zestawienie Zabytków Nieruchomych Ze Zbioru Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Człuchów	30
Tabela 7. Zestawienie Zabytków Nieruchomych Ze Zbioru Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta Człuchów	37
Tabela 8. Analiza SWOT – mocne i słabe strony	56
Tabela 9. Analiza SWOT - szanse i zagrożenia.....	57
Tabela 10. Priorytety i działania POnZ.....	58
Tabela 11. Schematy dofinansowania w komponencie MEDIA.....	64
Tabela 12. Monitoring.	79

13.1. Zdjęcia

Zdjęcie 1. Zamek	39
Zdjęcie 2. Lasek Luizy	40
Zdjęcie 3. Centrum Kształcenia Ustawicznego	42
Zdjęcie 4. Kamienica przy ul. Królewskiej 13.....	42
Zdjęcie 5. Budynek Poczty	43
Zdjęcie 6. Budynek administracyjny browaru Laya.....	43
Zdjęcie 7. Dwór, Al. Wojska Polskiego 5.	44

